

Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВІСНИК

ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО

УНІВЕРСИТЕТУ

ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 2 (103)

Науковий журнал,
заснований у серпні 1998 року

Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
Житомир
2024

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 21 від 25 листопада 2024 року).

Головний редактор

Йоганна Гетка, доктор філологічних наук, професор, керівник відділення Центрально- та Східноєвропейських міжкультурних студій, Варшавський університет, Польща

Відповідальні редактори

Олена Юрчук, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Галина Гримашевич, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Редактори

Олена Андрушенко, кандидат філологічних наук, доцент, Університет Аугсбурга, Німеччина

Наталія Астрахан, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Юрій Громик, кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Світлана Ковпик, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету, Україна

Сергій Михида, доктор філологічних наук, професор, Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Людмила Славова, доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Фелікс Штейнбук, доктор філологічних наук, професор кафедри русистики та східноєвропейських студій, Університет імені Коменського в Братиславі, Словаччина

Наталія Шульська, кандидат філологічних наук, доцент, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Катажина Якубовська-Кравчик, доктор Phd з гуманістики, ад'юнкт, в.о. завідувача кафедри українистики, Варшавський університет, Польща

**Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа – реєстрантів (ідентифікатор медіа R30-01079); Рішення № 540
Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 20.07.2023 р.**

Наукове періодичне видання

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки: науковий журнал / [Гол. ред. Й. Гетка, відповід. редактори О. Юрчук, Г. Гримашевич]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2024. Вип. 2 (103). 147 с.

Журнал «Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка» внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філології – наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.

**Журнал індексується в таких наукометричних базах:
Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodicals Directory та CiteFactor**

Сайт видання: [http:// philology.visnyk.zu.edu.ua](http://philology.visnyk.zu.edu.ua)

Макетування: Кривонос О. М.

Коректори англomовної версії: Гирин О., Криворучко Т.

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів.

Підписано до друку 30.11.2024 р. Формат 60x90/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 11.1 Обл.-вид. арк 17.1. Тираж 300. Замовлення 35.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua

Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2024

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University

ZHYTOMYR
IVAN FRANKO
STATE UNIVERSITY
JOURNAL

PHILOLOGICAL SCIENCES

Volume 2 (103)

Scientific journal,
founded in August 1998

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Zhytomyr
2024

*Approved for publication by the Academic Council of Zhytomyr Ivan Franko State University
(protocol № 21 dated from 25.11.2024).*

Editor-in-chief

Joanna Getka, Warsaw University, Warsaw, Poland

Co-editor-in-chief

Olena Yurchuk, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Halyna Hrymashevych, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Editors

Olena Andrushenko, University of Augsburg, Germany

Natalia Astrakhan, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Yurii Hromyk, Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk, Ukraine

Svitlana Kovpik, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Ukraine

Serhii Mykhyda, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical university, Ukraine

Viktor Moisiienko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Liudmyla Slavova, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Feliks Shteinbuk, Comenius University in Bratislava, Republic of Slovenia

Nataliia Shulska, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine

Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warsaw University, Warsaw, Poland

Extract from the register of media entities (media identifier R30-01079); Decision No. 540 of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated July 20, 2023

Scientific Periodical

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences: scientific journal / [editor J.Getka, co-editor-in-chief O.Yurchuk, H.Hrymashevych]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Press, 2024. Vol. 2 (103). 147 p.

«Zhytomyr Ivan Franko State University Journal» is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, which can publish the results of the thesis for a Doctoral and Candidate Degree in Philology – Resolution of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 from September 24, 2020.

The journal is indexed in Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodals Directory and CiteFactor

Website: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua>

Modelling: Kryvonos O. M.

Proofreader of English-language Edition: Hyryn O., Kryvoruchko T.

Authors' spelling and punctuation are preserved in the articles.

Signed for printing 30.11.2024 p. Size 60x90/8. Offset Paper. Font Times New Roman.

Risograph printing. Conventional printed sheets 11.1. Printed sheets 17.1. Number of copies 300. Order 35.

Zhytomyr Ivan Franko State University Press

Licence of the Subject of Publishing: Series ZhT № 10 from 07.12.04.

(E-mail): zu@zu.edu.ua

Ukraine, 10008, Zhytomyr, Velyka Berdychivska Str., 40. tel. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463

© Zhytomyr Ivan Franko State University, 2024

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111(71)-31.09:641/642
DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.7-15

СПЕЦИФІКА СМАКОВИХ ОБРАЗІВ ІНШОГО В ПОВІСТІ РОЗЕЛЬ ЛІМ "МАГІЧНА ЧАЙНА КРАМНИЧКА ВАНЕССИ Ю В ПАРИЖІ"

С. І. Ковпик*

У статті з погляду поетики густативів проаналізовано специфіку художнього моделювання смакових образів Іншого за допомогою сенсорних відчуттів персонажів повісті канадської письменниці азійського походження Розель Лім "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю в Парижі". Авторка звернула особливу увагу на процес художнього відображення та презентації смакових відчуттів персонажів вказаного твору як важливих носіїв інформації про смакові образи Іншого. Проаналізована повість Розель Лім – це художній твір, котрий презентує світ смакових відчуттів представників різних націй: французів, китайців, англійців.

Відзначено, що авторка повісті "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю в Парижі" передала саме через смак сприйняття культури та традицій Іншого персонажами твору. Харчосмакові вподобання визначальні в долі персонажів повісті, а їхні смакові відчуття проходять наскрізно через увесь твір. Саме смакові відчуття персонажів виконують компонувальні функції в розгортанні сюжету повісті. Харчосмакові вподобання персонажів представлені як унікальні процеси, які розкривають їхній внутрішній світ, характери, сприяють комунікації між представниками різних націй. Процес сприйняття смаку має потужні комунікативні функції, адже в бажанні пізнати смак французької кухні авторка збирає персонажів повісті в серці Франції – Парижі.

Унікальність повісті Розель Лім полягає в тому, що письменниця багатогранно презентувала художній образ смаку та вибудувала сюжет твору літератури так, щоб указаний образ став багатofункціональним у розкритті характерів персонажів, їхніх психоемоційних станів. Цей образ виконує такі важливі функції в повісті: об'єднувальну, естетичну, характеристичну, інформаційну.

Письменниця презентувала сприйняття смаку представниками різних націй: канадцами, французами, китайцями, тобто максимально глобалізувала смакові відчуття персонажів повісті.

Ключові слова: художній образ, образ Іншого, смак, смакові відчуття, національні маркери, повість, художнє відображення.

* доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української та зарубіжної літератур
(Криворізький державний педагогічний університет)
kovpiks@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6455-5572

SPECIFICITY IN TASTE IMAGES OF THE OTHER IN THE STORY "VANESSA YU'S MAGICAL PARIS TEA SHOP" BY ROSELLE LIM

Kovpik S. I.

This paper makes an attempt to analyze the process of artistic modeling taste images of the Other with the help of sensory sensations of the characters in the story "Vanessa Yu's Magical Paris Tea Shop" by the Canadian writer of Asian origin Roselle Lim through the prism of gustative poetics. Special attention is paid to the process of artistic reflection and presentation of taste sensations of the characters as important carriers of information about taste images of the Other. The analyzed story by Roselle Lim is a work of art, which demonstrates the world of taste sensations with the representatives of different nations: the French, the Chinese, and the English.

It should be noted that the author of the story "Vanessa Yu's Magical Paris Tea Shop" describes the culture and traditions of the Other precisely through the taste perception by the characters. Gourmet preferences are decisive in the fate of the characters, and their taste sensations are emphasized throughout the whole literary work. It is the taste sensations of the characters that perform compositional functions in the unfolding process of the plot in the story. Food preferences of the characters are depicted as unique procedures that reveal their inner world, characters, promote communication between representatives of different nations. The taste perception has powerful communicative functions, as in order to know the taste of the French cuisine the author gathers her characters in the heart of France – Paris.

The uniqueness of Roselle Lim's story lies in its multifaceted manner. The writer presents an artistic image of taste and builds the plot of a work in such a way that the specified image becomes multi-functional in revealing the characters' traits and their psycho-emotional states. This image performs important unifying, aesthetic, characteristic and informational functions in the story.

The writer presents the perception of taste by representatives of different nations (Canadians, the French, the Chinese), globalizing the taste sensations of the characters as much as possible.

Keywords: artistic image, image of the Other, taste, taste sensations, national markers, story, artistic representation.

Постановка наукової проблеми.

Смакова сенсорна система (органи смаку) людини – один із важливих відділів, який здатен перетворювати інформацію про їжу на нервові імпульси. Завдяки цій інформації людина не лише пізнає смак їжі, а й формує сенсорні образи, запам'ятовує той чи той аромат страви. Отже, відчуття смаку, а також смакові асоціації – потужні подразники нервової системи людини. Погоджуємося з думкою Н. Яременко про те, що "...сенсорні (зорові, звукові, тактильні, ольфакторні, смакові) образи вибудовують смислову модель світу твору, проявляють сутність характеру персонажа, світосприйняття автора. Сенсорні образи – це образи окреслені їхньою предметністю, тобто будь-яким зовнішнім щодо суб'єкта фрагментом реальності, що репрезентує відчуття окремих властивостей навколишнього" [10: 156].

Відзначимо, що процес моделювання художнього образу смаку у творі літератури – особливий і досить складний, адже письменнику потрібно так вибудувати сюжет твору, аби смак їжі виконав важливі функції в розкритті характерів персонажів. У сучасній зарубіжній літературі останнє десятиріччя з'явилося чимало творів літератури, де художньо презентовано образ смаку. Це твори Джоан Харісс "Шоколад", "Персики для мес'є кюре", "П'ять четвертинок апельсину" та ін. Смакові образи у творах Дж. Харісс стали предметом дослідження в статті Т. Сидоренко "Тропеїка запаху і смаку у функціональних виявах (на матеріалі романів Дж. Харісс та Е. Бауермайстер)", яка дослідила особливості функціонування пояснювальних епітетів з ольфакторним та густаторним компонентами, здатними у виразити відчуття смаку у творі художньої літератури [9].

Нову повість Розелль Лім "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю в Парижі" також можна віднести до когорти перерахованих творів зарубіжної літератури, у яких художній образ смаку виконує важливі сюжетотворчі, характеротворчі функції. Письменниця дуже любить готувати, обожає писати про магію їжі. Її смакові вподобання формувалися в рідній філіппінській, китайській кухні, як Своєї (рідної). Численні подорожі Європою сформувавши в неї відчуття смаку Іншої кухні. Тож у своїх творах вона активно культивує смакові образи Іншого, художньо осмислює роль смакових асоціацій у становленні сенсорної системи людини.

Оскільки вказаний твір допоки ще на став об'єктом уваги літературознавців, то вважаємо, що пропонуване дослідження є новим та презентує один із можливих аспектів аналітичного осмислення повісті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інтерес до смакових уподобань персонажів в останнє десятиріччя помітно активізувався. З цього приводу слушною є думка О. Іщенко про те, що "їжа віддзеркалює своєрідну географічну, регіональну, національну ідентичності. Харчові звички та питво тієї чи іншої культури безпосередньо залежні від природних умов, традиційних видів господарської діяльності, історії народу, місця проживання та сусідства з іншими країнами" [5: 194].

Саме описи смакових властивостей їжі, палітра різних смакових відчуттів персонажів приваблюють реципієнтів ще й тим, що вони отримують інформацію про ту чи ту страву, аналізують її, розвивають свої смаки та досягають насолоди від художніх описів страв.

Тонко, багатогранно передати смак їжі, презентувати відчуття насолоди, яке отримує персонаж у процесі її споживання – це вияв неабиякої майстерності письменника, який має не лише добре розвинутий естетичний

смак, а й розуміється на смаковому феномені їжі.

Мета дослідження полягала в тому, щоб шляхом аспектного аналізу вивчити особливості художнього моделювання смакової сенсорної системи персонажів повісті Розелль Лім "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю в Парижі", роль смакових відчуттів у розкритті їхніх характерів та сутність художнього образу смаку їжі у творі художньої літератури.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Розелль Лім із перших сторінок своєї повісті пропонує читачеві незвичні смакові асоціації, які пов'язані з буденними та звичними явищами в житті персонажів: "Кожне передбачення має свій смак. Нова сімейна бізнес-авантюра гостра на смак – як-от шмат смаженої свинини. А сварка в родині гірка – то вже купа залежаного сміття, як горня холодного чаю. Щасливий випадок, приміром, коли завагітніла тітонька Нінг і в неї народилася донечка, – він солодкий, як середина добре просмажених китайських кунжутних кульок" [7: 7]. Глютонічні лексеми "солодкий", "смажений", "просмажений" надають особливої пікантності деяким подіям у житті персонажів. Наприклад, народження дитини асоціюється з добре просмаженими солодкими китайськими кульками, де запах карамелі не просто кондитерський аромат, а смак дитинства.

Для головної героїні повісті Ванесси відчуття смаку дуже міцно пов'язане з її даром передбачувати майбутнє, адже саме смакові асоціації або після смаки стають поштовхом до інтуїтивного прозріння дівчини: "Мій шлунок перевернувся, щойно я відчула в роті смак масляних млинців, занурених у кленовий сироп. Пророцтво злилось воедино, наче твердий круглий льодяник, торкнулося зубів і врешті вийшло назовні" [7: 13–14], тобто смакові відчуття головної героїні є передвісниками передбачень. Вони не завжди виникають у процесі

споживання їжі, тобто безпосереднього збудження смакових рецепторів. Погоджуємося з думкою В. Давиденко про те, що "...цілісне відчуття смаку є результатом сумісного функціонування декількох сенсорних систем смакової, екстероцептивної, інтероцептивної і нюхової" [4: 295]. Ванесса має особливо розвинуту смакову чутливість та унікальну смакову пам'ять. Нині у світі існують методики тренування людської пам'яті з допомогою смакових асоціацій. Сприйняття смаку, його інтерпретація, відчуття, які викликає смак, – це комплекс пов'язаних між собою процесів, що в пам'яті людини формують виразний смаковий образ.

Потужним стимулятором пророцтв головної героїні в повісті є чай. Вона зізнається: "Щойно вип'ю чай, як у мене з'являються чіткі видіння..." [7: 19]. Чай справді стимулює мозкову діяльність людини, знімає напруження нервової системи. Власне для Ванесси, яка мала азійське походження, цей напій був постійним у харчових практиках: "Ми проводили фантастичні вечори, попиваючи чай на веранді, гризучі моті, кольорові макарони та смакуючи яєчні тарти із сусідньої пекарні португальської випічки. Ми попивали холодний лавандовий чай із льодом..." [7: 21]. Тож смак чаю добре доповнювали солодощі з різних країн світу, а процес смакування чаю носив церемоніальний характер.

Художньо довершеним у повісті є образ смаку, який Розель Лім створила, описуючи китайське весілля. Меню китайського весілля складалося з традиційних десяти страв, під час смакування яких гості досягали стану кулінарної нірвани. Різноманіття страв, серед яких були маринована медуза та засолені бамбукові пагони, змусили гостей зануритися у феєрію смаків і забути про наречених. Смакування всіх страв китайської кухні – це особливий процес, який відбувався не поспіхом, а розмірено та виважено. Ось тому головна героїня повісті Ванесса з винятковим натхненням сприймала неймовірне

поєднання солодкого й солоного в одній страві – смаженій свинині, де шматочки чилі "...залишали по собі дражливі відчуття на язикові" [7: 26]. Меню страв на весіллі суттєво вплинуло на інтуїтивне прозріння Ванесси, адже велика кількість різних смаків, які були дивними, а інколи не поєднуваними в одній страві помітно подразнювали всі рецептори смакової системи дівчини. Дівчина намагалася проковтнути пророцтво, але сила інтуїтивного провидіння була стрімкою.

Передбаченню Ванесси передували певні смакові відчуття в ротовій порожнині: авіакатастрофи – металевого смаку недосмаженої яловичої печінки, а смак жувальної карамелі вказував на те, що в закоханих буде щасливе майбутнє. Дівчина зізналася, що "...кожне передбачення має свій смак. Нова сімейна бізнес-авантюра гостра на смак – як-от шмат смаженої свинини. А сварка в родині гірка – то вже купа залежаного сміття, як горня холодного чаю" [7: 8]. Отже, авторка акцентує на тому, що смакові асоціації здатні корелювати в людській пам'яті з певними психосоціальними ситуаціями.

Франції, зокрема й Парижу, притаманна естетизація їжі та процесів споживання страв. Тож і любов головної героїні повісті Ванесси до Парижа починалася з вечері в одному з ресторанів, де дівчина скоштувала страви, котрі нагадали їй аромати весни: "...мариновані овочі, золотаві закрутки маніоку, слайси розкішних чорних трюфелів. Крапельки крему з кафрайського лайму додавали кислуватості. Побачивши таку їжу, я вирішила, що місто і я приречені на пристрасну любов" [7: 72–73]. Дівчина дуже тонко відчувала смаки, а звичні життєві процеси намагалася пов'язати зі смаковими властивостями страв, котрі асоціювалися з тим чи тим періодом, подією тощо.

Авторка повісті художньо описала процеси колективного смакування

їжею представниками різних націй, де відчуття смаку від спожитих страв об'єднало їх разом, забезпечило комунікацію.

Наприклад, смакуючи сендвіч із канадцем Марком, Ванесса побачила на його обличчі захоплення від процесу споживання страви, а схвальний коментар щодо смакових якостей сендвіча справив на дівчину неабияке враження, адже їй імпонувало те, що хлопцю так само, як і їй, цей смак був приємним, вишуканим. Тож смак однієї страви здатний об'єднати представників різних націй та виконати певною мірою комунікативну функцію.

Те, як і чим снідають персонажі повісті, указує на стиль їхнього життя, уподобання та звички. Наприклад, канадець Марк віддавав перевагу сніданкам у декадентському стилі, меню якого складали такі страви: тости з імбирним, морквяним, ревеневим джемами. Усі джеми він готував власноруч. Процес їх споживання описаний як особлива церемонія: треба було заплащити очі та смакувати кожен джем окремо без хліба: "...морквяно-імбирний був м'який, з легкою гіркотою, яка лише врівноважувала солодкі нотки" [7: 99]. А от стиль сніданків переважної більшості мешканців Парижа протиставлено стилю канадця: "Вони полюбляли спреди й консерви, особливо нутелу" [7: 98]. Але у французів є святкові сніданки, які відзначаються вишуканістю: "... велика тарілка з м'ясними закусками... скибочки тонко нарізаної шинки покоїлися на дерев'яній дошці разом із блюдечком тертої на кам'яному млині гірчиці. У кошику лежали два багети з маслом Bardier. Дві величезних скибочки сиру брі з трюфелями і грона винограду з Бургундії й Шампані теж були на сирній тарелі. З банки з домашнім інжировим джемом стирчала ложка, поряд стояла неглибока ємність з хрусткими корнішоном. Також тут був паштет" [7: 221].

Спільні смакові уподобання об'єднали азійку Ванессу та канадця Марка, які зустрілися в Парижі, де під час спільних трапез у різних ресторанах відчули один до одного симпатію. Марк запропонував Ванессі цікавий спосіб спільного споживання страв. Суть його полягала в тому, що кожен обирає на свій смак із ресторанного меню ту чи ту страву, а потім ділився нею зі своїм партнером по трапезі: "Так можна скоштувати все, а до того ж це свідчить про те, що тобі подобається компанія, у якій перебуваєш" [7: 111]. У традиціях канадської культури споживання їжі важливу роль відіграє процес спільного смакування страв із близькими та рідними. В австралійській закусоchnій Марк та Ванесса спробували порцію млинців на двох: "Вони були просякнуті кленовим сиропом, а зверху посипані подрібненим фундуком, змішаним із нарізаною полуницею й кружальцями бананів. Самі млинці були подібні до розплавленого золота, застиглого у формі пухких дисків. Моя виделка занурилася в них, ніби це був зефір" [7: 205]. Тож Р. Лім акцентує на особливій функції їжі – об'єднувальній, а смакові відчуття є маркерами нових стосунків.

Процеси спільного споживання їжі представниками різних націй авторка урізноманітнює густативними образами страв: "Мереживі краї пікантного млинчика обрамовував вершковий соус із рубаними лисичками й нарізаною кубиками шинкою" [7: 112]. У цьому описі в сильній позиції перебуває лексема "пікантний", котра підкреслює незвичність страви, її унікальність.

Попри смачну французьку кухню, Ванесса з особливим натхненням на чужині сприймає аромати Своєї (китайської) кухні: "... мене огорнули аромати, що ширилися з кухні, і я відчула неймовірну тугу за рідною домівкою. Тітка Евелін готувала локшину ло-мейн у воку" [7: 115]. Дівчина відзначила, що смак цієї страви нагадав їй на чужині про

домашній затишок на батьківщині, яку вона не так давно залишила.

Р. Лім у повісті "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю" дуже добре підкреслила сутність їжі як соціального феномену, адже їжа – маркер статусної позиції особистості, джерело інформації про добробут певних прошарків населення, груп і класів. Саме через пізнання смакових уподобання Марка Ванесса намагалася з'ясувати його соціальне походження: дівчина запитала в хлопця про те, яку б він приготував для неї страву – галантин чи крокембуш? Відповідь Марка дала змогу їй зробити висновки про те, що він гарний кондитер, для якого приготування страв – це мистецтво.

Розчарування або розпач Ванесса долала за допомогою улюбленого тістечка мільфей, яке за смаком нагадувало торт "Наполеон". Смак цього тістечка повертав її до спогадів про чудові приємні зустрічі з Марком, а смакові асоціації викликали в неї позитивні емоції, адже більшість побачень дівчини з Марком проходила в ресторанах, де під час трапез вони розкривали одне перед одним свій внутрішній світ.

Комфорт у Парижі, на думку Ванесси, їй забезпечувала саме їжа. Різноманіття страв, цікаві способи подачі в ресторанах по-особливому впливали на психостани дівчини: "Відкушуючи ніжну тонку скоринку паркої гарячої скибочки, я заїдала всі запитання, які хотіла поставити" [7: 167].

Улюблені страви не завжди здатні зняти негативні емоції чи внутрішній неспокій людини або ж викликати хай і тимчасове, але задоволення. Ось тому в італійському ресторані, який любили відвідувати Ванесса та її тітка, де особливо їм смакувала паста з дивовижно запашним соусом арабіата, не сталося психотерапевтичного дива від споживання їжі. Тітка Ванесси мала поганий настрій, а тому їжа їй не смакувала. У Ванесси також зник апетит. Спостерігаючи за поведінкою тітки, дівчина зробила висновок, що

смак їжі приносить насолоду тоді, коли людина в доброму настрої, позитивно налаштована на трапезу.

Окрім європейських ресторанів Парижа, Ванесса разом із родичами відвідувала в'єтнамські та китайські ресторани, родинні трапези в яких виконували не лише об'єднувальні, а й інформаційні функції, адже під час спільного прийому їжі члени родини обмінювалися плітками, що знімали напругу між членами родини. Дівчина відзначила, що зовнішній вигляд страв в'єтнамської кухні на столі нагадував імпресіоністичну картину, із "зелені й апельсинів поряд з паличками цукрової тростини, обсмаженими на грилі, креветковою пастою як закускою" [7: 193].

Смакова пам'ять – це один із різновидів людської пам'яті, котра сприяє утворенню різноманітних асоціацій, які сприяють натхненню, піднесенню людини. Саме такий стан Ванесси презентує письменниця в процесі смакування вафельного печива: "Я провела кінчиком пальця по крихітних квадратних заглибленнях. Підпечені галети були хрусткі та смачні й залишали малесенькі крихти в куточках мого рота. Це нагадало мені про хрусткі шматочки тіста, які залишаються з боків вафельниці, я їх завжди люблю" [7: 235]. Образ смаку формується на основі сприйняття головною героїнею різних відтінків смаку. Зокрема, поштовий лист, який вона отримала від коханого Марка, пахне гарячим шоколадом, а цей запах асоціюється в дівчини з теплими обіймами нареченого. Лист Марка й за формою, і за змістом був особливим, адже замість традиційного сердечка в кінці листа, він намалював для Ванесси круасан. Тож письменниця дуже вдало акцентувала на художніх деталях, аби створити художньо довершений, цілісний образ смаку.

Смак мигдалевого печива у Ванесси асоціювався зі щасливою усмішкою, бо тонке, золотаве, мигдалеве печиво мало такий аромат, від якого з'являлася посмішка, коли печиво потрапляло до рота: "Поєднання

мигдалю і цукру, а також хрустка текстура зробили печиво просто чарівним, запах його п'янив" [7: 255].

Приготування їжі в родині Ванесси – це був один зі способів прояву любові членів родини один до одного. Дівчина згадує: "На вихідних мої тітки витрачали від однієї ночі до кількох днів на приготування свої фірмових страв. Кожен інгредієнт і приправа були дібрані надзвичайно ретельно. Рецепти, які вони використовували, були їхніми власними або передавалися з діда-прадіда. Тітки були вірні традиціям" [7: 269]. Родинне споживання їжі, обмін враженнями від процесу смакування страв – усе це вплинуло на формування смакових асоціацій та здатності до передбачень Ванесси. Основний принцип, який сповідувала родина Ванесси, – догодити їжею один одному, зробити приємне один для одного за допомогою страв. Ось тому дівчина розраджувала свою тітку Евелін у складні для неї моменти життя тим, що готувала банкетний стіл, на який замовила всі ті страви, які та любила. Для підняття настрою Ванесса своєю китайську кухню, бо вважала, що національні страви та їхній смак здатні загоїти усі душевні рани: "Роли "Веселка", унагі "Дракон" розташовувалися одне біля одного, як різнобарвні мозаїчні плитки в настінній фресці. Смужки сирого мармурового лосося, малинові черевця тунця, шматочки двоколірного мілководного молюска, тонкі скибочки авокадо і крем луціана лежали поряд із закрученим спіралями дайконом і рожевими трояндами з маринованого імбиру" [7: 270].

Деякі страви, як, наприклад, устриці з різними соусами, об'єднали за банкетним столом представників різних націй, адже смак цієї страви асоціювався у них з океаном. На думку Ванесси, насолодитися цим делікатесом – то значить відчутти смак океану: "...ніщо інше не дає такої насиченості присмаку або змоги відчутти силу величезних хвиль. Головне у поїданні устриць – це смакувати м'ясо, запиваючи ароматизованою

рідиною з мушлі. У кожній устриці тонкий, особливий смак. Моя улюблена – kumamoto – була масляниста й насичена. Смак устриці був сміливий і насичений з незабутнім післясмаком" [7: 299–300].

Унікальним у повісті є смаковий образ картини Клімата "Поцілунок", котра виконана "...з використанням палітри з паштету, чорних грибів, різних овочів і желатину" [7: 305]. Аромати картини активізували спогади Ванесси про час, проведений із Марком у різних ресторанах, а також про процеси спільного смакування стравами різних країн світу. Отже, смакова пам'ять дівчини та вроджена чутливість до різноманітних присмаків викликали позитивні емоції.

Висновки й перспективи дослідження. Художній образ смаку, який є наскрізним у повісті Р. Лім "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю", виконує низку важливих функцій: об'єднувальну, естетичну, характеристичну, інформаційну.

Головний персонаж повісті китаянка Ванесса має високий рівень смакової чутливості, добре розвинуту смакову пам'ять.

Відзначимо, що художній образ смаку формується на основі смакових уподобань як головного персонажа, так і другорядних.

Р. Лім художньо презентувала оригінальні практики колективного смакування їжі представниками різних націй, де відчуття смаку та й сам процес смакування виконує об'єднувальні, комунікаційні функції.

На нашу думку, унікальність презентованого в повісті художнього образу смаку полягає в тому, що він породжує смакові асоціації персонажів, а також був поштовхом до інтуїтивного прозріння головної героїні.

З'ясовано, що письменниця деталізувала деякі процеси приготування страв для увиразнення їхньої естетичної функції у творі літератури.

Смаковий образ Іншого оригінальний, цікавий та особливий. Він викликає нові пікантні відчуття персонажів, які суголосні їхнім психостанам. Указаний образ формується на основі різних присмаків, у процесі смакування різноманітних делікатесів.

Письменниця продемонструвала також високий рівень авторської

сенсорики. А створений смаковий образі Іншого – маркер ідентифікації міжкультурного середовища, у якому розкривається характер головної героїні.

Уважаємо, що повість Р. Лім "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю" може стати об'єктом дослідження з погляду компаративістики, а також психопоетики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абсалямова Л. Соціально-психологічні фактори, що впливають на харчову поведінку людини. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. Вип. 7. 2020. С. 3–11.
2. Галюцьких І. Сенсорний концепт *Zapach /Smell* у художньому дискурсі (на матеріалі художньої прози англійського постмодернізму). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. № 22. 2016. С. 86–88.
3. Гнатюк А., Антонова М. Вимір авторської сенсорики у творі С. Моєма "Театр". *Мовознавчий вісник*. № 32. 2020. С. 84–92.
4. Давиденко В. Смак та смакова чутливість – невід'ємна складова фізіологічного функціонування зубощелепної системи, їх зміни при повній відсутності зубів. *Вісник ВДНЗУ "Українська медична стоматологічна академія"*. Том.14. Випуск 3 (47). 2014. С. 293–299.
5. Іщенко О. Гастика як маркер ідентифікації міжкультурного середовища. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/48.pdf> (дата звернення: 28.08.2024).
6. Кузнецов М., Заїка Є., Ходикіна Ю. Психологія моторної пам'яті: прикладні аспекти. Монографія. Харків: Діса Плюс, 2019. 446 с.
7. Лім Р. Магічна чайна крамничка Ванесси Ю в Парижі: повість; перк. з англ. Б. Смякевич та І. Веремій. Харків: Віват, 2023. 320 с.
8. Михида С., Кобзей Н. Смак у тексті й поза текстом: естетичний та літературознавчий аспекти. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. Вип. 2 (205). 2023. С. 131–142.
9. Сидоренко Т. Тропеїка запаху і смаку у функціональних виявах (на матеріалі романів Дж. Харісс та Е. Бауермайстер). *Науковий вісник ДДПУ імені Івана Франка. Серія: Філологічні наук. Мовознавство*. 2017. № 7. С. 173–176.
10. Яременко Н. Сенсорні образи в художньо-літературній проекції повісті Е.-Е. Шмітта "Дитя Ноя". *Літератури світу: поетика, ментальність і духовність*. Вип.14. 2020. С. 154–163.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Absaliyama, L. (2020). Sotsialno-psykholohichni faktory, shcho vplyvaiut na kharchovu povedinku liudyny [Social and psychological factors that influence human eating behavior]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia psykholohichni nauky*. Iss. 7. Pp. 3–11. [in Ukrainian].
2. Haliutskykh, I. (2016). Sensornyi kontsept Zapakh /Smell u khudozhnomu dyskursi (na materiali khudozhnoi prozy anhliiskoho postmodernizmu) [The Sensory Concept of Smell in Artistic Discourse (on the Material of English Postmodernism Fiction)]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriiia: Filolohiia*. № 22. Pp. 86–88. [in Ukrainian].
3. Hnatiuk, L., Antonova, M. (2020). Vymir avtorskoi sensoryky u tvori S. Moema "Teatr". [The Dimension of the Author's Sensibility in S. Maugham's "Theater"]. *Movoznavchyi visnyk*. № 32. Pp. 84–92. [in Ukrainian].

4. Davydenko, V. (2014). Smak ta smakova chutlyvist – nevid'iemna skladova fiziologichnoho funktsionuvannya zuboshchelepnoi systemy, yikh zminy pry povnii vidsutnosti zubiv. [Gesso as a marker of identification of the intercultural environment]. *Visnyk VDNZU "Ukrainska medychna stomatologichna akademiia"*. Vol.14. Iss. 3 (47). Pp. 293–299 [in Ukrainian].
5. Ishchenko, O. (2020). Hastyka yak marker identyfikatsii mizhkulturnoho seredovyshcha [Gastics as a marker of identification of an intercultural environment]. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/48.pdf> (reference date: 28.08.2024.) [in Ukrainian].
6. Kuznietsov, M., Zaika, Ye., Khodykina Yu. (2019). Psykholohiia motornoj pam'iaty: prykladni aspekty [Psychology of motor memory: applied aspects]. Monograph. Kharkiv: Disa Plus. 446 p. [in Ukrainian].
7. Lim, R. (2023). Mahichna chaina kramnychka Vanessy Yu v Paryzhi: povist; perk. z anhl. B. Smniakevych ta I. Veremii [Vanessa Yu's magical tea shop in Paris]. Kharkiv: Vivat. 320 p. [in Ukrainian].
8. Mykhyda, S., Kobzei, N. (2023). Smak u teksti y poza tekstom: estetychni ta literaturoznavchy aspekty [Taste in and out of the text: aesthetic and literary aspects]. *Naukovi zapysky. Serii: filologichni nauky*. Iss. 2 (205). Pp. 131–142 [in Ukrainian].
9. Sydorenko, T. (2017). Tropeika zapakhu i smaku u funktsionalnykh vyjavakh (na materialy romaniv Dzh. Khariss ta E. Bauermaister) [The Tropheic of Smell and Taste in Functional Manifestations (Based on the Novels by J. Hariss and E. Bauermeister)]. *Naukovyi visnyk DDPU imeni Ivana Franka. Serii: Filologichni nauk. Movoznavstvo*. № 7. Pp. 173–176 [in Ukrainian].
10. Yaremenko, N. (2020). Sensorni obrazy v khudozhno-literaturnii proektsii povisti E.-E. Shmitta "Dytia Noia" [Sensory Images in the Artistic and Literary Projection of E.-E. Schmitt's "The Child of Noah"]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*. Iss. 14. Pp. 154–163 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2

DOI 10.35433/philology.2(103).2024.16-25

МІСТИЧНИЙ УНІВЕРСУМ МАЛОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ДІТЕЙ В. КОРОЛІВА- СТАРОГО

Н. Є. Коломієць*

Анотація. У статті зроблено спробу з'ясувати містичний універсум малої прози для дітей В. Короліва-Старого. Установлено, що містичні елементи формують специфічну емоційну тональність текстів, захоплюючи читача незримим і відсилаючи уяву в ірраціональний вимір. Назва та зміст збірки "Нечиста сила" пов'язані з народною демонологією. Заголовки низки творів свідчать про їх містичне наповнення: "Мара", "Дідько", "Перелесник", "Потерчата" та ін.

У розвідці відзначено, що художня структура збірки "Нечиста сила" змодельована шляхом поєднання реального та демонічного вимірів, які знаходять оригінальну авторську інтерпретацію. Представники потойбіччя у творах митця позбавлені стереотипної негативної конотації, здатні на прояви моральності, у тяжких ситуаціях стають на захист скривджених й уразливих. Митець специфічно витлумачує бачення українцями нечистої сили, що базується на язичницьких віруваннях, де відбито дуалізм народного світогляду. Виявлено, що ірраціональний модус творів співвідноситься з уявленнями українців про побудову нижчої міфології. Автор не деталізує зовнішності демонічних образів, які, відповідно до релігійного мистецтва, мають зооантропоморфну подоби. Побудова невидимого світу впорядкована за ієрархічним принципом.

Авторка акцентує на тому, що у творах, написаних для дітей, митець був продовжувачем неоромантичних тенденцій, а його індивідуальний стиль засвідчує близькість до народної традиції. Однією з актуальних форм художньої репрезентації ментального простору українців у творах письменників-емігрантів було звернення до фольклорно-міфологічних первнів. Подібну апеляцію до пракультурних глибин в умовах еміграції можна розцінювати як своєрідну стратегію національної самоідентифікації.

Ключові слова: містичне, містичний елемент, мала проза, надприродне, містика, демонологія, стиль, дитяча література, діаспора.

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
(Криворізький державний педагогічний університет)
kolomiets_n1@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5455-2538

THE MYSTICAL UNIVERSE OF SHORT PROSE FOR CHILDREN BY V. KOROLIV-STARYI

Kolomiyets N. Y.

The article attempts to find out the mystical universe of short prose for children by V. Koroliv-Staryi. It establishes that mystical elements form a specific emotional tone of the texts, captivating the reader with the invisible and sending the imagination to an irrational dimension. The name and content of the collection "Evil Spirits" is related to folk demonology. The titles of a number of works include the names of mythical creatures, testifying to their mystical content: "Mara", "Didko", "Perelesnyk", "Terchata" and others.

The study notes that the artistic world of the collection "Evil Spirits" is filled with representatives of the demonic cosmos, which are interpreted in a unique way by the author's imagination, acquire positive traits (kindness, generosity, humanism, etc.) and in difficult life situations take the side of the offended and weak. The artist specifically interpreted the Ukrainians' vision of evil spirits, which is based on pagan beliefs, reflected the dualism of the people's worldview. The mystical space of the collection is expressed through the reproduction of real and unreal worlds. The article establishes that the irrational topos correlates with the mythological beliefs and ideas of Ukrainians. The author does not detail the appearance of demonic images, which, according to religious art, have a zooanthropomorphic likeness. The existence of the invisible world is organized according to a hierarchical principle, where the subordination of some demonic forces to others is determined by experience, years and skill.

The author emphasized that in the works written for children, the author continued neo-romantic trends, and his individual style testifies to his closeness to the folk tradition. One of the relevant forms of artistic representation of the mental space of Ukrainians in the works of emigrant writers was the appeal to folklore and mythological primals. Such an appeal to pre-cultural depths in the conditions of emigration can be regarded as a kind of strategy of national self-identification.

Keywords: *mystical, mystical element, small prose, supernatural, mysticism, demonology, style, children's literature, diaspora.*

Постановка наукової проблеми.

Одним із суттєвих модусів сучасного літературознавчого дискурсу є поглиблене вивчення художнього світу творів дитячої літератури письменників діаспори. Тексти цих авторів доволі часто зорієнтовані на відображення етнічних особливостей українців, образне увиразнення їхньої архетипної пам'яті, що незалежно від духовних домінант історичного періоду є специфічною моделлю передачі колективного безсвідомого досвіду. Як відзначає М. Варданян, "література для дітей та юнацтва української діаспори – цікаве та неповторне явище, до розвитку якої долучалися в українському зарубіжжі як письменники, художники, так і науковці, педагоги. Насамперед на літературу покладалася суспільна функція. Тому в різні часи дитяча книга української діаспори мала незмінну формулу, що ґрунтувалася на національній системі виховання, покликаний формувати національну

ідентичність українця на чужині" [2: 316].

Митці, які в міжвоєнний період ХХ століття переважно перебували та здійснювали творчу діяльність у Празі, передусім намагалися в різних художніх формах подати обрис духовно-ментальних рис і смислових констант нації. Однією з форм художнього пізнання та репрезентації духовного світу українців у творах пражан, орієнтованих як на дорослого, так і на дитячого читача, було звернення до фольклорно-міфологічних мотивів.

Фантастичний світ прози для дітей В. Короліва-Старого, що представлена переважно казками, наповнюють представники демонічного космосу, які своєрідно інтерпретовані авторською уявою, набувають позитивних рис (доброти, щедрості, гуманізму тощо) та в складних життєвих ситуаціях виступають на боці скривджених і слабких. Так фольклорні образи, що є

репрезентантами нижчої міфології, здобули універсального звучання. Містичне створює особливу емоційну тональність текстів казок, захоплюючи юного реципієнта таємничим і відсилаючи читацьку уяву за межі логіки та реальності. У творах, написаних для дітей, автор був продовжувачем неоромантичних тенденцій, а його індивідуальний стиль засвідчує близькість до народної традиції та переосмислення новітніх художніх явищ у світовій літературі. Одна з рис неоромантизму – увага до міфологічного етнокоду нації як форми розкриття світогляду людей та засобу синтезування минулого й сучасного світів. У казках В. Короліва-Старого специфічно інтерпретовано бачення українцями нечистої сили, що базується на язичницьких віруваннях, відбито дуалізм народного світогляду.

Вивчення малої прози письменника в означеному ракурсі дає змогу розкрити нові сенси, з'ясувати специфіку системи образів-персонажів, визначити провідні модуси художнього зображення надприродного. Як стверджує М. Варданян, до осмислення казки як провідного жанру дитячої літератури української діаспори, вітчизняні та зарубіжні літературознавці практично не зверталися [3: 76]. Усе це дає підстави вважати наукову проблему актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дитяча література української діаспори міжвоєнного періоду ХХ століття наукового осмислення набула відносно недавно. Із 1990-х років виникли сприятливі умови для студіювання художніх творів еміграції. До вивчення художнього світу, особливостей виразально-зображальних можливостей цих текстів звертаються сучасні вітчизняні літературознавці. У центрі їхньої уваги постають загальні тенденції розвитку дитячої літератури еміграції, жанровий діапазон творів, особливості концептуальних картин світу тощо. М. Варданян окреслила провідну тематику казок, написаних

українськими митцями діаспори для юних читачів, визначивши "історичні, патріотичні, релігійно-християнські, родинні" [3: 75]. О. Ткаченко вдалася до зіставлення художнього доробку В. Короліва-Старого та О. Проїслера з метою визначення особливостей відтворення образів нечистої сили в казках митців [12]. І. Жиленко розглянула художні особливості малої прози митця міжвоєнного періоду [4]. Методичний аспект (специфіку опрацювання творчості письменника на заняттях із літератури) порушили Т. Родюк та О. Капленко [11]. А. Андрієнко на матеріалі твору "Мавка-Вербинка" розглянула особливості художнього зображення представників ірреального фольклорно-казкового світу [1]. Проте містичні модуси дитячої малої прози письменника залишаються недостатньо вивченими.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати особливості художніх проявів містичного у творах для дітей В. Короліва-Старого (на матеріалі збірки "Нечиста сила").

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Історичні катаклізми початку ХХ століття вплинули на те, що поза межами України опинилася значна кількість вітчизняних літераторів. Як вказує І. Жиленко, "сприйняття життя в еміграції мало загострений екзистенційний вимір. Письменники свідчили про важкі умови існування поза межами батьківщини, у психологічній нестабільності, безжиттєвості, розгубленості, відсутності розуміння між ними й західною елітою, а іноді й між самими емігрантами. Та, незважаючи ні на що, випробування ще більше загострили їхні почуття, зробили їхній талант більш зрілим" [5: 96].

У міжвоєнний період значним культурним осередком українських емігрантів була Прага. Митці-пражани, попри відсутність офіційного статусу літературного об'єднання, спільної ідеологічної та естетичної програми,

мали близький погляд на константи української духовної традиції, "волю до осягнення" [8: 174] ментальних, націотворчих первнів. Як відзначає В. Просалова, усвідомлення результатів поразки національно-визвольних борінь рідного народу примушувало відшукувати відповіді на питання та осягати причини. Прагнення втілити в життя нереалізовані ідеї вимагало певних дій, саме тому еміграційна творчість "ставала формою життєтворення". Цим, на думку дослідниці, пояснюється апеляція до сильних, безстрашних постатей, що спроможні переборювати різні перешкоди, та "націотворчі зусилля письменників" [10: 3].

Однією з актуальних форм художньої репрезентації ментального простору українців у творах письменників-емігрантів було звернення до фольклорно-міфологічних первнів. Апеляцію до пракультурних глибин у подібних умовах можна розцінювати як своєрідну стратегію національної самоідентифікації. Варто відзначити, що художнє увиразнення культурних кодів у доробку митців означеного періоду є формою специфічного "опору радянській уніфікації" [13: 47]. На думку Н. Яременко, Н. Коломієць, ескапічним модусом творчості письменників середини ХХ століття було звернення "<...>до фольклорних первнів, піднесення національних цінностей, увиразнення базових етнонаціональних ознак у підтекстових пластах. Подібне акцентування на ментальних матрицях підривало соцреалістичні настанови, виявляло опозиційність до офіційної мистецької тенденції" [13: 48].

Сучасна дослідниця малих прозових жанрів української діаспори І. Жиленко вважає, що група творів, у яких простежується апеляція до фольклорно-міфологічних пластів, презентована переважно такими жанрами, як: "казка, міф, притча, легенда, оповідка" [5: 100]. Цим текстам "зазвичай притаманні елементи символізму, метафоричності,

притчовості, стильового синкретизму, застосування образності, традиційної для міфів і легенд" [5: 101].

Перше видання збірки "Нечиста сила" В. Короліва-Старого здійснено завдяки співробітництву українського та польського видавництва у 1923 році. Автор відзначив, що за жанровою належністю це збірка казок. У передмові до видання (1990 року) Ф. Погребенник назвав його "книжкою казкових оповідань" [9: 6]. Проте про жанрову невизначеність творів збірки не йдеться, переважна більшість літературознавців та критиків трактують їх як казки, спираючись на визначення письменника.

Назва збірки "Нечиста сила" пов'язана з традиційними міфологічними віруваннями українців. Природу ірреального світу митець не пояснює, проте зображує його побудову, можливості контактування з представниками потойбіччя. Подібний ракурс зображення моделі буття художньо синтезує сфери конкретного та трансцендентного. У заголовки низки творів винесено назви демонологічних істот, що свідчать про їх містичне наповнення: "Мара", "Дідько", "Перелесник", "Потерчата" та ін. У деяких із них представники демонічного світу мають власні імена: "Вовкулака Хреб", "Потороча Хрипка", "Хуха-Моховинка".

Традиційно образ нечистої сили сприймається в негативному ключі (як протиставлення добру) та трактується як потойбічне, надприродне. Міфологічні уявлення народу про нечисту силу відбилися як в українському фольклорі, так і в літературних творах. Індивідуально-авторське трактування нечисті в збірці зумовлене її орієнтацією на дитячого читача, тому письменник поставив собі за мету "<...> боронити перед дітьми "нечисту силу" [7: 6].

Моделювання художнього світу збірки відбувається на основі поєднання часопросторових площин реального та містичного світів. Королівство Мертвих ("Літавиця"), кришталевий палац Морозенка

("Дюдя"), скляний палац Водяника ("Перелесник") виступають репрезентантами потойбіччя. Прояви надприродного співвідносяться з комплексом вірувань, що відбиті в нижчій міфології українців. Наприклад, у творі "Нечиста сила" не вказано конкретний історичний час, але зміна соціальної ситуації передана роками: "Було це в тисяча дев'ятсот бідувадцятьому році" [7: 7] та "<...> прийшов тисяча дев'ятсот кувернадцятий рік" [7: 12]. Оповідь розпочинається з фіксації місця подій, яким є Лиса гора під Києвом, яка здавна асоціювалася в людей з осередком нечисті, що засвідчують безліч фольклорних легенд.

Номінуючи представників реального та містичного вимірів, автор використовує в тексті велику літеру: Невидима Сила та Людина. Світ нечисті репрезентований представниками земної, повітряної та водяної стихій, що є посланцями різних країн, які прибули на "міжнародний конгрес":

- українські (чорти, відьми, вовкулаки, водяники, лісовики, упирі, поторочі, мавки, русалки, хухи та ін.);
- індійські (пері);
- німецькі (ельфи, діва скель Лорелея);
- шведські (тролі);
- чеські (шотеки, скршитеки);
- французькі (коррігани, нічні прачки);
- польські (борута, гоплана) та ін.

Митець акцентує на тому, що осягнення містичного, яке не є явищем об'єктивного світу, відбувається не шляхом інтелектуальної роботи, а на трансцендентному, інтуїтивному рівнях. Представник світу людей (письменник) у процесі спілкування з потойбічними силами вказує, що вони побідні до електрики: "Ніхто з нас не бачив самої електрики, але всі знають її властивості: блискавицю, грім, світло, силу. Для всіх, хто вмів з нею як слід поводитись, вона пожиточна. Хто ж не знає, як з неї користуватись, той має тільки шкоду. Так я міркую й про Невидиму Силу" [7: 10]. Власний

містичний досвід він пов'язує з досвідом роду, що має козацьке походження, а відтак не боїться нечисті та доволі врівноважено ставиться до сил зла й п'їтьми: "<...> діди мої Чортів не боялися, та й я не боюся жодної пригоди" [7: 8].

Містичний універсум побудовано з урахуванням порядку підлеглості, де субординація зумовлена мудрістю, віком та майстерністю. Це простежується в описі зустрічі делегатів, яких номіновано як "менші" та "значніші" гості. Відповідно й опікувалися ними за рангами: на нижчому допомагали хухи, далі – мавки та русалки, найвищих супроводжували чорти. Готовими до послуг прибульцям були й потерчата, які "роздавали гостям програми засідання та розносили всякі солодкі заморожені ласощі" [7: 7], та перелесник, що позначав місця для гостей. Серед найповажніших були духи з Кавказьких гір, "старий-престарий Пан з Греції" та український Вій.

Варто звернути увагу на те, що автор не деталізує зображення зовнішності демонічних образів. Традиційні уявлення про нечисть, зокрема чортів, склалися на основі візуальних образів іконографії. Згідно з релігійним мистецтвом, вони мають зооантропоморфну подібність. У творі акцентовано тільки на їхньому одязі – жупанах. Опис Вія наведено відповідно до уявлень народної демонології як божество смерті, чиї так густо позаростали віями: "<...> довгі-довгі вії затуляли йому очі" [7: 8]. Автор номінує його найстаршим Чортовим дідом та наповнює національним колоритом, одягаючи в довгу кирею з шаблею, та доповнюючи портрет однією деталлю – довгими сивими вусами, як у козаків. Значущості постаті Вія додає те, що він у "<...> руці тримав золоту, сяючу вогнями булаву" [7: 8], яка традиційно трактується як символ влади, відваги та мужності українського козацтва. Володіння жезлом робило його вищим від інших представників демонічного

світу. Молоді чорти, що були поряд, також виблискували в козацьких шатах. Застосування національного одягу й апелювання до історичного минулого (доби козацтва) в поєднанні з національною міфологією зумовлені прагненням митця зберегти та продовжити етнокультурну традицію в умовах нестабільності.

Відмінність між демонічним та реальним світами полягає і в способі комунікації. Нечиста сила вміє розмовляти як люди, але між собою спілкується телепатично, за допомогою передачі думок: "Невидима сила, розмовляючи межі собою, не вживає слів. Вона тільки думає, а той, до кого вона звертається, бачить всі ті думки. Тому найдовша промова триває всього якусь єдину мить" [7: 11]. Так у творі акцентовано й на невідповідності плину часу в реальній дійсності та в середовищі невидимої сили.

Історію дівчини, яка через непорозуміння в коханні стрибнула з кручі в річку та стала русалкою, художньо осмислено у творі "Перелесник". Специфічною є просторово-часова структура тексту. Його топос репрезентовано площинами реального та містичного світів. Втручання Перелесника сприяло зародженню кохання між Залізником та Оленкою. Ця міфічна істота підштовхувала їх до зустрічей, раділа розвитку почуття, супроводжувала на побаченнях. Й одного разу, почувши, як дівчина розповідає парубку про палкі переживання, вирішує візуалізувати цей вогонь: "Скочив тоді Перелесник між козака та дівчину, затулив собою Оленку, а сам увесь запалився, як один величезний вогненний віхоть, аж все навколо зачервоніло" [7: 92]. Вогняна стихія викликає жах у козака, який помилково приймає дівчину за підступну відьму та відмовляється від подальшого спілкування. Із розпачу Оленка кинулася топитися, та в скляному палаці Водяника перетворилася на Русалоньку.

Події розгортаються в добу козацтва, але історичних замальовок

автор не наводить. Про цей часовий відрізок свідчать маркери, що переважно вказують на соціально-правову організацію суспільства:

- назви соціальних станів (пан, наймичка);
- номінації військового стану (козак).

У характеристиці козака наявні як вказівки на міфологічну свідомість народу, так і хронологічні посилання: "Цей не те, що ляха чи турка – він самого Біса не злякається" [7: 89]. Цей образ має високу міру узагальнення. Прізвисько Залізник є інтертекстемою, що відсилає читача до народної пісні про часи Коліївщини. А згадка про бандуру, на якій він грав, розширює інтертекстуальний простір твору завдяки алюзії на картину "Козак Мамай", що є художнім втіленням історичної пам'яті українців та декларує ідеал миролюбного та відважного воїна-охоронця рідної землі. Авторське бачення доповнюють характеристики "<...> бравий, сміливий та завзятий" [7: 89].

Таємничістю оповитий твір "Вовкулака Хреб". Його образна система пов'язує представників різних просторів:

- демонологічного (вовкулаки, хухи, мавки, упир, відьми, русалки, лісовик, водяник, домовики, кам'яники та ін.);
- реального (світ людей);
- історичного минулого (козацтво).

Головний персонаж твору Хреб зображений досвідченим вовкулаком, що "<...> багато тисяч років" [7: 59] охороняв різні кладовища, побував на відомих бойовиськах, "<...> де колись річками лилася кров козацька, й багато доброго зробив він для чесних кісток шляхетних мерців – запорожців" [7: 59]. Оцінний епітет "шляхетних" указує на глибоку повагу до дій та цінностей українського козацтва. У цьому творі, як і в багатьох інших казках збірки, імідж козаків пов'язаний зі сміливістю, відвагою та волею.

Місце дії в казці – тихе сільське кладовище, атрибутами якого є могили

та хрести. Цей простір традиційно викликає в читача сумні, похмури емоції. Але в тексті він не створює атмосферу жаху та фатальності, а швидше сприяє осмисленню соціально-філософських проблем. Смерть трактується не просто як перехід у інший вимір, а набуває різних тлумачень:

- установалення соціальної рівності ("*<...>* мертвий не потребує земних розкошів") [7: 61];

- звільнення від земного гніту та мук ("Смерть навмисне переводить з цього світу на той світ тих, кому або ж було тут погано, або ж в близькому часі загрожувала страшна небезпека та горе") [7: 61];

- момент справедливості ("*<...>* справедлива мати Смерть") [7: 61].

Демонологічно-антропоморфний етнокод має різні форми репрезентації в аналізованій збірці. Наприклад, у творі "Потерчата" світ потойбіччя представляють домовик та душі нехрещених дітей, а реальний світ – дяк і дячиха. Зобразивши головних персонажів як людей, що пов'язані з релігією, автор вдався до поєднання трьох вимірів: демонічного, профанного та релігійного.

У народі потерчат часто називають вогниками, що блукають. За повір'ям, вони заводять людей у в'язки, непрохідні багнища. Це пояснюється тим, що нехрещених дітей не ховали на цвинтарі, а переважно біля води – поблизу озер або боліт. У тексті зображено, як, бажаючи допомогти повернутися в темряві додому дяку, який був напідпитку, потерчата вогниками підсвічували шлях. Від швидкого руху блискавки підстрибували, чим викликали панічний стан в Оверка: "Тим-то дякові видавалося, що ті вогники тихо повзуть понад болотом, коливаються, як зачеплена головою лампадка в церкві *<...>* Від того видовиська дякові й хміль увесь вийшов з голови. Поза шкірою покотив мороз, неначе хтось посипав йому за комір холодного шроту. Шапка також полізла з голови, дарма, що на його блискучій лисині

було всього тільки одинадцять волосинок, які тепер стали дибом. "Та це ж мене манить нечиста сила!" [7: 52].

Містичні обставини спілкування з потойбіччям зумовили фізичні та емоційні реакції персонажа, що передано метафорами ("*<...>* хміль увесь вийшов з голови", "*<...>* поза шкірою покотив мороз", "*<...>* одинадцять волосинок *<...>* стали дибом" та ін.). Подібний стан спровокував застосування ритуальних релігійних засобів: "*<...>* почав молитися та хрестити тремтячою рукою ту невидиму силу, що манила його до себе" [7: 53]. У мовленні дяка простежується протистояння релігійної та демонічної систем. Потойбічні сили він називає "бісівським навожденієм" [7: 54], а себе духовною особою, що відвідує вівтар. У пошуках моральної опори Оверко звертається до Святого письма та цитує його: "блажен муж, іже не ідець на совет" [7: 54]. Спільні дії домовика та потерчат допомагають вивести сп'янілого чоловіка на рівний шлях, що вів додому, де чекала дружина. Її набожність також передається через мовлення (апеляція до Матері Божої Почаївської, повтори слова "Амінь" тощо).

Розтлумачення ситуації відбувається з позиції здорового глузду, коли Євпраксія на слова чоловіка, що нечиста сила водила його по болоту та хотіла втопити, відповідає: "Сам ти – нечиста сила! А водила тебе по болоті горілка, безбожнику!.." [7: 57]. Так у цьому творі утверджуються базиси народної моралі, яка увиразнюється шляхом переплетіння трьох просторів: міфологічного, профанного та сакрального.

Висновки й перспективи дослідження. Назва збірки "Нечиста сила" має зв'язок із нижчою міфологією українців. Описи надприродного сприяють формулюють особливої емоційної атмосфери творів, інтригують реципієнта незнаним і спрямовують уяву в недосяжний раціональному осмисленню вимір. У збірці бінарна модель світоустрою

набуває специфічного трактування, що художньо реалізується шляхом зміни традиційних демонологічних уявлень українців. Нечиста сила в авторській інтерпретації не є руйнівною та небезпечною, а прагне підтримувати гармонійні стосунки зі світом людей. Подібний ракурс зображення зумовлений орієнтацією книги на дитячого читача.

Містичний універсум збірки представлений силами потойбіччя, що зображені в цілісності та системності. Його репрезентантами є образи як національної (відьми, чорти, водяники, упирі, мавки, русалки, хухи та ін.), так і світової (пері, ельфи, тролі, шотеки, скршитеки та ін.) демонології. Буття невидимого виміру чітко структуроване, підпорядкування одних демонічних сил іншим обумовлюється досвідом, роками та вправністю.

Містичний простір збірки увиразнюється шляхом відтворення реального та ірреального світів. Природу останнього митець не пояснює, проте зображує його побудову, можливості контактування з

його представниками. Позаземні обшири представлені Королівством Мертвих ("Літавиця"), скляним палацом Водяника ("Перелесник"), кришталевим палацом Морозенка ("Дюдя") та ін. Подібний ракурс зображення буття художньо синтезує сфери конкретного та трансцендентного. Ірраціональний топос корелює з міфологічними віруваннями й уявленнями українців.

Своєрідність художнього світу збірки полягає в майстерному синтезуванні демонологічного містицизму з історичним минулим – добою козацтва. У низці творів відображено романтизований образ цієї історичної доби. У деяких творах також акцентовано на невідповідності плину часу в реальності та в середовищі нечистої сили.

Вивчення малої прози В. Короліва-Старого видається перспективним. Подальшого наукового висвітлення потребують питання особливостей моделювання дійсності в казках митця, специфіки індивідуально-авторського переосмислення міфологічних уявлень українців тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрієнко А. Моделювання образу мавки у казці "Мавка-вербинка" Василя Короліва-Старого. *Філологічні студії*. 2023. Вип. 14. С. 35–39.
2. Варданян М. Література для дітей та юнацтва української діаспори II половини ХХ ст. як "література місії": стан та завдання. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 316–319.
3. Варданян М. Fairy tale as a leading genre of Ukrainian Diaspora children's literature: topics, senses and interpretation. *Актуальні питання філології та методики викладання мов*: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Кривий Ріг, 2019. Вип. 2 (14). С. 75–81.
4. Жиленко І. Василь Королів-Старий: мала проза міжвоєнної доби. *World Science*. 2017. № 12 (28). С. 49–54.
5. Жиленко І. Документально-публіцистичний етап малої прози літературної еміграції: до проблеми типології. *Філологічні трактати*. 2021. № 2. Т. 13. С. 95–103.
6. Жиленко І. "Нечиста сила": збірки А. Аверченка і В. Королева-Старого. *Південний архів*. Філологічні науки. Випуск LXXI. Херсон: ХДУ, 2017. С. 156–160.
7. Королів-Старий В. Нечиста сила. Київ: Довіра, 1992. 157 с.
8. Лятуринська О. Зібрані твори. Торонто: Вид-во Організації українок Канади, 1986. 813 с.
9. Погребенник Ф. Не така вже й страшна "нечиста сила". *Королів-Старий В. Нечиста сила: казки*. Київ: Веселка, 1990. С. 5–11.

10. Просалова В. Проза "спізненого покоління". "Празька школа": Хрестоматія прозових творів / упоряд., передм. і приміт. В. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. 236 с.
11. Родюк Т., Капленко О. Особливості вивчення творчості Василя Короліва-Старого на уроках української літератури в 5 класі. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. Серія: Психолого-педагогічні науки. 2023. № 2. С. 103–108.
12. Ткаченко О. Нечиста сила у казках В. Короліва-Старого та О. Пройслера. *Молода наука – 2012: збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених: у 7 т. Запоріжжя: Сору Art, 2012. Т. 5. С. 209–212.*
13. Яременко Н., Коломієць Н. Ескапізм як вихід "за межі" в прозі українських письменників середини ХХ століття. *Південний архів. Філологічні науки*. 2020. № 84. С. 47–51.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Andriienko, A. (2023). Modeliuvannia obrazu mavky u kaztsi "Mavka-verbynka" Vasyliia Koroliva-Staroho [Modeling of the image of the seagull in the fairy tale "Mavka-verbynka" by Vasyl Koroliv-Stari]. *Filolohichni studii*. Iss. 14. Pp. 35–39. [in Ukrainian].
2. Vardanian, M. (2018). Literatura dlia ditei ta yunatstva ukrainskoi diaspori II polovyny XX st. yak "literatura misii": stan ta zavdannia [Literature for children and youth of the Ukrainian diaspora of the 2nd half of the 20th century. as "mission literature": status and tasks]. *Molodyi vchenyi*. № 4 (56). Pp. 316–319. [in Ukrainian].
3. Vardanian, M. (2019). Fairy tale as a leading genre of Ukrainian Diaspora children's literature: topics, senses and interpretation [Fairy tale as a leading genre of Ukrainian Diaspora children's literature: topics, senses and interpretation]. *Aktualni pytannia filolohii ta metodyky vykladannia mov : zbirnyk materialiv II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii*. Kryvyi Rih. Iss. 2 (14). С. 75–81. [in Ukrainian].
4. Zhylenko, I. (2017). Vasyl Koroliv-Staryi: mala proza mizhvoiennoi doby [Vasyl Koroliv-Old: short prose of the interwar period]. *World Science*. № 12 (28). Pp. 49–54. [in Ukrainian].
5. Zhylenko, I. (2021). Dokumentalno-publitsystychnyi etap maloi prozy literaturnoi emihratsii: do problemy typolohii [Documentary and journalistic stage of short prose of literary emigration: to the problem of typology]. *Filolohichni traktaty*. № 2. Vol. 13. Pp. 95–103. [in Ukrainian].
6. Zhylenko, I. (2017). "Nechysta syla": zbirky A. Averchenka i V. Koroleva-Staroho ["Evil Spirits": collections by A. Averchenko and V. Korolev-Stari]. *Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky*. Iss. 71. Kherson: KhDU. Pp. 156–160. [in Ukrainian].
7. Koroliv-Staryi, V. (1992). *Nechysta syla* [Evil Spirits]. Kyiv: Dovira. 157 p. [in Ukrainian].
8. Liaturynska, O. (1986). *Zibrani tvory* [Collected works]. Toronto: Vyd-vo Orhanizatsii ukrainok Kanady. 813 p. [in Ukrainian].
9. Pohrebennyk, F. (1990). Ne taka vzhe y strashna "nechysta syla" [Not so terrible "evil spirits"]. *Koroliv-Staryi V. Nechysta syla: kazky*. Kyiv: Veselka. Pp. 5–11. [in Ukrainian].
10. Prosalova, V. (2004). *Proza "spiznenoho pokolinnia". "Prazka shkola": Khrestomatiia prozovykh tvoriv* [Prose of the "late generation" / arranged by, foreword and notes V. Prosalovoi. Donetsk: Skhidnyi vydavnychiy dim. 236 p. [in Ukrainian].
11. Rodiuk, T., Kaplenko, O. (2023). Osoblyvosti vyvchennia tvorchosti Vasyliia Koroliva-Staroho na urokakh ukrainskoi literatury v 5 klasi [Peculiarities of studying the work of Vasyl Koroliv-Staryi in the lessons of Ukrainian literature in the 5th grade]. *Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia*. Serii: Psykholoho-pedahohichni nauky. № 2. Pp. 103–108. [in Ukrainian].

12. Tkachenko, O. (2012). *Nechysta syla u kazkakh V. Koroliva-Staroho ta O. Proislera* [Evil spirits in the tales of V. Koroliv-Staryi and O. Preusler]. *Moloda nauka – 2012: zbirnyk naukovykh prats studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh: in 7 vol. Zaporizhzhia: Copy Art. Vol. 5. Pp. 209–212.* [in Ukrainian].
13. Yaremenko, N., Kolomiets, N. (2020). *Eskapizm yak vykhid "za mezhi" v prozi ukrainskykh pysmennykiv seredyny XX stolittia* [Escapism as a way "beyond the limits" in the prose of Ukrainian writers of the middle of the 20th century]. *Pivdennyi arkhiv. Filolohichni nauky. № 84. Pp. 47–51.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 01.10.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2-231.6.09"1886"І.Франко
DOI 10.35433/philology. 2 (103).2024.26-41

ІСТОРИЧНІ ТА ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ОСНОВИ ФРАНКОВОГО ОПОВІДАННЯ "ДОВБАНЮК"

С. М. Пилипчук*

У статті проаналізовано історичний підклад та фольклорно-етнографічний контекст оповідання Івана Франка "Довбанюк". Твір, що з'явився друком 1886 року на сторінках часопису "Зоря", став своєрідним белетристичним продовженням обговорення актуального питання українсько-польських стосунків. Письменник вкотре запропонував дієву формулу вирішення проблеми, яка заснована на принципах взаємоповаги та пошуку консенсусу. В оповіданні висвітлено один із яскравих епізодів історії Галичини, пов'язаний із подіями "буремного" 1863 року, коли відбулося чергове невдале польське повстання. Крізь призму художнього твору на прикладі реалій одного бойківського села автор здійснив спробу показати справжній стан справ напередодні і під час вибуху інсуреції. Центральною постаттю в оповіданні виступає збіднілий пан Юрій Городиський (у селі відомий за прізвиськом Довбанюк), який є типовим представником так званої "ходачкової шляхти", ще досить значної в середині XIX ст. верстви суспільства. І. Франко виразно насвітлює цей образ, звертаючи увагу і на зовнішній вигляд, і на тип поведінки, і на його психологію. Через нерідко напружені стосунки Довбанюка із односельчанами автор підкреслює складні взаємостосунки між шляхтичами (хоч і вкрай збіднілими) та селянами. Апогею це протистояння досягає в часі польського збройного виступу. Коли Городиський вирішує долучитися до повстанців, то це в односельчан викликає роздратування і клини, адже вони, пам'ятаючи про пережиті «панські жарти», в жодному разі не хочуть повернення "старої Польщі". У фінальній частині твору на перший план введено Довбанюкове прозріння, який через власний "повстанський" досвід нарешті доходить до усвідомлення неможливості повернення старих порядків. І. Франко дуже вправно насичує оповідання історичним фактажем та інтегрує у художню тканину тексту фольклорно-етнографічні елементи, які надають йому особливого колориту.

Ключові слова: оповідання, фольклоризм, історичний контекст, етнографічні реалії, ходачкова шляхта, повстання, казка, прислів'я, рекрутська пісня.

*доктор філологічних наук,
професор кафедри української фольклористики
імені акад. Філарета Колесси
(Львівський національний університет
імені Івана Франка)
pylypchuk.sviat@gmail.com

HISTORICAL, FOLKLORIC AND ETHNOGRAPHIC FUNDAMENTALS OF FRANKO'S SHORT STORY "DOVBANYUK"

Pylypchuk S. M.

The article analyzes the historical background and the folkloric and ethnographic context of Ivan Franko's short story "Dovbanyuk." The work, which was published in 1886 in the journal "Zorya", served as a literary extension to the discussion on the pressing issue of Ukrainian-Polish relations. Once again, the writer put forward an effective formula for resolving the problem, relying on the principles of mutual respect and the search for consensus. The story highlights one of the vivid episodes in the history of Halychyna, related to the events of the turbulent year of 1863, when another unsuccessful Polish uprising took place. Through the lens of this literary work and using the realias of one Boyko village, the author attempts to portray the true state of affairs on the eve of and during the outbreak of the insurrection. The central figure in the story is the impoverished nobleman Yuriy Horodysky (known in the village by the nickname "Dovbanyuk"), who is a typical representative of the so-called "chodaczkowa szlachta" – a still significant stratum of society in the mid-19th century. Franko vividly illustrates this character, paying attention to his appearance, behavior, and psychology. Through the often tense relationships Dovbanyuk has with his fellow villagers, the author underscores the complex interactions between the nobility (even those who had fallen into extreme poverty) and the peasants. This conflict reaches its peak during the Polish armed uprising. When Horodysky decides to join the insurgents, it causes irritation and ridicule among the villagers, who, remembering the past abuses of the nobility, are in no way eager to see the return of "Old Poland". In the final part of the story, Dovbanyuk's epiphany comes to the forefront, as through his own experience with the uprising, he finally realizes the impossibility of restoring the old order. Franko skillfully enriches the story with historical facts and integrates folkloric and ethnographic elements into the fabric of the text, giving it a unique coloring.

Keywords: short story, folklorism, historical context, ethnographic realia, "chodaczkowa szlachta", uprising, fairy tale, proverb, recruit song.

Постановка наукової проблеми.

Дрібна безземельна шляхта формувала в Галичині окрему соціальну групу. Для означення (як правило, сатиричного) цієї шляхтянської верстви використовували епітети на кшталт "ходачкова", "чиншова", "околична", "забродова", "засцянка", "загонова", "веретяна", "постоляна", "сірячкова" та ін. Належність до цієї соціальної групи вказували одразу при народженні. Як правило, у метричних книгах дітей, що походили із "дрібного панства" записували "nobilis", себто шляхетний, знатний. Зважаючи на типову поведінку (зверхню щодо селянства і неохочу до праці) представників цієї досить значної частини населення (як зазначив Ярослав Грицак, перед поділом Польщі маломаєтна шляхта становила майже 16 % від загального складу мешканців краю [6: 53]) підавстрійської Галичини, для їх означення, окрім жартівливих¹,

використовували й чимало образливих номінацій.

наділяли дрібних шляхтичів, зафіксував І. Франко у рідних Нагуевичах. У статті "Дещо про шляхту ходачкову", що стала своєрідним продовженням опублікованого у "Календарі" "Просвіти" за 1870 рік артикулу з ідентичною назвою, дослідник подав таку оповідку: "Ішла шльихта кудись в дорогу, ну, звичайне, в ходаках. А ходаки нові, добрі. Ну, зайшли до якогось місточка, стали ночувати десь у якимось заїзднім домі. Приходить кухар:

1. Щоби панам зварити на сьнідане?
2. Звари нам фльики, – кажут шльихтичі.

Кухар верг сьї сюди-туди – нігде не мож фльиків дістати. Що тут діяти? Далі дивитсьї, а у шльихти ходаки такі нові, мьйснїстї. – Чекаї! – гадає собі. Взьив він, забрав ті ходаки, покраяв, зварив, заправив, – на другий день раненько дає. Шльихта йїсть, смакує:

3. А то раз фльики, то добрі фльики! Не жиль і заплатити!

Поплатили. Іти би далі в дорогу. До ходаків, – а с ходаків тільки волоки та онучі. Де ходаки? Де ходаки? Амїнь духу сьвїтий, пропали ходаки! Крик, біда... Аж тут кухар приходить. "Та що ви, панове, так за ходаками роспадаєтсьї: адже самбісте йїх іззіли, ще сте й захвалювали!" Сьміху тільки, що годі. І від тоги шльихту прозвали: шльихта ходачкова, що ніби свої власні ходаки ззіла" [13: 26: 184–185].

¹ Народне пояснення виникнення найпоширенішого означення "ходачкова", яким

Феномен "ходачкової шляхти" входив у коло наукових інтересів Івана Франка. Мав передусім особисту зацікавленість, бо ж матір його, Марія Кульчицька, походила саме з такого роду². Водночас, зважаючи на значну роль окресленого типу шляхтичів в історичній долі Галичини, бажав якомога докладніше дослідити явище, зблизька показати "труди і дні" загонового панства. Саме тому з-під пера Франкового вийшло декілька підставових студій, де на основі живого (і документального, і фольклорного) матеріалу проаналізовано статус і чин збіднілої шляхти бойківського Підгір'я. Цінним причинком до об'єктивного висвітлення теми стала праця "Записки руського селянина з початку XIX ст.", що з'явилася друком 1913 р. на сторінках "ЗНТШ". У студії І. Франко простежив основні етапи їхнього буття. Мовлячи про непоганий стан справ таких шляхтичів "за Польщі", наголошував: "Ходачковою шляхтою називали в Галичині досить численних селян русинів, які колись, одержавши від польських королів шляхетство за різні заслуги, увільнені були від панщини і мали право голосу на сеймиках та при виборах до польських сеймів державних. Ті політичні права вони продавали панам-магнатам, а в заміну за свої голоси одержували від вельможних "добродіїв" різні милості та датки" [12: 155–156]. Водночас дослідник не забув згадати, як радикально змінилася ситуація за часів Австрійської держави. "Коли Австрія, – відзначив І. Франко, – скасувала польські порядки в Галичині, то ходачкова шляхта, хоч не мусіла робити панщини, все-таки стратила головне жерело своїх доходів і гулящого життя – панську ласку, бо пани тепер не потребували її услуг. Шляхта значно збідніла. Мужчини, що не привикли до

постійної та важкої селянської праці, шукали або легких зарібків у панів, таких як уряди отаманів, лісових сторожів і т. і., або наслідком виробленого польською судовою практикою нахилу до сутяжництва приймали на себе ролю "ходатаїв" до різних вищих інстанцій у різних приватних та громадських процесах... Наслідком таких обставин було серед ходачкової шляхти досить значне число бувалих і письменних людей, але рівночасно також проявилось в неї незадоволене австрійськими порядками і неясне дожидаєне відбудування Польщі, симпатії до всяких польських повстань і рівночасно згірдне, шляхетське відношення до своїх сусідів, "хлопів", які зі свого боку відплачувалися шляхтичам різними кпинами, насмішками та жартами, що підіймали на сміх панські претензії та гордість ходачкової шляхти при її економічній незаможності" [12: 157].

І. Франко не обмежився лише науковим осмисленням питання, а продовжив його в художньо-літературному дискурсі. 1886 р. на сторінках часопису "Зоря" було надруковано невеличке оповідання "Довбанюк"³, яке, по суті, стало

² Як на основі документальних свідчень стверджував Михайло Возняк: "Марія Кульчицька, дочка Миколи та Людвіки, шляхтянка з Ясениці Сільної" [3: 166].

³ Оповідання "Довбанюк" І. Франко присвятив Степану Коваліву, старшому колезі (народився 1848 року), який працював учителем у Бориславі. Окрім педагогічної діяльності Ковалів займався громадською роботою та писав художні твори про нерідко жахливі бориславські реалії. Белетристика Ковалева помітно резонувала із писаннями І. Франка на робітничу тематику. Попри те, що С. Ковалів був старший на вісім років, його аргументовано називають Франковим учнем у літературі. Ковалів, що учителював у центрі "галицької Каліфорнії" успішно перейняв ідейно-тематичний струмінь Франкових творів "бориславського циклу". Олександр Білецький у відомій оглядовій статті "Художня проза Івана Франка", мовлячи про формування "франківської школи" в українській літературі серед найперших і найпоследовніших її представників згадав саме С. Коваліва. "Франко не був уже і за життя одиноким, – писав О. Білецький. – Від його белетристики в різні сторони пішли могутні молоді пагініці. У нього були безпосередні учні на зразок Степана Ковалева, в літературній спадщині якого

белетристичною рефлексією письменника на тему ходячкової шляхти. Крізь призму образу Довбанюка автор представив складні життєві обставини та психологію поведінки одного з колоритних і водночас типових представників дрібного панства. Спосіб і форма викладу матеріалу в оповіданні дають підстави здогадуватися, що головний герой твору не є плодом фантазії І. Франка, а мав свого прототипа з тих багатьох збіднілих шляхтичів, із якими йому в дитинстві доводилося не раз стикатися в рідному селі та в Ясениці Сільній. Споминами про таке дрібне панство він поділився в багатьох аспектах цікавій студії "Децо про шляхту ходячкову". Зрештою, невдовзі після публікації художнього твору автор сам запевнив достовірність образу в листі до Елізи Ожешко від 13 квітня 1886 року, де повідомляв, що в найновішому номері "Зорі" "помістив своє малесеньке оповіданнячко "Довбанюк", за котре, боюсь, наші польські галичани дуже крикнуть на мене, а котре, мимо того, основане зовсім на живій дійсності, не на фантазії" [13: 49: 57]. Письменник лише точно й правдиво списав історію збіднілого до крайньої нужди шляхтича Городиського, в образі якого утілено усі прикметні риси типового представника досить численного суспільного прошарку.

Властиво, в оповіданні "Довбанюк", окрім представлення Городиського як середньостатистичного шляхтича ходячкового, зважаючи, очевидно, на особисту знайомість, І. Франко намагався водночас зобразити його і як особистість, вдався до докладного психологічного портретування. Через вміле поєднання фольклорного (узагальнення) та літературного (індивідуалізація) підходів до

означення героя письменник вийшов на якісно новий рівень характеротворення, виписуючи колоритну постать, в якій органічно переплітається і загальне, і особисте.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На суттєву фольклорну наснаженість оповідання "Довбанюк" звернув увагу Олексій Вертій. У монографії "Народні джерела творчості Івана Франка" дослідник наголосив: "Народнопоетичні імпульси відчутні і в оповіданні "Довбанюк"... Правда фольклорне начало тут не визначає сутності концепції... твору, та все ж таки в розкритті його ідейного змісту відіграє значну роль" [2: 159]. Вдаючись до глибшої характеристики оповідання з огляду на його фольклорний контекст, О. Вертій зазначив: "Сатиричний ефект досягається тут шляхом невідповідності пустопорожніх претензій Городиського на родовитого шляхтича народним уявленням про моральну і духовну досконалість людини. До краю ледачий Городиський і не думав про постійний кусок хліба, а усе чекав, коли "нам Польща вернеться" [2: 159–160]. Також дослідник додавав: "Повчальне спрямування такого змісту твору цілком очевидне і ґрунтується воно знову ж таки на принципах народної моралі, зокрема розуміння праці як однієї з основ життя, як джерела морального і духовного багатства взагалі" [2: 160]. Отож, на думку літературознавця, фольклоризм твору реалізується на рівні дидактичному та аксіологічному: поведінку героя розглянуто винятково в контексті дотримання/порушення народних морально-етичних принципів. Гадається, такий підхід до оцінки фольклорних основ оповідання занадто спрощений, або радше обмежений лише одним (безперечно, важливим) аспектом. Франків твір не тільки про це. Пропоноване в О. Вертія прочитання лише частково розкриває ідейний засяг твору, реалізований значною мірою з допомогою фольклорних інструментів.

найвидніше місце займають оповідання і нариси з життя того ж таки Борислава... У самій техніці бориславських оповідань С. Ковалева – очевидні сліди впливу Івана Франка. Тільки учневі не вдалось підвестись до тієї ідейної висоти, на яку став учитель..." [1: 460].

Мета нашої статті – комплексно проаналізувати оповідання Івана Франка "Довбанюк" та окреслити виразні фольклорно-етнографічні й історичні контексти твору.

Вклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Для номінації головного героя автор обрав не родинне ім'я збіднілого шляхтича, а прізвисько, яким "нагородили" односельчани пана Городиського. До речі, потреба додаткового іменування була зумовлена ще й тим, що в селі було "кілька шляхтичів, ще й тезки...", все Городиські, хоч і не свояки" [13: 16: 208]. Загалом це було звичне явище, коли по селах паралельно з побутуванням офіційних родових імень поширеними ставали відповідні вуличні прізвиська. Ці набуті імена з'являлися в різний спосіб: як підкреслення риси характеру, особливості зовнішності чи своєрідності поведінки. Ось як пояснив причини та спосіб набуття такого додаткового ймення невідомий автор (підписався "шляхтич ходачковий") статті "Дещо про шляхту ходачкову", що з'явилася друком у "Народному календарі на рік звичайний 1870": "...вся шляхта в одній загороді має одно ім'я і той сам герб, так, наприклад, зовуться в Сільці всі Сілецькі, в Комарниках – Комарницькі, в Городищі – Городиські і т. д. При тій однастайності імен і часто повторюючихся хресних іменах (а вже то імена або зовсім латинські, або, принаймні, виговорюють так як у поляків), буває часом, що двох тоє саме ім'я носять, а для розрізнення надавано назви додаткові "придомки, прозвища", незважаючи вже на придомки гербові, бо тоті вже всім суть спільні. Такі придомки беруться звичайно від якихсь смішностей, або уломностей, або привичок. Так, наприклад, названо одного для отілості "Барила", іншого для його щуплості "Граблями", третього від його прислів'я "Ацпан" і много інших. З часом ввійшло у звичай, що родові

імена в письмі уживаються і до того придомки додаються, так, наприклад, пан Ян Терлецький Семаш і т. д. Також уживають і імен вітцівських, котрі часом переходять в родові. Так, наприклад, Петрилович, Олехнович, а в громаді між собою, то лише по придомках розрізняються" [7: 103–104]. В оповіданні І. Франко "списав" виникнення прізвиська на основі виразного атрибуту одягу. Городиського називали Довбанюком через те, що він незмінно парадував у "незбираних довбаних штанах". Ця прикметна риса гардеробу вирізняла героя, указуючи й на його бідність ("все ходив"), і на його інакшість (такі штани називали "шляхотськими"). Згадуючи про одні незмінні "довбані штани" Городиського, автор наче спонукає обізнаного читача згадати популярний народний жарт: "Були два пани, мали одні штани, котрий раніше встав, той сі в них вбирив, а котрий пізніше, то той хорувив". Цей, один із численних дотепів про неабияку бідність "фудульного" дрібного шляхетства по підгірських селах І. Франко прокоментував: "Іронічна характеристика лихолатників, що вдають панів" [5: II: 658]. Відтак, можемо здогадуватися, що письменник уже в назві оповідання закладає значний сатиричний заряд, підштовхує до сприйняття твору саме в такому ключі.

Зважаючи на, делікатно кажучи, неохайний зовнішній вигляд Довбанюка, люди, які бачили його вперше, сприймали за "діда". Ідеться, звісно ж, не про родинний статус старшого чоловіка, а про злидаря, який мандрує від села до села, прохаючи милостині. Порівнюючи Городиського, цього сповненого "шляхетської фуми" чоловіка, із волоцюгою "дідом", І. Франко свідомо підсилив невідповідність між його поведінкою й реальним статусом у громаді. Тут автор лише принагідно згадав про інститут "дідівства" ("старцівства") (його представляли убогі, безпритульні чоловіки похилого віку), за яким у народній традиції

закріпився широкий контекст. Бодай частково, так би мовити, у концентрованій формі, цей контекст І. Франко висвітлив на сторінках тритомного корпусу "Галицько-руські народні приповідки", де зафіксував кілька десятків прислів'їв із центральним образом "діда". Приміром, "А ти, діду торбею!" [5: I: 803] (тут, до речі, згадано про невід'ємний атрибут старців – торбу, куди вони вкладали нажебраний хліб), "Всім дідам хліба не настарчиш" [5: I: 803], "Дай, діду, костур, а тебе най пси їдуть" [5: I: 803] (у цій приповідці виведено ще один майже обов'язковий атрибут жебрака – костур, який діди використовували для полегшення ходьби і для захисту від собак, які берегли господарські обійстя), "Дід дідом, хоць го в кожух убери!" [5: I: 803] (цей запис упорядник супроводив цікавим коментарем: "Хто вбраний в кожух, має право вважатися господарем, і повинен поводитися не так, як жебрак-пролетарій" [5: I: 803]), "Дід усе дідом буде" [5: I: 804], "Зійшов на діда" [5: I: 805], "Набрав, як дід у торбу" [5: I: 805], "Ходит як дід остатній" [5: I: 805] та ін. Отож лише через делікатний натяк на можливе, нехай навіть і помилкове сприйняття Довбанюка як представника "дідівського" стану, письменник вдало підкреслив реальне зубожіння й немотивоване гонорувannya шляхтича.

Для докладнішої характеристики Городиського автор вдався не лише до виразного портретування героя (під час зображення зовнішності персонажа акцентовано на контрасті гардеробу Довбанюка: "обшарпаний, в полотнянці, два роки непраний, затапаній по коліна" [13: 16: 207], "обдерте, згорблене, скулене, ледве ноги за собою тягне" [13: 16: 213]) із його показною шляхетською "фудулією" ("а зустрінеться з хлопом, то надується, як той індик, ніс догори, ніби зорі лічить, та й просто насупроти, не вважає ні на що" [13: 16: 207]), а й увиразнив його психотип через нечасті, але вкрай характеристичні, промовисті мовні

партії. Під час відтворення стилю його бесіди підсилено невідповідність сказаного із обставинами мовленнєвої ситуації. Прикметно, що Довбанюк, ця "шляхетська душа", для напастування необережного, котрий наважився зачепити його гонори, використовує традиційний набір панської лайливої лексики. Для образливих вигуків на адресу чоловіка, що, на думку Городиського, уймив йому честі, шляхтич вживає таких слів: "А ти, мудю! А ти, хлопе! А ти, опришку!" [13: 16: 207]. Усі ці зневажливі номінації не вигадка "поетичної душі" непорядного Довбанюка, а набір, на жаль, довгий час звичних формул, наповнених відповідним смисловим контекстом. Лайливе означення "мудю" вживалося зі широким спектром сенсових вібрацій: "дурень, мерзотник", "хам, невихована людина", або ж, як пояснюють упорядники "Лексикону львівського", "селюк, простака". Обзиваючи "селюком, хлопом", Городиський у такий спосіб підкреслює нижчий соціальний статус ситуативного опонента-селянина й водночас наче вивищує себе, шляхтича, перед посполитим. Як завершальний акорд у Довбанюковій тираді-тріаді зневажливого іменування напасника використано слово "опришку". Звичайно, із цим словом пов'язано чимало змістових конотацій, заснованих на великому пласті популярного "опришківського фольклору". Передусім, опришок асоціюється з образом бунтівника, розбійника, одчайдуха. Вельми точно значення слова відповідно до народної етимології витлумачив сам І. Франко. У приповідковому корпусі до зразка "Добрий з него вопришок" від додав такий коментар: "Говорять про пустого, збиточного хлопця" [5: II: 643]. Отож, наділяючи незнайомого чоловіка цілим комплексом напасливих характеристик, Довбанюк вдаряє одразу в три точки, у грубий спосіб підкреслює "невихованість", "низький соціальний статус" та начебто "злочине ество" опонента.

І. Франко зумисне докладно передав суперечку Городиського з чужосільним селянином. Наганьбивши заскоченого зненацька чоловіка, Довбанюк навздогін залякує його скорим ("за два роки") поверненням старої Польщі, коли знову "хлопами орати будуть", а "бабами волочити". Тут письменник, гадається, скористався закарбованими в його феноменальній пам'яті з року 1863 фразами загонових шляхтичів на кшталт: "Постійте-но..., швидко воно не так буде, – вернуться давні часи, будемо ми знов хлопами орати, а жінкам волочити!" [13: 26: 182]. Якщо до того селянин на недоладні закиди "шляхтича", підсміюючись, відповідав дотепними фразами на кшталт: "А бодай-то Бог о тім не довідався" [13: 16: 208] (у народному мовленні такі фрази використовували як готові формули словесної реакції на типові життєві ситуації, властиво, у випадках, коли йшлося про щось неприйнятне), то, почувши про "гарантоване" повернення Польщі, а за нею і панцизняних порядків, "швидко переставав сміятися, з якимось острахом позирне на Довбанюка, далі сплюне щосили й мовчки рушає дальше в свою путь" [13: 16: 208]. Тут автор точно вловив реакцію старших селян, які на початку 1860-их рр. (саме про цей часовий відтинок йдеться в оповіданні) ще добре пам'ятали про давні панцизняні порядки. Лише згадка про можливе повернення до старих часів викликала в селянина, який щойно був готовий до жартів та уципливостей на адресу гордовитого опонента, якщо не жах, то справжнє побоювання (так би мовити, фантомні болі). Тому-то він воліє "не заходити собі" далі з обірванцем Довбанюком, а, "сплунувши щосили", іти далі. У пропонованому короткому але вельми промовистому епізоді І. Франко звернув увагу на добру історичну пам'ять українців, які через десятиліття зберегли тямку про колишні "панські жарти" й бажали більше ніколи навіть не згадувати про ті часи.

Як уже було зазначено, І. Франко докладно вивчав проблему, намагався її різнобічно насвітлити. Що глибше він досліджував тему, то більше жахливої правди відкривав про ті численні "надужиття", якими було скалічено долі тисяч українських селян. Саме тому в науковому дискурсі ученого так ґрунтовно висвітлено тему панщини та її скасування у Галичині. У серії студій науковець широко представив увесь комплекс бід, спричинених тотальним закріпаченням селянства. Властиво, через побіжну але акцентовану згадку про одну з жахливих сторінок української історії в оповіданні "Довбанюк" письменник вдало привідкрив завісу минулого. Пам'ять про ті часи зумовила й відповідне ставлення селян до польського повстання (у творі йдеться про виступ 1863 року). На перший погляд, українці мали б підтримати бунтівників у їхній боротьбі за незалежність, брати з них приклад, однак ставлення поляків до "українського питання" (тут їм ішлося про повернення до давніх порядків) одразу перекреслювало будь-які симпатії й унеможливлювало навіть гіпотетичну підтримку цього недалекогоглядного повстанського руху. У пропонованому художньому творі І. Франко на конкретних прикладах (можна сказати, "списаних із життя") показав, які саме суспільні настрої викликав підпільний польський повстанський рух із тією політичною платформою, де розбурхана фантазія малювала оновлену Польщу "від моря до моря".

Для характеристики Довбанюкових марень про повернення "небіжки Польщі" І. Франко використав промовисті зразки народної фразеології: "Йому здавалося: чи тоді грушки на вербах рости будуть, чи колачева туча спаде" [13: 16: 208]. Друга приповідка за походженням належить до так званих "казкових висловів", себто виникла на основі казки. Вислів бере початок із популярної народної твору про жінку, яка не могла втримати язика за зубами

й "розплескала" чоловікову таємницю. Побутує цей зразок фольклорної прози під назвою "Язиката Хвеська". Звісно, І. Франко знав цю казку (або чув у дитинстві, або ознайомився під час опрацювання багатой казкової літератури), а відтак використав у художньому творі приповідку з неї як формулу неможливого. Здогадуємося також, що додатковим імпульсом до літературного оживлення вислову стала публікація казки в часописі "Правда". У 14–15 числах "Правди" за 1867 р. згаданий фольклорний зразок було надруковано під титулом "Слизькоязика" з підназвою "Задніпрянська приказка". У казці досить широко викладено мотив "колачевої тучі". Цей мотив представлено як один зі способів чоловіка (Дем'яна Гупала) перехитрити надто балакучу дружину. Отож, аби ніхто не повірив жінці, що Дем'ян знайшов великий скарб у лісі (дізнавшись про це, пан відібрав би знайдене), чоловік підлаштував їй декілька дивовиж. Серед підготовлених чудасій була й вигадка про "колачеву тучу", яка, властиво, й увійшла в приповідку. Ось як представлено епізод у варіанті казки, друкованої на сторінках "Правди": "Дем'ян поїхав на ярмарок і накупив калачів може з на десять карбованців; тоді вже іде додому по заході сонця. Як приїхав, то ті калачі так розкидає, так розкидає! Геть всюди накидав: й по подвір'ї, і на хату, і на плоти, і на клуню, і на хліви, – всюди порозкидав. Тоді вже будить жінку:

- Вставай калачі збирати!
- Схопилася вона.
- А це звідкіля їх стільки набралось? – питає.
- Еге! Звідкіля! Ти спиш і не бачиш, що калачева туча йшла.
- Та як же це – калачева туча? Отак таки йшла та й годі?
- А ти ж думала! Отак таки, як і завсіди буває; надійшла хмара, і калачі давай падати. І грум був, і блискавка.
- Ото! Я й не знала, що може калачева туча йти! – озвалася тоді молодиця, да так ті калачі збирає, так

збирає, і Дем'ян з нею, і собаки розволікають їх, і товар жує – сказано, хліб святий валяється, то всячина над ним і збиткується.

- То це, надійсь-то, – помовчавши, заговорила Дем'яниха, – що люде кажуть: нібито, як гримить, то Бог калачі везе" [10: 111].

Отож для виразнішого ословлення надмірних очікувань Довбанюка від повернення колишньої панцизняної Польщі (її у творі з виразною іронією названо "небіжкою") письменник доречно використав фразеологічний зворот, у котрому виведено на перший план марні сподівання на кращі часи. Розвиваючи і підсилюючи контраст між фантастичними мріями Городиського й реальністю, І. Франко продовжив розгортання відповідних фольклорних кодів. "Видавалось йому (Довбанюкові. – С.П.) певним, що тоді й найгіршому шляхтичеві щодень буде пуцане, – зазначав автор і додавав: – А тут у нього, бідолахи, щодень велика п'ятниця" [13: 16: 208]. Тут невідповідність між очікуваннями та правдою життя передано через промовисте протиставлення "пуцане – велика п'ятниця". У народній традиції "пуцанем" або ж "запустами" називали останній день перед початком кожного із чотирьох найтриваліших постів (Великого, Пилипівки, Петрівки та Спасівки). На запусі готували багато смачних страв (хоча й на запусі були певні обмеження). В основному споживали те, що заборонено їсти під час строгого посту. На Бойківщині, як правило, у цей день основною стравою були вареники із сиром та сметаною. "То як має бути піст Великий, роб'їт Запусти. Кажут – їжмо, бо буде піст Великий. Молоко не їдет, м'яса. Більшинство м'яса не їдет, бо кажут, що худобі шкодит. Худоба боліє..." [4: 55]. Натомість "велика п'ятниця" або "страсна п'ятниця" – час суворого посту. Багато хто дозволяв собі в страсну п'ятницю тільки хліб і воду. Були й ті, хто взагалі нічого не їв у день найбільших страстей Христових. "П'ятниця – то був капітальний піст" [4: 55].

В оповіданні І. Франко зобразив виразний тип збіднілого шляхтича, який не раз ставав героєм трагікомічних історій. Саме через такі ситуації, "коли екстремі ся стрічають", автор намагався збагнути складну внутрішню природу Довбанюка – репрезентанта значної когорти "оригіналів", що мешкали у бойківських селах і вирізнялися "почуттям власної гідності, незалежності, корпоративної ексклюзивності та кланової солідарності". Дослідники виокремлювали три типи дрібних шляхтичів: "службова (служила при панських дворах), урядницька (мала високий освітній ценз, обіймала різні посади з управління панськими маєтками) та міська шляхта (мешкала в містах, працювала розумово, займалася ремеслом)" [11: 8]. Довбанюка важко зачислити до котроїсь з окреслених груп, але, зважаючи на те, що він час від часу ішов таки на службу до сільських багатих шляхтичів ("от де саду пильнувати, в пасіці роїв доглянути, під час толоки коло женців постояти або зимою скіпок поколотити та збіжжя на млинку провіяти" [13: 16: 208]), то можна вважати його причетним до "службового" типу.

Дрібну шляхту Прикарпаття формували представники двох етнічних груп: українці та поляки. І. Франко зосередився на висвітленні поведінки польського шляхетського табору, який різко протиставляв себе українському селянству і жив надією повернення старої Польщі. Саме зубожілі польські шляхтичі виступили з активною підтримкою повстання 1863 р. Властиво, Довбанюк належав до фанатиків відновлення колишніх порядків і готовий пожертвувати життям заради успіху заколоту. Франко, здається, зумисне у творі зосередив увагу на крахові сподівань Городиського й особливо виразними штрихами змалював сцену, коли після поразки повстання бідолаха напівживий повертається до села та змушений назавше відмовитися від

мрії по-колишньому панувати, ба більше, проклясти ту мрію. Тут, гадається, промовляв не тільки Франко-белетрист, а й Франко-політик, який не "шкодуючи ні труду, ані поту" працював на утвердження принципу рівноправності та партнерства в українсько-польських стосунках.

Попри те, що дрібна шляхта після першого поділу Польщі 1772 р. втратила значну частину привілеїв і за своїм маєтковим статусом нічим не вирізнялася з-поміж селянства, усе ж вона не відмовилася від демонстрації ілюзорної вищості. Про це, образно кажучи, "рудиментарне" явище влучно висловився Роман Кирчів. Дослідник зазначив: "Ще довше і тривкіше синдром шляхетства зберігся в духовно-психологічній сфері, побутово-звичаєвих традиціях. Кастова амбіційність, певна замкнутість, почуття своєї вищості над "хлопами", хоч ні матеріальні економічно-господарські, ні культурно-освітні реалії для того самовивищення не давали... ніякої підстави..." [8: 331].

В оригінальний спосіб у творі подано інформацію про підготовку та перебіг польського повстання, "тотої руханки в Варшаві". Між народом ширилися не надто приємні чутки про реальні цілі інсуреції. Подейкували, що поляки "різатимуть хлопів" та "панщину завернуть", відтак між селянами утвердився органічний спротив до польських патріотичних поривів і засудження цього антиурядового руху. Натомість шляхта, дрібна зосібна, усіяко сприяла реалізації заколоту. Особливою повстанською гарячкою захворів і Довбанюк, який місця собі не знаходив і рвався в бій. Він упродовж тривалого часу підживлював поголоску про переможний вибух польського визвольного руху й не міг ніяк дочекатися його перемоги. Франкові вдалося дуже точно передати часову дистанцію від перших вісток про майбутнє зрушення й до більш-менш дієвих кроків його реалізації. Довбанюк уже від весни носився з гаслами воскреслої Польщі, аж доки в

неділю перед Петром (1863 р., справді, Петра святкували в понеділок, себто часові координати автор виписав дуже точно) не з'явився в селі незвичний дротар. Дротарями, або ж горшкодраями називали мандрівних ремісників, які "направляли горшки". "Ті ремесники, – зазначав І. Франко, – мають звичай ідучи вулицею заповідати своє наближене голосним окриком: Горшки дротувати, мамо-о-о!" [5: I: 602]. Під личиною дротаря насправді крився польський агітатор, який нарозказувавши байок про неймовірний успіх повстання ("повстанці б'ють москаля", "француз і англік ось-ось уже полякам на поміч виступлять", "цїсар нічого против того немає, щоб москалеві "курти скроїти" і т.д." [13: 16: 211]), спонукав лише загорілого Довбанюка (селяни, незважаючи на солодкаві розкази агітатора про те, що "деінде хлопи до повстання ідуть" і що "пани хлопам не лише панщину, але й усі ліси й пасовиська дарують" [13: 16: 211] зі скепсисом сприйняли новини) покинути село й долучитися до повстанців.

Хоч в історію польське повстання 1863 р. увійшло під назвою "січневого", однак потривало воно досить довго. Були різні осередки його розгортання. Спершу на східних теренах колишньої Речі Посполитої з поступовим зверненням на західні землі. Остаточне згасання повстанського запалу припало на початок вересня. Улітку ж з огляду на дуже малу підтримку руху з боку селян було максимально активізовано агітаційну роботу. Краєм розійшлося чимало польських проповідників, яким належалося в будь-який спосіб спростувати сформований стереотип про те, що в разі перемоги повстання повернуться колишні порядки. Ці пропагандисти майбутньої відновленої Польщі заради здобуття прихильності і, головне, підтримки селянства приобіцювали значні вольності і даровизни. Однак, дорога крапанка до Великодня. Це була запізнїла акція, яка не дала жодних позитивних результатів і докорінно не змінила загалом

негативного (а подекуди й ворожого) ставлення українського селянства до польських повстанців.

Січневе повстання викликало значний інтерес в І. Франка. У наукових студіях та художніх творах ґрунтовно висвітлював передумови, перебіг і наслідки цієї спроби сусідів відновити незалежність. Учений відзначав, що поляки чомусь мали велике сподівання на підтримку від українського населення, наївно думаючи, що всі їхні такі недавні надужиття уже забуто. Досвід попередніх повстань, де були зафіксовані факти свідомої участі селян у придушенні бунтівників (не хотіли повертатися до старих порядків), здавалося, нічого не навчив. Засліплені бажанням знову панувати поляки (як правило, це були представники шляхти) зовсім зігнорували український контекст, що, зрештою, зумовило фатальні наслідки інсуреції. Звичайно, у процесі тривалої боротьби (від січня до вересня) повстанці дійшли до усвідомлення значних промахів та намагалися якомога швидше їх виправити. Проте, як слушно зауважив І. Франко, було вже надто пізно. У протерміновані солодкаві обіцянки зберегти свободу селян та передати їм у посідання землю та ліси вже ніхто не вірив. Ці слова, голошені устами численних агітаторів, українці сприймали з іронією й у кращому випадку висміювали горе проповідників майбутнього селянського раю під Польщею. Спершу живі сцени польського повстання 1863 р. І. Франко зобразив на сторінках першороману "Петрії і Добоцуки". Письменник точно передав той контингент польських повстанців (з докладним насвітленням їхніх низьких моральних устоїв). У вступній частині до третього розділу роману, де викладено перипетії з життя героїв на тлі повстання, І. Франко, ненав'язливо пропонуючи свою оцінку цієї події, писав: "Хто із галичан не тямить сумної пам'яті року 1863? Ще зимою, з його початком, страшили людей розличні знаки природи, з весни прийшли дві найстрашніші фурії: пошесть і війна. Як аномальні і невидані

були явлення природи, так аномальний, дивний і неприродний був настрої людських умів в тім злопам'ятнім році" [13: 14: 195].

З глибокою аналітичною оцінкою не тільки повстання 1863 р., а й інших спроб відновити колишню польську державу І. Франко виступив у статті "Наш погляд на польське питання". Акцентуючи на помилкових інтенціях ідеологів польського збройного виступу, український учений слушно зазначив: "Хто перегляне історію польських повстань з нашого віку: в р. 1831, 1846, 1848 і 1863 – той вичитає в ній кривавими буквами написану історію систематичного і незлічимого засліплення. Раз за разом кричачі немилосердні факти говорили їм, що в нашій віці ідея старої Польської держави, ідея історичної Польщі мусить уважатися пережитою і безповоротно погислою, – ні, з упертістю, гідною ліпшої справи, з ентузіазмом, викликаючим глибокий жаль, з правдиво трагічною фатальністю одно покоління за другим перлося в ту бездонну пропасть і погисало в ній. Раз за разом вони переконувалися, що всі мужики бувших польських земель, без вигляду на народність, противні навіть споминам про історичну Польщу – а предсі жили в тім переконанні, що назва "Polska od morza do morza" є якимсь чародійським словом, котре, в свій час кинене у маси народу, мов іскра електрична, потрясе всі серця, підойме всі руки до відбудування того раю" [13: 45: 205]. Докладніше мовлячи про наслідки "стародержавних аспірацій", І. Франко додавав: "повстання 1863 року принесло також велике погіршення їх долі в Росії і, крім того, сталося знаком до загальної реакції в цілій Російській державі (тут дослідник натякнув на сумні висліди польського виступу й для українського національного відродження: чого вартував тільки Валуєвський циркуляр). А де ж користі всіх тих жертв? Чи, маніфестуючи живучість ідеї історичної Польщі по всіх колишніх "польських" землях, поляки розбудили в тих землях почуття прихильності до тої Польщі,

єдності з нею? Сміємо сказати, що ні, не тільки на Литві і Жмуді, на Волині і Україні, але навіть в Галичині, ба особливо в польській її частині, народ постав проти тої ідеї і проти її проповідників. Не ентузіазм, не масовий рух, а ненависть збудилися всюди проти історичної Польщі, – і той незаперечний факт пора би всім полякам, а особливо галицьким, добре собі з'ясувати. Пора їм з'ясувати, що патріотизм, маніфестуючий себе фразами о "Polska od morza do morza", є не патріотизмом, а навмисною або і ненавмисною зрадою на польській народності і на її кровних інтересах, котра тої фразистий патріотизм без намислу посвячає для своєї утопічної цілі" [13: 45: 206]. Цікаво, що цитована стаття вийшла друком на сторінках "Діла" ще 1883 р., себто за три роки до написання "Довбанюка". Є підстави вважати, що письменник бажав у різний спосіб (через наукову статтю, публічний виступ, белетристичний твір та ін.) представити український погляд на складне питання та спонукати поляків до вироблення раціональної політичної програми, заснованої не на історичних сентиментах і вірі у відновлення колишньої величі, а на реаліях часу з повагою до сусідніх народів.

Улітку 1863 р. у галицькі села доходив лише глухий відгомін про перебіг польського повстання, адже активне збройне протистояння відбувалося головню в підросійській частині колишньої Речі Посполитої. Ділячись особистим досвідом переживання неспокойного року, І. Франко згадував: "мав тоді случай бачити несупокій і таємний рух між... шляхтою. Газет в селі ніхто не держав, вісті про повстання доходили десь-колись, передавалися усно, шепотом, з додатками і прибільшеннями" [13: 26: 182]. Відтак, вже у форматі оповідання продовжував: селяни активно ділилися чутками, що їх "хто на ярмарці чув або від чужосільних". У цих поголошках (їх І. Франко увів у текстуру твору) правдиво йшлося про те, що "москаль змагає", "москаль повстанців, як риби в саку ловить, а котрих зловить, то з тими

таке робить, що був-був когут, а потому зістав каплуном!" [13: 16: 210]. Звісно, випадково почуте викликало в Довбанюка щире обурення, і попри те, що бесідували селяни тихо, майже пошепки поміж собою, він не стримався, аби не викричати свого неаргументованого, але гарячого протесту: "Дурні повідають, а ще більш дурні слухають!". Розгортання дальшої суперечки перервала раптова поява дротаря. Ці мандрівні ремісники, як уже було згадано, ходили від села до села й займалися своїм нехитрим, але достатньо прибутковим промислом: рятували тріснуті горщики від передчасної "смерті". Дротарів цінували не лише за справне виконання досить специфічної та складної роботи, а й за те, що приносили в село найсвіжіші новини. Кожен прихід такого ремісника був пов'язаний із розповіданням "всякої всячини", бо дротар "все одно, що газета" [13: 16: 210]. "Бувало, – підкреслював письменник, – повна хата людей найде, як на комашню, а він собі на лаві засяде та "сем" та "лем" – і плете, що йому слина на язик наверне, а люди аж роти порознімають та тільки ахають" [13: 16: 211]. Водночас дротарі, про це також уже було згадано, виконували й іншу функцію: вони, якщо використати сучасну термінологію, працювали під прикриттям, сповняючи вивідувальні чи агітаційні завдання. Такі мандрівні майстри могли бути й урядовими шпиками (вивчали настрої селян), і представниками польського підпільного руху (переконували у потребі долучитися до повстання). Наголошуючи на можливій таємній ролі дротарів, І. Франко зумисне увів до твору таку ремарку: "Чутка йшла навіть, що їх навмисне підсилано. Одні казали, що їх пани підсилають, аби хлопів бунтували, а другі казали, що уряд підсилає, аби пантрували, чи хлопи справді не бунтуються" [13: 16: 211].

У творі в образі дротаря І. Франко представив досвідченого підпільного агітатора, який добре знає психологію поведінки селян. Задля максимального розширення аудиторії та голошення їй "шляхетської правди" про повстання з

метою залучити до участі, він витримує відповідну паузу. Перед двома-трьома ґаздами мовчить, але, коли "подвір'я людей насходилося", раптово оживлюється, "розбалакується". Спершу, під час розпитів про звичайні справи затинається, і "сем", і "лем" плів щось таке, що мара знає що", та ось, коли бесіда зайшла на повстання, то його вже годі було стримати. "Чисто по-польськи", до того пробував говорити по-українськи (цією заувагою автор делікатно натякнув, що перед господарями розбалакався зовсім не дротар, бо серед цих ремісників поляків, як правило, не було, та й не ходили вони ніколи в неділю, день святий шануючи), цей захожий чоловік (для відповідної рецепції письменник наділив його неприємним "цапиним голоском"), "почав розповідати, як то повстанці москалеві "курти скроїли" [13: 16: 211]. Після вигадок про фантастичні успіхи польського збройного виступу агітатор закликав селян приєднатися до повстанців: "Pójdźcie, ludzie, pójdźcie!... Ojczyzna woła!... " і для підсилення ефекту промови виконав пісеньку, яка починалася словами:

"Stój, wrogu, stój,
Bo nie ustał bój! "

І закінчувалася всловом:

"Powiesimy was po parze,
Czynownicy, dignitarze! " [13: 16: 212].

До слова, у чорновому варіанті оповідання в обох уривках пісні фігурував образ "царя", однак, як установив Федір Погребенник, коментатор XVI тому Франкового п'ятдесяти томника, у друкованій версії з цензурних міркувань текст пісенної вставки було змінено [13: 16: 489]. Цікаво також, чи цитована пісня належить до тих численних новотворів, що їх поляки активно ширили краєм у 60-их роках XIX ст., чи це стилізоване Франкове складання в дусі агітаційної поезії?

Варто наголосити, що, окрім ширення між народом антиурядових співанок усним шляхом головно через мережу агітаторів, не менш активно шляхтичі розповсюджували, так би мовити, для внутрішнього користування відповідні

писані агітки. Про цей аспект роботи польського підпілля пізніше І. Франко згадував: "Десь-відкись заблукалися в село попереписувані революційні стишки, котрі курсували поміж шляхтою і відчитувалися потаємно. Тямаю зміст одного: пани відгрозувалися там хлопам-мазурам за різню 1846 р. (варто згадати, що відгомін цього селянського виступу проти бунтівної шляхти І. Франко представив в оповіданні "Різуни"). "Швидко, – говорилося в послідній строфці того вірша, – будемо ми вас вішати за горла на гаки, а за вашу душу засвіtimo каганець". Осторожно і з трепетом відчитувалися ті вірші, щоб не почули хлопи" [13: 26: 182].

З ідентичним ідеологічним підтекстом І. Франко інтерпретував тему української рецепції польського повстання в згаданому першому романі "Петрії і Добошуки". У творі 1876 р. автор на конкретних прикладах проілюстрував, як представники українського світу не сприймали замірів повстанців-шляхтичів. На наполягання дружини полячки Дозі Кралінської долучитися до польського здвигу бодай значним грошовим датком русин Андрій Петрій відповідає: "Отечество, до котрого ти признаєшся, не есть, любезна, моім отечеством, а свобода, серденько, котрої ти хочеш, не така, як та, котрої я бажаю!" [13: 14: 213]. До речі, у "Петріях і Добошуках" теж висвітлено образ агітатора (його роль виконує барон Б.), який солодкими словами і, за висловом автора, "звичайною полякам цукрованою гречністю" намагається переконати Петрію грішми підтримати шляхтичів-повстанців.

Словесний пропагандистський арсенал барона значно багатший аніж у дротаря ("Ми бідні діти бідної, обдертої зі всього матері. Святий обов'язок дітей – рятувати матір з рук тиранів; ми піднялися того. Час посвячення себе і свого маєтку прийшов. Отечество кличе і вас – і ми думаємо, що ви, яко добрий син, не занедбаєте услухати того голосу..." [13: 14: 215]), однак і він (як і його менш красномовний однодумець з

оповідання "Довбанюк") не зміг втягнути українця в чужу, незрозумілу, ба більше, шкідливу, зважаючи на декларовану мету, для нього боротьбу. Усвідомивши марність фальшивих переконань, барон разом із іншими бунтівниками виявляє справжнє обличчя і без жодних докорів сумління готовий вчинити фізичну розправу над непоступливим Петрієм. Рятують Андрія від вірної смерті селяни, "озброєні в кілля, сокири, ціпи і вила" [13: 14: 218]. Саме українські мужики змушують повстанців утекти в ніч. Властиво, цією напруженою сценою І. Франко лише проілюстрував один із численних випадків селянського виступу проти польської "патріотичної бунтівничої голоти" [13: 14: 211] і засвідчив їхню готовність віддавати ворогобників у руки влади. Звісно ж, рушійним аргументом, що підштовхував до таких дій не було бажання прислужитися австрійській адміністрації, діяли вони за принципом вибору меншого зла, яким на той час була влада Габсбургів.

В оповіданні "Довбанюк" І. Франко досить виразно показав той дисонанс між сподіваннями агітатора й реальними настроями селян. Жодної прихильності, жодного співчуття до повстанців, навпаки, свідомий протест. Можна сказати, що заклик долучитися до лав бунтарів, викликає в люду змішані відчуття: щось середнє між насмішкою та обуренням. Особливо загострило роздратування селян імпульсивне рішення Довбанюка вже й зараз приєднатися до збройного виступу. Властиво, градус напруги зріс через сам спосіб, у який Городиський потвердив готовність братися за віднову старої Польщі. Переступаючи всі межі пристойности, він нехтує численними виявами толерантності та прихильності й кидається образами на адресу своїх цирих заступників. Коли батько оповідача звертається до новоявленого повстанця із упітненнями, то у відповідь чує лише грубе: "Мовчи, хаме!" [13: 16: 212]. За хвилю гзди знайшлися з адекватною реакцією на виклик. Ні, вони не кинулися на провокатора з кулаками, а вдалися до

більш витонченої форми приниження: найдітклавішими фразами почали висміювати Довбанюка, усілякими ущипливостями виказувати його непевний статус. Господарі влаштовують для Городиського імпровізовані глумливі проводи до війська, які вивершують нарочито нетиповим виконанням рекрутської пісні. Ось в якому саркастичному тоні передав письменник сцену прощання громади із охотником:

- «Гурра! – повітали його люди грімким окриком.
- От козак, раз козак!
- Оперезався, зовсім зібрався.
- Хоч до повстання, хоч у просо воробців пуджати!

Мов град сипалися насміхи на Довбанюкову голову. А він нічого собі. Взяв дротаря запідруку, навіть не поклонився нікому, та й пішли.

– Гей, музики військової! З парадом провести пана капітана! – крикнув хтось, і за хвилину де не взялася юрба хлопців з цебриками, нецьками, скіпцями, друзі попри них з патиками, та й луп-цуп, трах-тарах, тарабаняць щосили!... Крик, гвалт, гармидер! А за бандою друга купа йде – парубки, газди, та ревуть-ревуть:

Пристань, Юрку, до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку!
Будеш їсти, будеш пити,
Довбеньками воші бити" [13: 16: 213].

Для пуанту в сцені провідів використано уривок із популярної рекрутської пісні, де в поетичній формі з трагічним підтекстом представлено усі "принади" вояцького життя. Відтак, адресацію пісні Довбанюкові можна сприймати і як намір жорстоко покіптити з горе-вояка, і як останню рішучу спробу його вразити. Якщо в цитованій строфі лише частково згадано про рекрутську долю, то в повному тексті значно рельєфніше випрозорується народна правда про це явище. Пісню зафіксовано в першому томі збірника Якова Головацького "Народные песни Галицкой и Угорской Руси":

"А во Львові в славном місті
Звербовали хлопців двісті.

"Нащо тобі бідовати?
Ліпше в войску панувати.
Гуляй, пристає до вербунку,
Будеш їсти з маслом курку,
Будеш їсти, будеш пити,
Будеш як панок ходити.
Покинь тата, покинь маму,
А сам пристає до уланів!
Будеш їсти, будеш пити,
Довбеньками воші бити.
Утинаса на рамена!
Нема пана над улана:
Китель білий, кивер чорний,
Хлопець гожий і моторний.
Ой ви хлопці новобранці,
Не беріте дівки в танці,
Тільки беріть молодичці,
І то гожі, круглолиці!
А ви, люде, не смійтеся,
Чужій біді не тіштеся!
Коли буде Божа воля,
Не загине наша доля" [9: 148].

Найімовірніше, І. Франко все ж не позичав цитованого уривку з книги Я. Головацького, а перейняв його з живої народної традиції. Цикл рекрутських пісень належав до вельми поширених, що свідчило про актуальність теми. Властиво, рекрутчина була однією з найболючіших суспільних проблем, які зрезонували численними народнопоетичними текстами, що емоційно повідали правду про труди та дні вояка.

У завершальній частині оповідання автор через модус спомину самого Юрія Довбанюка викладає його історію "участі" в повстанні. Властиво, односельчани почули про майже двомісячні (вийшов у неділю перед святом Петра, а з'явився на "першої матки") поневіряння Городиського після того, як він оголтувався від цілковитого виснаження. Ось як виглядав шляхтич після повернення в село: "Лізе щось улицею, обдерте, згорблене, скулене, ледве ноги за собою тягне. Та й ноги лепські: подряпані, покривавлені по самі коліна, бо якраз тільки до колін останки штанів досягали. Лізе просто на наше подвір'є, наближається, знімає з голови щось ніби лопушшя, ликом пов'язане..." [13: 16: 213]. Лише після того, як Довбанюка добре нагодували,

він "прийшов до себе", "насилу розговорився" і з виразними нотками самоіронії повідав про свою немилу повстанську вилазку. "Був десь на границі... Якись дуби тягав. Було нас дванадцять, таких самих старих дурнів, як я. Завели нас до якогось пана та й там сказали ждати на розкази. Ждали ми, ждали, розуміється, в лісі. Далі пану навкучило ся, та й каже нам: "От не маєте тут що робити, тягайте оті дуби з того боку границі на сей бік". А то вам через ліси та нетрі такі, що крий Боже! "Се, – каже, – потрібно буде для войовання, коли сюди війна прийде". Тягати каже швидко, а їсти дає щораз то скупіше. Тягали ми, тягали, – адіть, як обтягалися! А далі взяли та й утекли... Я гадав, що хоть арештують та цюпасом до села відішлють, – отже, не хотіли. Прийшлося самому голому й голодному, паляндрувати. Господи, що я назнався, що я назнався!..." [13: 16: 214]. Отже, нарешті й Довбанюк усвідомлює, що його обдурили та використали, що про ніякі державні інтереси не йшлося, а лише про вигоду окремих осіб, які сподівалися за спинами повстанців-одчайдухів помножити свої статки та зміцнити політичний статус. Тому-то, коли котрийсь із односельчан не стримався ("вирвалося знехотя") і запитав: "Ну, а Польща буде?", "Довбанюк тільки голову понурих. Мовчав, мовчав, а далі зірвався, тупнув

покаліченою ногою по землі, махнув залізною ложкою по повітрі в якісь неозначеним напрямі та на ціле горло як не крикне:

А нехай їм там усім тристенний дідько матір мучить!" [13: 16: 214].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, бачимо, як після нетривалого внутрішнього вагання на основі побаченого та пережитого в Довбанюка врешті відбувається внутрішній злам: від відмовляється від тієї ефемерної мрії про колишнє безтурботне життя "як за старої Польщі" і приймає дійсний стан речей, твердо, хоч і зраненими ногами, стає на реальний ґрунт. Саме через повчальний приклад Городиського І. Франко закликав поляків стати на твердий ґрунт реальної політики, де на чільному місці повага до національних прав і свобод сусідніх народів. Хоч оповідання "Довбанюк", на перший погляд, написане на злобу дня й стало художньою ілюстрацією суспільно-політичних поглядів автора, у жодному разі не можна відмовляти йому в літературній вартості. Навпаки, у творі вельми колоритно у високомистецькій формі зі залученням історичних та фольклорно-етнографічних ремінісценцій порушено актуальне питання українсько-польських стосунків та запропоновано оптимальну модель його вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький О. Художня проза Івана Франка. *Зібрання праць: У 5 томах*. Київ: Наук. думка, 1965. Т. 2. С. 412–462.
2. Вертій О. Народні джерела творчості Івана Франка. Тернопіль: Підручники і посібники. 1998. 255 с.
3. Возняк М. Матеріали до життєпису Франка. *За сто літ*. Харків-Київ, 1927. Кн. 1. С. 166–186.
4. Галайчук В. Польові етнографічні матеріали з Бойківщини. *Єдність у різноманітності. Бойки. Навчально-методичний посібник*. Львів-Житомир, 2020. С. 11–136.
5. Галицько-руські народні приповідки: У 3-х т. Зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Львів, 2006.
6. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). Київ: Критика, 2006. 632 с.
7. Дещо про шляхту ходячкову. *Народний календарь на рік звичайний 1870*. Львів: Просвіта, 1869. С. 100–106.

8. Кирчів Р. Дрібна шляхта українського Прикарпаття (до проблеми історико-етнографічного вивчення). *Студії з українсько-польського пограниччя*. Львів, 2013. С. 330–350.
9. Народные песни Галицкой и Угорской Руси: [в 3 ч.]. Собрал Я. Головацкий. Москва, 1878: Ч. 1: Думы и думки. 388 с.
10. Слизькоязыка. Задніпрянська приказка. *Правда*. № 14. Львів, 1867. С.108–115.
11. Фелонюк А. Українська шляхта Галичини: вступні зауваги. *Українська шляхта Галичини в XV–XX ст.: етносоціальний розвиток, суспільний статус, національна свідомість*. Львів: ПАІС, 2018. С. 6–10.
12. Франко І. Записки руського селянина з початку XIX ст. *ЗНТШ*. Т. 115. Кн. 3. 1913. С. 155–157.
13. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ: Наукова думка, 1976–1986.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Biletskyi, O. (1965). Khudozhnia proza Ivana Franka. [Franko's Literary Prose]. *Zibrannia prats: U 5 tomakh*. Kyiv: Nauk. dumka. Vol. 2. P. 412–462. [in Ukrainian].
2. Vertii, O. (1998). Narodni dzherela tvorchosti Ivana Franka. [Folkloric Sources of Franko's Works]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 255 p. [in Ukrainian].
3. Vozniak, M. (1927). Materialy do zhyttiepysu Franka. [Contributing to Franko's Biography]. *Za sto lit*. Kharkiv-Kyiv. Book 1. Pp. 166–186. [in Ukrainian].
4. Halaichuk, V. (2020). Polovi etnohrafichni materialy z Boikivshchyny. *Yednist u riznomanitnosti. Boiky. Navchalno-metodychnyi posibnyk*. Lviv-Zhytomyr. P. 11–136. [in Ukrainian].
5. Halytsko-ruski narodni prypovidky [Galician-Ruthenian Folk Proverbs and Sayings]: In 3 vol. Collected, arranged and explained by Dr. Ivan Franko. Lviv, 2006. [in Ukrainian].
6. Hrytsak, Ya. (2006). Prorok u svoii vitchyzni. [The Prophet in his Homeland]. Franko ta yoho spilnota (1856–1886). Kyiv: Krytyka. 632 p. [In Ukrainian].
7. Deshcho pro shliakhtu khodachkovu. (1869). [On Szlachta Chodackowa.] *Narodnyi kalendar na rik zvychainyi 1870*. Lviv: Prosvita. P. 100–106. [in Ukrainian].
8. Kyrchiv, R. (2013). Dribna shliakhta ukrainskoho Prykarpattia (do problemy istoryko-etnohrafichnoho vyvchennia). [Petty Nobility of the Ukrainian Precarpathian Region (a historical and ethnographic research approach)]. *Kyrchiv R. Studii z ukrainsko-polskoho pohranychchia*. Lviv. P. 330–350. [in Ukrainian].
9. Narodnye pesny Halytskoi i Uhorskoi Rusy: [v 3 ch.]. Sobral Ya. Holovatskyi. (1878). [Folk Songs of Galician and Hungarian Ruthenia]. Moskva: Part 1: Dumy i dumky. 388 p. [in Ukrainian].
10. Slyzkoiazyka. Zadniprianska prykazka. (1867). [A Blabbermouth. A Proverb from Transdnieper]. *Pravda*. № 14. Lviv. P. 108–115. [in Ukrainian].
11. Feloniuk, A. (2018). Ukrainska shliakhta Halychyny: vstupni zauvahy. [Ukrainian Nobility in Galicia: Introductory Remarks]. *Ukrainska shliakhta Halychyny v XV–XX st.: etnosotsialnyi rozvytok, suspilnyi status, natsionalna svidomist*. Lviv: PAIS. P. 6–10. [in Ukrainian].
12. Franko, I. (1913). Zapysky ruskoho selianyna z pochatku XIX st. [Notes of a Ruthenian Villager from the Early 1800 s]. *ZNTSh*. Vol.115. Book 3. P. 155–157. [in Ukrainian].
13. Franko, I. (1976–1986). Zibrannia tvoriv: U 50-ty t. [Collected Works in 50 Vols.]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 01.10.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

УДК 82.09:82-312.2/.312.9
DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.42-52

ПОЕТИКА МІСТИЧНОГО В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

О. О. Юрчук*, О. В. Чаплінська**

У статті з'ясовано, що поняття містичного в сучасному літературознавстві вживається у вузькому та широкому значеннях. Початки інтеграції містичного компонента в літературний твір сягають Середньовіччя, коли фундаментальне *unio mystica* виконувало функцію орієнтира для мистецькописьменницької діяльності. Відповідно до західноєвропейської середньовічної традиції в розумінні містичного домінували пошуки притулку в спогляданні Письма чи потреби насолоди внутрішніми ритмами душі, яка перебуває в стані благодаті, тож література трактувалась як засіб фіксації містичного досвіду. Установлено, що формування широкої дефініції містичного відбулося внаслідок звільнення від релігійно-філософських смислових навантажень і набуття пріоритетності антропологічно-психологічних й естетико-символічних тенденцій. Містичне в літературному творі репрезентовано двома способами: перший передбачає зображення його як герметичної системи (містичне як складова авторської свідомості), другий апелює до створення такої образності й подієвості, у яких ірраціональне не піддається сумніву (містичне затребуване читачем і закорінене в його (під)свідомості). Рецепція містичного в різних літературних жанрах дала підстави ствердити, що містика трансформувалась у літературний метажанр, а містичне – у категорію метапоетики (О. Червінська). Визначено, що поняття фантастичного є родовим до поняття містичного. Спільним для них стали мотив таємниці, віра в надприродне, ірраціоналізм як спосіб пізнання дійсності, що ґрунтується на створенні атмосфери нагнітання страху перед невідомим. Якщо фантастичне передбачає цілеспрямоване вигадання, то містичне визначається об'єктивністю. Констатовано, що містичне може виконувати як деструктивну, так й апотропеїчну функцію, а основними рисами містичного художнього дискурсу є міфологічність, амбівалентність і філософічність. У процесі інтерпретації літературного твору містичне виражає його ідейно-символічний сенс, що репрезентований через символи, яким властивий міфопоетичний характер: числова символіка, кольорова символіка й

* доктор філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та зарубіжної літератур
і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
yurchuk1980@ukr.net
ORCID: 0000-0003-2028-9211

** кандидат філософських наук, доцент
кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
chaplinskaya@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9702-6906

комплекс символів, що пов'язані з містичними мотивами конкретної містичної культурної традиції.

Ключові слова: містичне, фантастичне, надприродне, поетика містичного.

THE POETICS OF THE MYSTICAL IN FICTION: THEORETICAL ASPECT

Yurchuk O. O., Chaplinska O. V.

The article determines that the concept of the mystical in contemporary literary studies is viewed upon in both narrow and broad senses. The beginnings of the integration of the mystical component into literary works date back to the Middle Ages, when the fundamental unio mystica served as a guiding principle for artistic and literary activities. According to the Western European medieval tradition, the understanding of the mystical was dominated by the search for refuge in the contemplation of Scripture or the need for the enjoyment of the inner rhythms of the soul in a state of grace, thus literature was regarded as a means of capturing mystical experience. The paper establishes that the formation of a broad definition of the mystical occurred as a result of liberation from religious-philosophical connotations and the gaining of priority by anthropological-psychological and aesthetic-symbolic tendencies. The mystical in a literary work is represented in two ways: the first one involves depicting it as a hermetic system (the mystical as a component of the author's consciousness), and the second one appeals to the creation of imagery and events where the irrational is not subject to doubt (the mystical is demanded by the readers and rooted in their (sub)consciousness).

The reception of the mystical in various literary genres has affirmed that mysticism has transformed into a literary metagenre, and the mystical into a category of metapoetics (O. Chervinska). The article determines that the concept of the fantastic is a genus to the concept of the mystical. They share the motif of mystery, belief in the supernatural, and irrationalism as a means of understanding reality, based on creating an atmosphere of intensifying fear of the unknown. While the fantastic item involves deliberate invention, the mystical thing is characterized by objectivity. It has been noted that the mystical can serve both destructive and apotropaic functions, and the main features of mystical artistic discourse are mythological, ambivalent, and philosophical ones. In the process of interpreting a literary work, the mystical expresses its ideological-symbolic meaning, represented through symbols having a mythopoetic character: numerical symbolism, color symbolism, and a complex of symbols associated with the mystical motifs of a specific mystical cultural tradition.

Keywords: mystical, fantastic, supernatural, poetics of the mystical.

Постановка проблеми. Містика як "схоластика серця, діалектика почуття" (Й. Гете) стала важливою складовою літературних творів. Від найдавніших часів у них вдало використовували художні засоби містики, містичні сюжети, теми, образи тощо. Час від часу містичний простір художньої літератури виконував функцію лакмусового папірця, фіксуючи поширеність "втаємниченої ідіостилістики" (Т. Бовсунівська), існування в "передчутті жахливої фатальності" (Р. Каюа). Тоді в ньому закарбовувалися різні типи містичного, котрі актуалізували доволі широку амплітуду емоційних реєстрів читача: "від екзальтацій до

роздратування" (О. Корабльов). Якщо в художньому творі містичне не втрачає своєї актуальності, то в літературознавчих дослідженнях містичного й досі помічаємо труднощі та дискусійність.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Інтерес до містичного спостерігається здавна, що зумовлено його затребуваністю на всіх рівнях буттєвості людини. Осмислення цього феномену відбувалось у різних галузях наукового пізнання. У сучасному українському літературознавстві дослідження містичного представлено в напрацюваннях О. Вещикової, Н. Висоцької, О. Галич, О. Гольник,

Л. Зелінської, Т. Єфименко, І. Качуровського, О. Корабльова, Н. Мафтин, Р. Мниха, О. Червінської та інших. І хоча впродовж останніх десятиріч з'явилася низка ґрунтовних праць: від колективної монографії "Поетика містичного" до окремих дисертаційних досліджень (наприклад, О. Вещикової [2]), усе ж зазначений феномен потребує й надалі пильної літературознавчої уваги.

Мета статті – дослідити ґенезу й семантичні особливості містичного в літературознавстві.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

ґенетична належність до релігійного спектру в поєднанні з онтологічно-естетичною складовою зумовлюють розуміння "поетики містичного" в літературі як змінної величини, "параметри котрої визначаються загальним Zeitgeist – настроєм і духом епохи" [3: 3]. Містичне світовідчуття балансує в просторі опозицій сакральне / профанне, раціональне / ірраціональне.

Репрезентація містичного спостерігається більшою або меншою мірою в кожному історичному періоді розвитку літератури, адже "пульсація містичних мотивів у літературних творах як лонґітудно-художнє та культурологічне явище" [5: 9] демонструє вагомість ірраціонального в бутті людини. Поява містичної літератури або літератури під містичним впливом сягає Середньовіччя, коли інтеграція містичної складової в літературний твір була обумовлена формуванням релігійної свідомості в межах відповідної епістеми, тобто "історичного а priori" (М. Фуко). Тоді вона виявлялася в суттєвому потенціалі ліричного "одкровення" чи в специфічній медитації.

Атмосфера містичного в літературному творі досягалася завдяки тому, що домінувала орієнтація на знаки-характеристики містичного релігійного досвіду. Етимологічно лексема 'містичний'

зводиться до грецького $\mu\sigma\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$ "містерійний, виголошуваний у містеріях", що пов'язано із $\mu\sigma\tau\eta\rho\iota$ "таємниця, таїнство" й відсилає до $\mu\omicron\omega$ "закриваю очі, губи", "переконливо не з'ясоване" [6: 483]. Р. Мних звернув увагу, що етимологія лексеми 'містика' "вказує на те, що закріплений у цьому понятті сенс пов'язаний із таким чуттєвим досвідом, котрий здобувається людиною при "закритих очах, вухах і роті" [13: 47] (мається на увазі подієвість давньогрецьких практик містерій). Якщо шляхи досягнення фундаментального $\mu\eta\tau\alpha$ $\mu\upsilon\sigma\tau\iota\kappa\alpha$ різні, наприклад $\sigma\omicron\gamma\eta\mu\alpha$ $\tau\omicron$ $\mu\eta\tau\iota\kappa\alpha$ $\epsilon\pi\epsilon\iota\mu\alpha$ $\tau\omicron$ $\mu\eta\tau\iota\kappa\alpha$ Томи Аквінського, то досягнутий у будь-який спосіб містичний досвід полягає в безпосередності переживання й уникає будь-якої комунікативності, тобто це "принципово несловесний досвід" [13: 48]. В. Джеймс у його структурі виділив такі складові: невисловленість (ineffability) – адекватний опис змісту неможливо здійснити за допомогою слів; інтуїтивність (noetic quality) – істина осягається через одкровення, осяяння, віщі сні, а ще приховує в собі відчуття авторитету / обраності на майбутнє; бездіяльність волі (passivity) – власна воля схоплена й утримується вищою силою; короткочасність (transiency) – триває недовго, а в проміжках між повторами змінює внутрішнє життя людини [17]. При цьому ваги набуває не сам процес, а результат, тобто безпосередній вплив такого досвіду на людину. Відтак містичне як джерело творчості пов'язане "зі специфічним хронотопом, внутрішнім осяянням, натхненням <...> втілює епістемологічні можливості богопізнання, осягнення космосфери" [10: 52–53].

Для екзальтованого чуття містиків рушійною силою була "безмежна любов, увільнена, наскільки на се дозволяла людська вдача, від примішок усього тілесного, любов до бога і до людей" [15: 40]. Ця любов, як зауважив І. Франко, апелювала до протилежних чуттєвих реєстрів: перша "відживлювала всі муки

спасителя, всі страждання його матері, громадила всі страховища і всі зітхання чистилища" [15: 40], тоді як друга "виявлялася світлими образами, словами, повними сердечного співчуття, щирості та пестоців, відчуттям свояцтва і братерства з усіма людьми, з усею природою оживленою й не оживленою" [15: 40]. Кожна з них відповідно мала своїх репрезентантів: у першому варіанті – святий Домінікан Ґузман, а в другому – святий Франциск з Ассізи. Бажання духовного оновлення реалізувалось у нахилі до містики в розумінні Франциска Ассізького й творчості Данте, якому імпонувало голістичне бачення світу, тобто такого світу, де панує мир і Божий порядок. Обґрунтовані І. Франком засади розумінням містичного стосувалися середньовічної літератури, проте вони не втратили своєї значущості для наступних студій.

Аналогічні потрактування містить розвідка "Містична функція літератури та українська релігійна поезія" І. Качуровського, який тлумачить містичне як "почуття єдності індивіда з Абсолютом; воно, – як і всі явища в житті людства, – підвладне законам хвиль, чи коливань: у добу спокою й добробуту занепадає, малі й міліє, у часи катастроф – поширюється й поглиблюється" [9: 676]. І хоча під "світлом Середньовіччя" (І. Качуровський) розуміють візантійський, романський і готичний архітектурні стилі, усе ж неможливо оминати впливу на красне письменство. Дослідник виділив три групи містичних жанрів літератури: першу групу становлять загальні жанри, що апробовані в більшості літератур (молитва, гімн, заклинання, присяга); до другої належать локальні жанри, для яких обмежувальним чинником стає або народ, або релігійні вірування (гебрейський псалом, буддійська джатака, суфійська притча, тамільські пурани); до третьої – жанри, що наявні в різних літературах, але обмежені історичним періодом

(містерії, міраклі, релігійна драма) [9: 678].

Для європейської й слов'янської літератури поступово став авторитетним християнський містицизм. Наразі не потребує доведення факт глибокої внутрішньої спорідненості ідей Г. Сковороди "з наймаркатнішими представниками старохристиянської та німецької містики" [16: 349]. Закцентувавши на двох основних містичних моментах у житті митця – "сон, що відштовхнув його від світу (1758 р.), та перше його містичне переживання (1770)" [16: 350], Д. Чижевський ствердив, що Г. Сковорода пройшов усі ступені містичного переживання: "очищення" душі – "просвітлення" – "екстаз". Розуміння Г. Сковородою містичного корелювалось із західноєвропейською середньовічною традицією, що передбачало, за спостереженнями У. Еко, пошуків притулку в спогляданні Письма або в насолоді внутрішніми ритмами душі, яка перебуває в стані благодаті. "Єство містики – в практичній сфері" [16: 348], вона сприяє виходу людини за межі власного єства й зближення з божественним буттям: "містик бачить Бога" – "містик з'єднується з Богом" – "містик обожується" [16: 353]. Таке розуміння містичного письменник інтегрував у літературні твори, репрезентувавши його через комплекс художніх символів, які поділяють на три семантичні групи: перша – представляє антиномії щодо існування Бога, світу й людини; друга – кодує діалектику світового та індивідуального життя; третя – відображає тісний зв'язок і водночас глибинний розрив між Богом і людиною. Містичнописьменницькій діяльності Г. Сковороди, за Д. Чижевським, властиві універсалізм й антитетичність, символіка та емблематика, коловорот, біблійні тлумачення, візії Бога та єднання з ним в екстазі.

Згадаймо також вплив містичних роздумів Е. Сведенборґа на романтиків (Новаліс) чи символістів

(Ш. Бодлер). У цьому контексті доцільно зацентрувати на міркуваннях В. Блейка, для котрого література, як і малярство, – це "засіб фіксації містичного досвіду", лірика – "індивідуальна мова містичного акту", а оскільки "простір містичної практики безмежний", то "знаходимо екзотичні локуси та етноси (вітчизна як місце народження й держава громадянина імперії)", бачимо конкретні події "у вічності, єдності всіх реальних і сакральних хронотопів" як "мотив містичної битви в Універсумі, після якого постає новий світ" [цит. за: 8]. Невід'ємною складовою творів В. Блейка стали два протилежні стани людської душі: невинності, що символізує ідеалізований минулий час – Золота доба (антична міфологія) чи Рай (християнська культура), та досвіду, що кодує першу провину людини – Падіння й наступні життєві колізії. У його всесвіті в єдине ціле поєдналися Бог і людина, Рай і Адам, добро і зло, невинність і досвід.

Погоджуємось із твердженням Н. Висоцької, що в сучасному літературознавстві поняття "містичного" вживається як у вузькому значенні (у контексті вище зазначеного), так і в ширшому, що зумовлює низку тлумачень [3: 4]. Формуванню широкої дефініції, на нашу думку, сприяло кілька факторів. З одного боку, усвідомлюємо, що в розумінні містичного відбулися секуляризаційні процеси, спостерігаємо звільнення від релігійно-філософських смислових навантажень, натомість ваги набули антропологічно-психологічні й естетико-символічні тенденції. Тривалий час для аналізу містичного в літературному творі дослідники послуговувалися теоретичними напрацюваннями теології та релігієзнавства, однак сьогодні в літературознавстві набула ваги необхідність застосовувати "нові підходи до містичного, позаяк шукати релігійне в містичному є надзвичайно небезпечною вправою" [13: 28]. До того ж літературознавці, за спостереженнями О. Червінської,

укотре опинились у парадоксальній ситуації, за якою "зображення містичного означає <...> відчуження від істинних релігійних засад – і навпаки" [13: 20]. З іншого боку, доцільно враховувати історично зумовлене зростання зацікавленості й популярності загадкового, поетизованого, фантастичного світу, у якому свою імперативність утратили однозначні моральні судження, що підпорядковані релігійному змісту категорій добра й зла.

З'явився літературний твір з особливою атмосферою таємниці й жаху, присутністю в сюжеті інфернальних, надприродних сил і прикордонним хронотопом. Простежимо метаморфозу містичного зі способу самовідчуття у світі у формальний художній прийом [3: 6]. Цілком очевидно, що інтерпретація та рецепція містичного у творах романтизму різняться від містичного Е. По чи Г. Ф. Лавкрафта, а тим паче від містичного в сучасній художній літературі. Містичне в літературі зміцнило свої позиції, виникли множинні версії: одні з них ґрунтуються на тезі про містичне як складову авторської свідомості, тоді його функціонування у творі залежить від життєвого містичного досвіду автора (містичні події у біографії митця), від досвіду прочитання містичних текстів, від мети написання твору, а інші – на містичному, що затребуване читачем і закорінене в його (під)свідомості, тоді "спалахує" магічний реалізм латиноамериканської літератури або ж химерна проза української літератури. Цілком поділяємо позицію О. Гольник, яка в сучасній українській літературі виділила два типи репрезентації містичного. Перший спосіб репрезентації передбачає зображення містичного як герметичної системи, "яка об'єктивує внутрішній досвід митця (містичне як психофізичний стан) через систему символів і знаків, повторювальних мотивів", тоді як другий – "створення такого художнього образу, який дозволяє ірраціональне

сприймати як реальне, унікаючи алегоричності та символічності" [4: 59]. Як наслідок – містика трансформувалась у літературний метажанр, а містичне – у категорію метапоетики (О. Червінська).

У мовній репрезентації містичного спостерігаємо семантичне зближення з 'фантастичним', 'надприродним', 'ірреальним', 'таємничим', 'примарним'. Зазначений семантичний ряд є предметом досліджень учених різних галузей наукового пізнання, набуває міждисциплінарного характеру, подекуди провокуючи до ототожнення понять. Проте, як вважає О. Червінська, "щоб увиразнити виміри містичного, нам необхідно свідомо уникати некритичних конструктив-ототожнень типу "містичне / сугестивне", "містичне / ірреальне", чи "готика / фентезі", або ж "містичне / інфернальне" [13: 35]. Тож спробуємо це зробити.

Родовим до поняття містичного є поняття фантастичного. Ц. Тодоров у праці "Introduction à la littérature fantastique" ("Вступ до фантастичної літератури") продовжив розвивати міркування своїх попередників щодо фантастичного, насамперед Л. Вакса, П.-Ж. Кастеса, Р. Каюа. Він акцентував на тому, що у творі фантастичне з'являється в ситуації непевності, коли потрібно обрати одне з двох можливих рішень: або це обман відчуттів, ілюзія, результат уяви, і тоді закони реального світу залишаються незмінними, або подія справді мала місце, вона є складовою частиною реальності, проте реальність підпорядкована невідомим нам законам. Відтак фантастичне – це вагання у виборі пояснення між природним і надприродним. Літературознавець у визначенні фантастичного жанру звернув увагу на дотримання трьох вимог: по-перше, художній текст повинен змусити читача розглядати світ персонажів як світ живих людей і відчувати коливання у виборі між природним і надприродним поясненням подій; по-

друге, такі самі коливання може відчувати й персонаж, тобто роль читача наче довіряється персонажу, а самі коливання стають предметом зображення, однією з тем твору (за умови наївного прочитання реальний читач ототожнить себе з персонажем); по-третє, важливо, щоб читач дотримувався певної позиції щодо тексту: він має відмовитися як від алегоричного, так і від "поетичного" тлумачення [20: 28–45]. Як наслідок – отримуємо "потрійне ототожнення між імпліцитним читачем, оповідачем і персонажем-свідком" [14: 36].

Дослідник констатував, що фантастичне триває доти, доки існує вагання (*l'hésitation*) між природним і надприродним поясненням, але як тільки читач обере спосіб пояснення, то він поринає в дивовижне (*l'étrange*) або в чудове (*le merveilleux*). Аналогічні твердження маємо в "Літературознавчій енциклопедії", де зазначено, що фантастичним називають "дивно-незвичні образи чи уявлення, які не мають аналогів у дійсності", а також якщо йдеться "про особливий амбівалентний метод артистичного мислення, коли образ поєднує ознаки реального та уявного невластивим для них способом, тобто становить певну типологічну єдність, що призводить до одивнення" [10: 522].

За Ц. Тодоровим, події, зображені в такому творі, можна назвати надприродними. Окреслюючи особливості фантастичної літератури в згаданій праці, літературознавець тлумачить фантастичне як помежів'я між дивовижним і чудовим. Звернувшись до категорій "реальність" і "час", він здійснив їх семантичне розрізнення: літературний твір, у якому незрозумілі факти надприродного отримують раціональне пояснення, тлумачаться відповідно до законів природи, зводяться до вже відомого, до досвіду, тобто до минулого часового континууму, потрапляє до категорії дивного (дивовижне = пояснюється); твір, у якому пояснення відбувається теж на

засадах раціональності, але через інструментал інших законів, які не визнає сучасна наука, а невідомий, небачений досі феномен ще має відбутися, тобто маємо справу з майбутнім часом, маркується як такий, що належить до категорії чудового (чудове = допускається); фантастичне своїм джерелом має момент сумніву й позначає вагання, існування котрих фіксує теперішній час (фантастичне = баланс перетину попередніх) [20: 46–62].

Як вважає Т. Єфименко, на функціональному рівні спільним для фантастичного та містичного є те, що їх визначають "як феномен, пов'язаний із мотивом таємниці, вірою в надприродне, ірраціоналізмом як певним способом пізнання дійсності, що ґрунтується на створенні атмосфери нагнітання страху перед невідомим" [7: 44]. Відповідно до структуроутворювальних компонентів літературного твору додаються таємниче, надприродне. Зокрема, останнє набуло актуальності для тих творів, де зображено балансування між природним / надприродним, гру на межі реальне / ірреальне. У літературознавстві завдяки публікації В. Скотта "On the Supernatural in Fictitious Composition; and particularly on the works of Ernest Theodore William Hoffmann" ("Про надприродне в художньому творі, зокрема, у творах Ернеста Теодора Вільяма Гофмана") [19] категорія надприродного отримала статус жанрового маркера. Як відомо, тяжіння до нього зумовлено природою людини. Історії про надприродне стали простором для літературних експериментів, щоразу витримуючи тиск невтомного реалізму, верифікацію науковими досягненнями, долаючи легковажність і розчарування людини. На відміну від чудового, якому властива позитивна конотація, надприродне отримало негативну конотацію [11: 201], адже події надприродного здебільшого незрозумілі, а страх суттєво збільшує межі впливу й наслідків. Страх перед невідомим виконує функцію

каталізатора надприродного. До речі, такими ж міркуваннями розпочав своє дослідження Г. Ф. Лавкрафт "Supernatural Horror in Literature" ("Надприродний жах в літературі") [18], у якому з перших рядків зазначив, що найдавнішим і найсильнішим видом страху є страх перед невідомим.

Зважаючи на те, що відсутній жанр, який би охопив усі літературні твори, у яких міститься надприродне, Ц. Тодоров вважав, що надприродне як літературна категорія є нерелевантним, адже обсяг поняття виходить за межі літератури. На його думку, у літературному творі надприродне виконує такі функції: прагматичну, за якою надприродне страшить і тримає в напрузі читача; семантичну, що забезпечує маніфестацію надприродного, воно конститує власний прояв, самопозначає себе; синтаксичну, через котру надприродне постає складовою розгортання оповіді [20]. Синтаксична функція порівнян з двома попередніми більше пов'язана з усім літературним твором. Поза тим і В. Скотт, і Ц. Тодоров звертали увагу на його міру в тексті, адже надмір і настирливе повторення нівелюють зацікавленість читача.

Отже, містичне не тотожне фантастичному: воно "виповнюється об'єктивним змістом" і "відрізняється від фантастики, що має доцільну вигадку" [10: 52]. За міметичністю "фантастика передбачає цілеспрямоване вигадкування, явну вигадку; містика переживається суб'єктом як достеменна дійсність, хоча вона і набуває найдивніших форм" [5: 7]. Містичне виникає внаслідок "впливу тексту на рецептивне відчуття потаємного, харизматичного, потойбічного" [13: 35]. У літературному творі актуалізовано відповідний художній дискурс, основними рисами якого є міфологічність, амбівалентність і філософічність [12: 276]. Завдяки першій рисі маємо повернення до принципів міфологічної свідомості, "первісного" мислення (К.–А. Строс),

тобто мислення, що впорядковує хаотичну дійсність і узгоджується із системою архаїчних міфологічних вірувань. Міфологеми, архетипи, фольклорні образи активізують сакральні знання про світ, надприродні сили розуміють як невід'ємну його складову. Амбівалентність містичного художнього дискурсу досягається через одночасну присутність у тексті містичного (іраціонального) та логіко-раціонального пояснень, через рух думки між протилежними поняттями, через єдність натуралістичного зображення дійсності повсякдення й фантастично-чудесної стихії. Філософічність живиться жагою пізнати світ, ґрунтується на інтелектуальній грі, метафоричності та інтертекстуальних ремінісценціях.

Також варто наголосити, що містичне в літературному творі може виконувати як деструктивну, так й апотропеїчну функцію. На думку Р. Мниха, у процесі інтерпретації літературного твору містичне набуває термінологічного статусу й виражає його ідейно-символічний сенс [13: 49]. Літературознавець виділив три групи містичних символів. До першої групи належить числова символіка, адже числу властива функція організувального начала світу, ним долали хаотичність й деструктивність, ним націлювали на розвиток. Наприклад, за фольклорною числовою символікою, три кодує боротьбу та єдність протилежностей (трикратне випробування героя, трикратне плювання через плече під час ворожіння, три дороги, спів третіх півнів); а за християнською символікою число сім уособлює довершеність і повноту (сім днів творення світу, сім таїнств, сім смертних гріхів, семиголовий дикий звір). Друга група представлена кольоровою символікою, котра також не є сталою, може втрачати первинний зміст і набувати нового. У структуруванні світу кольорові позначення виконували функцію маркера, допомагали орієнтуватись як

у реальному, так і міфологічному чи релігійному часопросторі. Універсальній кольоровій тріаді "білий – червоний – чорний" (В. Тернер) притаманний символічний і магічний сенс. Якщо спочатку білий колір асоціювали з потойбічними силами й смертю, ототожнювали з жіночими божествами, божествами сонця й неба, то в християнській традиції він символізує світло, чистоту, цнотливість, високі помисли, кодує сакральне, позитивне. У давні часи чорний колір символізував те, що було до життя (зорана земля), і те, що буде після нього (ніч), уособлював темряву, підземне царство; під впливом християнства він перебрав на себе функцію кольору жалоби, почав асоціюватися зі смертю, набув негативної конотації, кодував профанне, земне. На відміну від попередніх кольорів, сталим є символічне навантаження червоного кольору, який дуалістичний за своєю природою: він є кольором життя, молодості, родючості, розмноження, а також кольором вогню, крові, смерті. Третю групу становить комплекс символів, що пов'язані з містичними мотивами конкретної містичної культурної традиції (наприклад, містика Я. Беме чи М. Екгарта). Як зауважив Р. Мних, тоді "містичні мотиви пов'язані з символікою життя та смерті, а також символами пізнання світу і сенсу життя людини" [13: 54], їх інтерпретація детермінує потребу враховувати історичний контекст. За допомогою проаналізованих груп символів в літературному творі формуються й посилюються містичні сенси.

Висновки й перспективи для подальших досліджень. Отже, розглянутий матеріал підтверджує, що дослідження функціонування містичного в літературному творі зберігає свою актуальність. Зв'язок між містичною традицією та літературним текстом має тривалу історію. Розтлумачення містичного передбачає застосування різних підходів: релігійного, антропологічно-психологічного,

естетико-символічного, літературознавчого. Розуміння його в контексті першого підходу обґрунтовано в напрацюваннях І. Франка, Д. Чижевського, І. Качуровського, а в інших – у дослідженнях О. Вещикової, Н. Висоцької, О. Гольник, Р. Мниха, О. Червінської. Містичне в літературному творі не можна втиснути в єдиний *corpus*, у єдину цілісність. Наявність цього компонента можлива в будь-якому літературному жанрі, особливо в сучасній літературі, що орієнтована на "фундаментально

містичну конституцію сучасної свідомості" (М. Вагнер-Егельгаф). Містичне реалізується через зміст твору, його звучання, візуальність або настроєвість, форма його репрезентації – символи, яким властивий міфопоетичний характер. Подальші дослідження містичного видаються перспективними, оскільки дають змогу увиразнити "контури та парадокси містичного" (О. Червінська), усвідомити специфіку його інтерпретації та рецепції, дослідити метажанрові дифузії містичного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Вещикова О. С. Категорія містичного: науковий дискурс і репрезентація в сучасній прозі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2017. № 76. С. 129–133.
2. Вещикова О. С. Наративні стратегії містичного у художньому творі (на матеріалі прози В. Шевчука, Г. Пагутяк, В. Даниленка): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Миколаїв, 2017. 20 с.
3. Висоцька Н. О. Містичне як прийом: постмодерні примари Хайгейтського цвинтаря. *Питання літературознавства*. 2011. Вип. 83. С. 3–14.
4. Гольник О. О. Художні прийоми містичного (на матеріалі романів О. Ільченка "Місто з химерами" та В. Даниленка "Кохання в стилі бароко"). *Наукові праці: науково-методичний журнал. Серія: Філологія. Літературознавство*. 2016. Т. 276. Вип. 264. С. 58–63.
5. Горбонос О., Карюхіна А. Містичний світ як складова простору художньої літератури: історико-культурологічний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія: Філологічні науки*. 2015. № 1 (9). С. 6–10.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, В. Г. Складенко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, Г. П. Півторак, А. Д. Пономарів, Н. С. Родзевич, В. Г. Складенко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1989. 553 с.
7. Єфименко Т. М. Засоби вираження лінгвістичних категорій фантастичного, містичного, таємничого в англійських готичних романах XVIII ст. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 5 (2). С. 43–47.
8. Зелінська Л. Містицизм в європейській літературі. Епоха після Просвітництва. URL: https://www.medievalist.org.ua/2014/02/blog-post_19.html (дата звернення: 23.05.2024).
9. Качуровський І. Променисті силуети: зб. ст./ авт. передм. М. Слабошпицький. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2008. 766 с.
10. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ "Академія", 2007. 624 с.
11. Мацапура Л. В. Категорія свержестественного в готической прозе: теоретический аспект. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. Вип. 30. С. 200–203.
12. Першин Є. В. Містичний художній дискурс: жанрові особливості й мовна специфіка. *Записки з українського мовознавства*. 2020. Вип. 27. С. 273–282.

13. Поетика містичного: колективна монографія / [Н. О. Висоцька та ін.; упоряд. О. Червінська]. Чернівці: Рута, 2011. 320 с.
14. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / перекл. з франц. Є. Марічева. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2006. 162 с.
15. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 12: Поетичні переклади та переспіви / [ред. тому Д. В. Затонський; упоряд. та комент. В. І. Шевчука. Київ: Наукова думка, 1978. 727 с.
16. Чижевський Д. Філософські твори у 4 т. Т. 1: Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди. / Під заг. ред. В. С. Лісового. Київ: Смолоскип, 2005. XXXVIII, 400 с.
17. James W. The Varieties of Religious Experience. URL: <http://www.gutenberg.org/files/621/621-h/621-h.html#toc15> (дата звернення: 23.05.2024)
18. Lovecraft H. P. Supernatural Horror in Literature. URL: <https://www.hplovecraft.com/writings/texts/essays/shil.aspx> (дата звернення: 20.05.2024)
19. Scott W. On the Supernatural in Fictitious Composition; and particularly on the Works of Ernest Theodore William Hoffmann. *Foreign Quarterly Review*. 1827. V. 1. № 1. P. 60–98.
20. Todorov T. Introduction à la littérature fantastique. Paris: Editions du Seuil, 1970. 192 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Veshchikova, O. S. (2017). Kategoria mistychnoho: naukovi dyskurs i reprezentatsiia v suchasni prozi. [The Category of Mystical: the Scholar Discourse and Representation in the Contemporary Prose]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Filolohiia*. № 76. Pp. 129–133. [in Ukrainian].
2. Veshchikova, O. S. (2017). Naratyvni stratehii mistychnoho u khudozhnomu tvori (na materialy prozy V. Shevchuka, H. Pahutiak, V. Danylenka) [The Narrative Strategies of the Mystical in Fiction (on the Prose by V. Shevchuk, H. Pahutiak, V. Danylenko)]: PhD (c) abstract. Mykolaiv. 20 p. [in Ukrainian].
3. Vysotska, N. O. (2011). Mistychno yak pryiom: postmoderni prymary Khaiheitskoho tsyntyaria. [The Mystic as Reception: The Postmodern Ghosts of Highgate Cemetery]. *Pytannia literaturoznavstva*. Iss. 83. Pp. 3–14. [in Ukrainian].
4. Holnyk, O. O. (2016). Khudozhni pryiony mistychnoho (na materialy romaniv O. Ilchenka "Misto z khymeramy" ta V. Danylenka "Kokhannia v styli baroko"). [The Artistic Techniques of "Mystical" (Based on the Novels by A. Ilchenko "The City with Chimeras" and V. Danilenko, "Love in Baroque Style")]. *Naukovi pratsi: naukovometodychnyi zhurnal. Serii: Filolohiia. Literaturoznavstvo*. Vol. 276. Iss. 264. Pp. 58–63. [in Ukrainian].
5. Horbonos, O., Kariukhina, A. (2015). Mistychnyi svit yak skladova prostoru khudozhnoi literatury: istoryko-kulturolohichni aspekt. [The Mystical World as a Component of the Space of Fiction: a Historical and Cultural Aspect]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Serii: Filolohichni nauky*. 2015. № 1 (9). Pp. 6–10. [in Ukrainian].
6. Etymolohichni slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: in 7 vol. Vol.3: Kora–M (1989). / ed. By O. S. Melnychuk, V. T. Kolomiets, T. B. Lukinova, V. H. Skliarenko, O. B. Tkachenko; Ukladachi: R. V. Boldyriev, V. T. Kolomiets, T. B. Lukinova, O. S. Melnychuk, H. P. Pivtorak, A. D. Ponomariv, N. S. Rodzevych, V. H. Skliarenko, I. A. Stoianov, A. M. Shamota. AN URSSR. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv: Naukova dumka. 553 p. [in Ukrainian].

7. Yefymenko, T. M. (2015). *Zasoby vyrazhennia lnhvistychnykh katehorii fantastychnoho, mistychnoho, taiemnychoho v anhliiskykh hotychnykh romanakh XVIII st.* [Means of Expressing the Linguistic Categories of the Fantastic, Mystical, Mysterious in English Gothic Novels of the 18th Century]. *Odeskyi lnhvistychnyi visnyk*. Iss. 5 (2). Pp. 43-47. [in Ukrainian].
8. Zelinska, L. *Mistytsyzm v yevropeiskii literaturi. Epokha pislia Prosvitnytstva.* [Mysticism in European Literature. The Era after the Enlightenment]. URL: https://www.medievist.org.ua/2014/02/blog-post_19.html (reference date: 23.05.2024). [in Ukrainian].
9. Kachurovskiy, I. (2008). *Promenysti sylvety: zb. st.* [Radiant Silhouettes: Art Collection] / foreword by M. Slaboshpytskyi. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 766 p. [in Ukrainian].
10. *Literaturoznachna entsyklopediia [Literary Encyclopedia]: In 2 vol. (2007). Vol. 2.* / Arranged by. Yu. I. Kovaliv. Kyiv: VTs "Akademiia". 624 p. [in Ukrainian].
11. Matsapura, L. V. (2012). *Katehoryia sverkhhestestvennoho v hotycheskoi proze: teoretycheskyi aspekt.* [The Category of Supernatural in Gothic Prose: Theoretical Aspect]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Filolohichni nauky*. Iss. 30. Pp. 200–203. [in russian].
12. Pershyn, Ye. V. (2020). *Mistychnyi khudozhnii dyskurs: zhanrovi osoblyvosti y movna spetsyfika.* [The Mystic Literary Discourse: Genre Features and Linguistic Specifics]. *Zapysky z ukrainskoho movoznavstva*. Iss. 27. Pp. 273–282. [in Ukrainian].
13. *Poetyka mistychnoho: kolektyvna Monograph [Poetics of the Mystical: a collective monograph]. (2011)* / [N. O. Vysotska et all.; arranged by O. Chervinska]. Chernivtsi: Ruta. 320 p. [in Ukrainian].
14. Todorov, Ts. (2006). *Poniattia literatury ta inshi ese [The Concept of Literature and Other Essays]* / tranl. from French by. Ye. Maricheva. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 162 p. [in Ukrainian].
15. Franko, I. (1978). *Zibrannia tvoriv: in 50 vol. Vol.12: Poetychni pereklady ta perespivy [Collection of Works: in 50 volumes. Volume 12: Poetic Translations and re-singings]* / [vol. ed. D. V. Zatonskyi; arrangement and comment by. V. I. Shevchuk. Kyiv: Naukova dumka. 727 p. [in Ukrainian].
16. Chyzhevskiy, D. (2005). *Filosofski tvory u 4 t. T. 1: Narysy z istorii filosofii na Ukraini. Filosofii Hryhoriia Skovorody [Philosophical Works in 4 vol. Vol. 1: Essays on the History of Philosophy in Ukraine. Grigory Skovoroda's Philosophy]* / ed. by V. S. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp. XXXVIII, 400 p. [in Ukrainian].
17. James, W. *The Varieties of Religious Experience.* URL: <http://www.gutenberg.org/files/621/621-h/621-h.html#toc15> (reference date: 23.05.2024). [in English].
18. Lovecraft, H. P. *Supernatural Horror in Literature.* URL: <https://www.hplovecraft.com/writings/texts/essays/shil.aspx> (reference date: 20.05.2024). [in English].
19. Scott, W. (1827). *On the Supernatural in Fictitious Composition; and particularly on the Works of Ernest Theodore William Hoffmann.* *Foreign Quarterly Review*. Vol. 1. № 1. P. 60–98. [in English].
20. Todorov, T. (1970). *Introduction à la littérature fantastique.* Paris: Editions du Seuil. 192 p. [in French].

Стаття надійшла до редколегії: 20.08.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'33:81'225

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.53-70

ВІДТВОРЕННЯ ОНІМНОГО ПРОСТОРУ ДАВНЬОЇ РУСІ В АНГЛОМОВНИХ АКАДЕМІЧНИХ ТЕКСТАХ

М. О. Возна*, Л. Л. Славова**, Н. М. Антонюк***

Статтю присвячено відтворенню українських онімів, які стосуються періоду Давньої Русі та є частиною терміносистеми історичної науки зазначеного періоду, в англomовних академічних текстах. Методом суцільного вибирання з масиву наукових англomовних текстів зарубіжних істориків, а також окремих перекладів академічних праць українських істориків, перекладених англійською, були відібрані власні назви періоду Давньої Русі, які були співвіднесені з українською історичною термінологією в академічних працях українських учених та в англо-українських перекладах. Серед них виокремили такі основні групи, як антропоніми, міфоніми та етноніми. З-поміж антропонімів розглянуто також антропоформули, що складаються з двох або більше компонентів, перший із яких є іменем, а подальші фактично прізвиськом, тобто неспадковим іменем. Через співвіднесення української історичної термінології в академічних працях українських учених із її відповідниками в англomовних джерелах визначено такі способи відтворення онімів: транскрибування, транслітерація, традиційний переклад, комбінована реномінація, калькований переклад, описовий переклад та одночасне застосування декількох способів під час відтворення історичного оніма. Автори звертають увагу на те, що в академічних англomовних працях відтворення окремих антропонімів здійснено з дотриманням російської фонетичної форми, проте такий підхід поступово змінюється на послідовні спроби

* Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови ННІФ
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка)
voznamarina2129@gmail.com
0000-0001-6339-9387

** доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови ННІФ
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка),
slavovall16@gmail.com,
[0000-0001-8035-1801](https://orcid.org/0000-0001-8035-1801)

*** кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови ННІФ
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка),
antonjuknm@gmail.com
0000-0002-6297-0737

наслідування саме української фонетичної форми. Виявлено тенденції щодо переважання деяких способів перекладу для окремих груп історичних онімів. Для простих антропонімів (імена без прізвицьк) – це адаптивне транскодування; для антропоформул із квалітативними відношеннями між денотатом і прізвицьком – це комбінована реномінація. Для антропоформул із локативними відношеннями та етнонімів – це переважно адаптивне транскрибування з елементами морфемної адаптації до мови перекладу. Оніми неслов'янського походження мають усталені відповідники в мові перекладу.

Ключові слова: онім, вторинна номінація, транскрибування, комбінована реномінація, калькований переклад, антропонім, антропоформула, міфонім, етнонім.

RENDERING OF ONYMS OF THE OLD RUS' PERIOD IN ENGLISH ACADEMIC TEXTS

Vozna M. O., Slavova L. L., Antonyuk N. M.

The article is devoted to the rendering of Ukrainian onyms related to the Old Rus' period, which constitute a significant part of the historical terminology of that period, in English academic texts. Proper names of the period were selected en masse from a range of academic texts in English by foreign historians, as well as identified translations into English of academic texts by Ukrainian historians, which were then aligned with Ukrainian historical terminology in Ukrainian academic texts and English-Ukrainian translations of academic publications. Researched historical terminology was found to have such major groups as anthroponyms, mythonyms and ethnonyms, which were identified and studied. Among anthroponyms, anthropoformulae consisting of two or more elements were examined, where the first element is a name and the subsequent elements are nonhereditary sobriquets. By correlating Ukrainian historical terminology in academic texts by Ukrainian scholars with its equivalents in English-language sources, the following methods of rendering onyms were identified: transcription, transliteration, traditional translation, combined renomination, calque translation, descriptive translation, and a variety of combined methods. It was found that in English academic texts anthroponyms are often rendered based on a Russian phonetic form, but this approach is gradually changing to consistent attempts to reflect the Ukrainian phonetic form. Prevalence trends in the use of particular translation methods for certain groups of historical onyms were identified. For simple anthroponyms (onyms without a sobriquet), adaptive transcription is predominantly used; for anthropoformulae with qualitative relations between the signified and the signifier, combined renomination is prevalent. For anthropoformulae with locative relations and ethnonyms, the main method is adaptive transcription with elements of morphemic adaptation to the target language. Onyms of non-Slavic origin have been found to have well-established equivalents in the English language.

Keywords: onym, secondary nomination, transcription, combined renomination, calque translation, anthroponym, anthropoformula, mythonym, ethnonym

Постановка наукової проблеми.

Будь-яка історична епоха для певної території не може бути описана без власних назв, тобто онімів. Завдяки їм на сторінках давньоруських літописів і, відповідно, у наукових історичних дослідженнях оживають люди того часу, чи то київський князь, боярин, купець чи простолюдин, описуано простір їхнього існування в рамках політичних утворень чи географічних ареалів від великих територій проживання певного етносу до назв компактного місця проживання й діяльності певних верств населення.

Об'єкти, які позначають ці оніми, могли припинити своє існування або отримати інше ім'я. Але без їхнього відтворення науковий опис минулого стає неможливим. До світу реальних об'єктів додається вигаданий світ із його назвами, який, між тим, є складовою ментальності народів певного періоду й допомагає пояснити їхній хід думок і дій. Ментальність народу, його соціальний і політичний устрій відображено в літературних творах, збірках законів, літописах, назви яких також належать до онімного простору певної епохи.

Слідом за М. Торчинським під онімним простором розуміємо суму власних назв, що вживаються в мові певного народу для іменування реальних, гіпотетичних і вигаданих об'єктів з його віднесенням до певної культури, території та історичної епохи [24: 323]. Онімний простір складається з лексичних шарів, об'єднаних певною тематикою, і є відкритою системою [24: 6]. Зі сказаного вище стає зрозумілим нерозривний зв'язок між ономастикою як розділом мовознавства, що вивчає власні назви, та історичною наукою, яка вивчає об'єкти, або денотати цих власних назв. Причому лінгвістика досліджує зовнішню форму оніма, а його денотат, або об'єкт, яким він позначається, є предметом дослідження історичної науки.

Власні назви є об'єктом дослідження різних галузей, зокрема філософії мови, історії, лінгвістики та деяких інших [24; 25; 31; 36; 37; 38 та ін.].

Розуміння специфіки позначуваного об'єкта, його місця й ролі в історичному контексті, яке забезпечують саме історичні наукові дослідження, є дуже важливим для вторинної номінації, тобто для відтворення історичних онімів певної епохи іншою мовою. Оніми утворюють питому частку історичної термінології і є, безперечно, однією з найбільших її груп. Переклад таких історичних онімів з української мови англійською мовою є допоки що малодослідженою темою [1]. У нашій розвідці акцент було зроблено на відтворенні саме тих онімів, які стосуються безпосередньо періоду Давньої Русі й становлять частину терміносистеми історичної науки, яка опікується цим періодом.

Робота виконана на матеріалі наукових англійських текстів зарубіжних істориків – носіїв англійської мови, а також нечисленних перекладів академічних праць українських істориків, перекладених англійською [30] та англо-українських перекладів академічних видань [20; 24] шляхом співвіднесення української історичної термінології в академічних

працях українських учених із її відповідниками в англійських джерелах. Тому під відтворенням розуміємо підходи та способи перекладу, використані англійськими вченими в процесі вживання онімів для опису онімного простору досліджуваного історичного періоду або перекладачами, які послуговувалися відповідними підходами й методами під час перекладу [30]. У нашому дослідженні відтворення дорівнює вторинній номінації, тобто називанню денотата історичного терміну засобами іншої мови. Підходи та способи такої вторинної номінації – **предмет нашого дослідження.**

Мета статті – ідентифікація та критичний огляд загальних підходів і конкретних способів відтворення українських історичних онімів давньоруського періоду, якими послуговуються англійські вчені. Обсяг опрацьованого англійського матеріалу – 1750 сторінок, українськомовного – 2764 сторінки.

У дослідженні були використані **методи:** суцільної вибірки онімів в досліджуваних текстах, співставлення термінів-онімів в англійських і українськомовних джерелах, класифікації і систематизації (при структуруванні онімного простору термінології давньоруського періоду), контекстного та лексико-семантичного аналізу та перекладознавчого аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для правильної ідентифікації термінів-онімів у текстах історичних наукових досліджень обома мовами необхідно, перш за все, визначитися, які мовні одиниці належать до цієї групи. Онімний простір української мови був докладно описаний у докторській монографії М. Торчинського, який наводить класифікацію за різними критеріями [24; 25]. Його більш обширна й детальна класифікація в основному збігається з попередніми та пізнішими класифікаціями українських і зарубіжних учених у галузі ономастики [6; 18]. М. Торчинський зазначає, що

онімний простір української мови може бути класифікований за різними критеріями: денотатно-номінативним, етимолого-словотвірним, функціональним, структурним, квалітативно-денотатним, стилістичним та екстралінгвальним [25: 500], а також на основі реальності/нереальності/гіпотетичності об'єкта номінації [24: 323]. Але основним критерієм, на основі якого онімний простір членується на підвиди, автор вважає співвіднесеність номінацій з іменованими об'єктами [25: 500], чому приділили найбільше уваги українські ономасти. Учений визначає денотатно-номінативну класифікацію власних назв як "поділ їх за типом іменованих об'єктів, структурування за особливостями денотатів, кожен із яких, звичайно, уже має загальну назву і водночас може бути додатково номінований саме за допомогою оніма" [25: 76]. Саме цю класифікацію за денотатно-предметним критерієм використано в дослідженні як найбільш релевантну для розгляду перекладу/відтворення українських термінів-онімів англійською мовою. Складниками денотатно-квалітативної систематизації власних назв М. Торчинський називає характеристику біологічних властивостей об'єктів номінації (живі/неживі об'єкти), реальність їх існування (справжні/фантастичні/гіпотетичні), розміри (великі /середні /малі) і кількість денотатів (групові та індивідуальні), а також екстралінгвальну інформація про них [25: 351].

У досліджуваному нами онімному полі Давньої Русі виявлено такі групи історичних термінів-онімів, які згідно з класифікацією М. Торчинського належать до вітонімів, тобто назв об'єктів живої природи: 1) антропоніми та їх різновиди; 2) міфоніми, включно з теонімами (назвами божеств), релігонімами (тобто іменами святих, великомучеників тощо) та фабулосонімами (власними назвами

казкових об'єктів); 3) етноніми (назви етнічних груп, племен, народів, національностей) [25: 156]. Власні назви неживих об'єктів (абіоніми) не розглядаємо.

Зв'язок ономастики й історичної науки тісний, адже остання є джерелом екстралінгвальної інформації про денотати, якою послуговуються перекладознавці для визначення способів перекладу. За М. Торчинським, структура такої інформації має специфічні особливості для кожного окремого типу власної назви, однак загалом складається передусім із компонентів, які вказують на місце й час виникнення або існування об'єкта, та певних квалітативних і квантитативних характеристик [24: 351].

До таких характеристик належить насамперед їхня культурно-специфічна природа, тобто їх належність до численної групи реалій, яку розуміють як перекладознавчу категорію. Дослідження в галузі перекладу етнокультурної лексики включає також численні оніми. Український перекладознавець І. Корунець зазначав, що впродовж останніх десятиріч загальною тенденцією в перекладацькій практиці є саме транскрибування, а не транслітерація власних імен, і таке транскрибування повинно бути якомога ближчим до звучання в мові оригіналу, хоча інколи не можна обійтися без певної фонетичної адаптації у зв'язку з розбіжністю алфавітів мовних пар [7: 101]. Водночас автор не відкидає й можливості семантичного перекладу для певних груп онімів і необхідність рахуватися з традиційними варіантами перекладу певних власних назв [7: 100-103].

Таких підходів до перекладу власних назв дотримувалась й українська науковиця Р. Зорівчак, яка досліджувала саме українсько-англійський переклад реалій як перекладознавчу категорію, що існує лише в бінарному протиставленні двох мов [5: 56]. Вона вважала слухним віднесення антропонімів і топонімів до

реалій як слів, що сприяють створенню національного колориту, у яких часто відчувається відгомін історії [5: 66]. Транскрибування дослідниця вважає основним методом перекладу для таких слів і наголошує на важливості "наслідування оригінального звучання назв ... як вияву поваги до народу" [5: 99]. Водночас Р. Зорівчак зауважує, що для смислово значущих власних імен, потрібно застосувати зовсім інший підхід, адже "смислове ім'я – це своєрідний троп, рівновартний метафорі чи порівнянню і використовуваний у стилістичних намірах для характеристики персонажа або соціального середовища" [5], і для семантично значущих слів утрати в процесі транскрипції бувають надзвичайно великими. Для таких семантично значущих реалій авторка пропонує спосіб перекладу під назвою комбінована реномінація, відомий, зокрема, у наукових і науково-популярних текстах, який являє собою транскрипцію з описовою перифразою

або рідше гіперонімом [5: 122]. Р. Зорівчак також відзначає наявність перекладацької традиції для відтворення певних антропонімів, давно відомих у мові перекладу, і вже стала тенденцію переважання транскрибування над транслітерацією на сучасному етапі [5: 66].

Автори цієї розвідки в попередніх дослідженнях здійснили спробу загального аналізу терміносистеми Давньої Русі, зокрема з власними назвами, на основі якої зробили висновок про можливість поділу всіх історичних термінів із перекладознавчої позиції на універсальні терміни історичної науки, які мають відповідники в мові перекладу, та терміни-реалії, тобто етноспецифічні безеквівалентні мовні одиниці [1: 149]. Питання постає про те, чи можна беззастережно застосувати цю класифікацію до всіх онімів давноруського періоду, адже деякі з них мають словникові еквіваленти й не становлять проблем для перекладача (див. таблицю 1)

Таблиця 1.

Транскодування та калькування

Золота Орда	The Golden Horde
хозари	Khazars
Візантія	Byzantium
Мала Азія	Asia Minor
Чингісхан	Genghis Khan
Ярослав Мудрий	Yaroslav the Wise

З таблиці 1 видно, що під час запозичення ці оніми були транскодовані, скальковані й наразі мають в англійській мові усталені відповідники. Спостерігаємо й комбіноване застосування різних методів. На нашу думку, наявність словникового еквівалента в таких широко відомих історичних онімах не є перешкодою до їх віднесення до історичних онімів-реалій, адже всі вони вживаються в історичному контексті Давньої Русі й у ширшому контексті історії євроазійського континенту. Тому і їхня етноспецифічність може стосуватися як окремих давноруських князівств, так і ширших ареалів, разом і з Північним

Причорномор'ям, і сусідніми державами й народами, з якими давні руси вступали в різні стосунки. А тому власні назви сусідів також становили частину давньоруської історії. З огляду на це всі історичні власні назви, знайдені в академічних текстах, незалежно від ареалу застосування, розглядаємо як етноспецифічні історичні терміни, що становлять частину онімного поля давноруського періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проведене дослідження показало, що описані вище транскрибування, транслітерація та традиційний

переклад, хоча і є найпоширенішими способами відтворення онімного простору досліджуваного періоду, проте їх застосування на практиці англомовними вченими та перекладачами не є однозначним і може бути доповнене для певних груп онімів також комбінованою реномінацією, калькованим перекладом, описовим перекладом та різними варіантами одночасного застосування декількох методів при відтворенні історичного оніма. Дослідження також виявило тенденції щодо переважання деяких способів перекладу для певних груп онімного простору. У зв'язку з цим вважаємо доцільним описати результати дослідження для кожної окремої групи онімів, ідентифікованих методом суцільного вибирання в оригінальних англомовних академічних текстах та англомовних перекладах українських історичних досліджень. Українські оригінальні власні назви наведено відповідно до їх уживання в українськомовних академічних текстах

і співвіднесено з англійськими термінами шляхом контекстного та лексико-семантичного аналізу.

Розгляд почнемо з найбільшої підгрупи вітонімів (назв об'єктів живої природи), а саме **антропонімів та їхніх різновидів**. Основна стратегія відтворення цих онімів – транскодування як шляхом транслітерації, так і транскрибування, під час якого може відбуватися фонетична адаптація відтворюваного слова до фонетичних норм мови перекладу. Дослідження застосування цих методів показало дві проблеми: використання деякими англомовними вченими графічної та фонетичної форми російської мови, замість української, та неправильне відтворення літер українського алфавіту (кирилиці) й фонем української мови літерами римського алфавіту (латиницею). Наприклад, в академічних англомовних працях знаходимо таке відтворення антропонімів, де чітко простежуємо російську фонетичну форму:

Таблиця 2.

Транскрибування із дотриманням російської фонетичної норми

Володимир Мономах [13: 118]	Vladimir Monomach [39: 96]
Ірина Добродія	Irina (Dobrodeia) [39: 352]
князь Ігор [13: 118]	prince Igor [39: 23]
князь Олег [13: 34]	Oleg, Price of Kiev [28]
дворський Григорій [17: 268]	dvorkyi Grigory [28: 99]
боярин Федір	boyar Fedor [28: 130]
князь Гліб	prince Gleb [29:185]

З одного боку, такий підхід може мати ідеологічний характер – отождолення деякими авторами давньоруської історії з історією російською [39]. З іншого боку, проблема полягає в нехтуванні або

незнанням особливостей українського правопису та вимови. Проте такий підхід поступово змінюється на послідовні спроби наслідування саме української фонетичної форми, наприклад:

Таблиця 3.

Транскрибування із дотриманням української фонетичної норми

Володимир Великий	Volodymyr the Great [33: 70]
Данило Галицький [13: 207]	Danylo of Galicia [33: 87]

Українське походження західних істориків може також впливати на їхній вибір. Англомовний переклад всесвітньо відомої "Історії України-Руси" Михайла Грушевського, здійснений Мартою Скорупською у

1997 році, свідомо й послідовно застосовує українську форму для відтворення давньоруських власних імен [30: XV]: metropolitan Kyryl, Ilarion – без подвоєння приголосної [30: 394], Volodymyr the Great [30: 304], prince

Danylo [30: 371]. Однак під час застосування методу транскрибування бачимо в деяких випадках різні результати в різних авторів і навіть в одного й того самого автора, наприклад: Vladimir of Halich [27] і St. Volodymyr [27: 507]. Це, на нашу думку, може бути пов'язано з відсутністю в західній історіографії єдиних правил і норм транскодування з української мови англійською. Коли такі норми встановлені, були наявні прикрі помилки, що призвело до спотворення української фонетичної форми в записі римськими літерами. Таблиця запису українського алфавіту римськими літерами Бібліотеки конгресу США, наприклад, пропонує такі відповідності: Є – Ie, Ю – Iu, Я – Ia, Й – ĩ, Ī – ī [32]. Як бачимо, останні два випадки містять римські літери, які не є частиною англійського алфавіту, що створює додаткові проблеми для англомовних авторів. Застосування цієї таблиці може бути однією з причин невідтворення **йотованості голосних**, яке, на жаль, спостерігаємо в багатьох випадках: Ярослав Мудрий [15: 67] – **I**aroslav the Wise [20: 1], Ярополк [3: 307] – **I**aropolk [30: 381], Єфросинія Полоцька – **E**vfrosiniia of Polotsk [29: 330], Євпраксія Всеволодівна [16] – **E**vpraksia Vsevolodovna [35: 17], Юрій Долгорукий [13: 137] – **I**urii Dolgorukii [35, XVII]. Але серед англомовних істориків знаходимо і таких, які подолали цю проблему: **Y**aroslav “The Wise” [28: 52], **Y**uri Dolgorukii of Kiev [27], але не впоралися з іншими викликами, як в останньому прикладі антропоформули, де ми бачимо й російський вплив, і так само невідтворення йотованості в кінці слова. Інколи спроби відтворити йотованість призводять до появи в транслітерації звуків, відсутніх в оригіналі: **J**aroslav the Wise [27: 507]. Варто керуватися постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року, яка затвердила офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею [21] у відтворенні фонетичної форми слова. Відповідно на початку слова застосовується "Y" і в

кінці слова буквосполука "yi" (а не "ii", як у прикладах вище). Використання таких відповідників у транслітерації українських літер допомагає відтворити характерний для української вимови звук "й".

Іншим проблемним моментом є правильне **відтворення українського "r"** через англійське "h", а не "g", що також пов'язано з впливом російської мови. Вважаємо правильним таке транскрибування: Рогнідь [4: 504] – **R**ohnid, daughter of Rohvolod [30: 365], Олег – **O**leh (Helgi) of Novgorod [40: 32], Ігор – **I**hor (Ingvar) [23: 25]. І некоректним таке: Григорій – **G**rigory [28: 99], Ольга, Ігор – **O**lga, **I**gor [27]. Вважаємо за потрібне ще раз підкреслити, що перекладачам необхідно дотримуватись офіційної транслітерації українського алфавіту латиницею, яка враховує особливості української фонетичної системи.

Те саме стосується й **уживання апострофа для відтворення м'якості українських приголосних звуків**, що не характерно для англійської фонетичної системи. Здебільшого спостерігаємо дотримання цього правила англомовними авторами щодо сувероніма (назви держави) й етноніма (назви етносу) "Rus", але лише в певних авторів стосовно власних імен, наприклад: Аскольд [19: 437] – Askol'd [33: 56], Ольга [19: 55] – Ol'ha [33: 68]. Решта авторів не використовує цей знак як нехарактерний для англійської мови у функції позначення м'якості приголосної й у зв'язку з відсутністю самого явища в англійській мові.

Крім особливостей транскрибування антропонімів, хотілось би відзначити ще одну тенденцію, пов'язану з онімами, які називають осіб княжого роду та інших визначних історичних постатей в історичних англомовних дослідженнях. Це вживання християнських імен у тій формі, яка була прийнята в країнах Західної Європи, адже такі імена більш зрозумілі для англомовної читацької аудиторії, наприклад: prince Daniel of Galicia [39: 17]. Тобто мова йде про

використання традиційних англомовних форм власних імен. З прийняттям християнства на зміну давньоруським найменням прийшли християнські імена грецького, латинського і старовірського походження, запозичені з Візантії разом із релігією. Проте давньоруські імена ще тривалий час існували паралельно з новими християнськими іменами. Зокрема, великий київський князь Володимир, який запровадив на Русі християнство, одержав при хрещенні ім'я Василій, про що читаємо в М. Грушевського, який наводить обидва імені, відтворені відповідно в перекладі: "При хресті дістав Володимир ім'я Василя" [4: 502] – "At his baptism, Volodymyr was given the name Basil (Vasyl)" [30: 381]. Тому англомовні автори часто подають два імені поруч – одне **слов'янське, інше латинське**, наприклад: Sveinald/Sviatoslav [33: 68] або одне і те саме християнське ім'я в двох формах – латинській і слов'янській, наприклад: Iaroslav/Iarosleif [29: 204], Ingvar/Igor [29: 67], Helga /Ol'ha [29: 69], Ragnheithr/Rogneda [29: 153], Evpraksia /Adelheid [39: 341], Agafia/Agatha [35: 14].

Для відтворення імен неукраїнських правителів автори послуговуються усталеними в англійській мові формами, а за їх відсутності – тими, що наявні в їхній національній історіографії, наприклад: Кнут/Кнуд/Канут Великий – Snut the Great, Едгар Вигнанець – Edward the Exile [35: 14], Едуард Сповідник – Edward the Confessor, Карл Великий – Charlemagne [35: 15], Анна Багрянородна – Anna Porphirogenita [39: XII], Константин Великий [6: 506] – Constantine the Great [30: XV], Болеслав Сміливий [30: 491] – Boleslaw I the Brave [30: 375], Мешко [4: 489] – Mieszko [30: 372], імператор Василь [4: 496] – emperor Basil [4: 388].

Імена митрополитів та інших церковних діячів не мають сталих підходів у відтворенні, яке залежить від преференцій авторів. Вони можуть транскрибуватися, виходячи з їх

церковно-слов'янської форми, не узвичаєної в сучасній українській мові: ігумени Варлаам – Varlaam [29: 310], Феодосій – Feodosii, Дімітрій – Demetrios, Ісайя – Isaia [29]. В інших випадках перекладач може прийняти рішення про відтворення таких імен у їхній сучасній українській формі, наприклад, імена митрополитів: Кирил – Kyryl, Іларіон (без подвоєння) – Ilarion [30: 394]. Або ж одночасно навести узвичаєну та латинську форми: Алімпій Печерський – монах Alempius (Alimpyi) of the Caves [40: 14].

Давньослов'янські імена некрязівського роду, посадників, воєвод, купців та ін. подаюно, як правило, у їхній фонетичній формі без спроб відтворення семантики, яка є прозорою для носіїв української мови, але незрозумілою для англомовної аудиторії. Наприклад, Франклін і Шепард наводять низку давньослов'янських імен, які знайдено в документах на бересті: Остромир – Ostromir, Житобуд – Zhitobud, Добровит – Dovrovit, Добромисл – Dobromysl, Животко – Zhivotko, Дрозд – Drozd, Хрипан – Khripan [29: 283], Ратибор – Ratibor, Жижномир – Zhiznomir, Мирослав – Miroslav [29: 286], Гостята – Gostiata, Доможир – Domozhir [29: 297]. В інших авторів також знаходимо транскрибування без відтворення семантики імені: Мал, Ходота [4: 375] – Mal, Khodota [40: 286], воєвода Блуд [4: 482] – voivode Blud [30: 367].

Серед наведених вище прикладів антропонімів були й **антропоформули, що складаються з двох або більше компонентів**, перший із яких є іменем, а подальші фактично прізвиськом, тобто неспадковим іменем, яке в досліджуваному матеріалі часто є величальним щодо княжих династій. М. Торчинським указує на різні мотиваційні відношення, які можуть існувати між означуванням денотатом, тобто певною особою, і її прізвиськом [25: 513]. Такі прізвиська завжди несуть у собі певну семантику, оскільки характеризують особу в

різних аспектах, у зв'язку з чим спостерігаємо практично в усіх випадках відтворення такої семантики в перекладі шляхом підбору лексичних відповідників, причому семантична частина антропоформули може додатково транскрибуватися, чим досягається як точність співвіднесення з денотатом, так і певний стилістичний ефект: відтворення духу періоду через звучання мови її носіїв.

У досліджуваному матеріалі двома найбільшими групами онімів цього виду виявилися антропоформули з двома видами мотиваційних відношень між денотатом і прізвиськом: **квалітативними та локативними**.

Квалітативні мотиваційні відношення вказують на характерну ознаку денотата, його внутрішні та зовнішні характеристики, зокрема й суб'єктивну оцінку, яка уособлює ставлення літописців і народу загалом до князів та інших історичних осіб. В англомовних текстах спостерігаємо три основних **підходи до відтворення антропоформул**.

Найбільш поширеним є транскрибування імені і підбір англомовного лексичного відповідника, який передає семантику давньоруського прізвиська, наприклад: Ярослав Мудрий [20: 136] – Jaroslav the Wise [38: 198], Святополк Окаянний [1210] – Sviatopolk "the Cursed" [30: 253]. Такий самий підхід спостерігаємо у відтворенні в англомовних текстах прізвиськ неукраїнського походження, які вже стали традиційними для англомовної історіографії: Мешко Старий – Mieszko the Old [39: 330], Казимир Справедливий – Kazimierz the Just [39: 330], Лешко Білий – Leszek the White [39: 330], Болеслав Кучерявий – Boleslaw the Curly-headed [39: 330], Буняк Шолудивий – Boniak the Mangy [39: 89].

Деякі англомовні автори додатково наводять транскрибування не тільки імені, але й семантично значущого компонента антропоформули з розширеним тлумаченням давньоруського прізвиська:

Таблиця 4.

Комбінована реномінація при відтворенні антропоформул

Ярослав Осмомисл [23: 124]	Iaroslav "Osmomysl", his sobriquet meaning "Eight-Minded" in recognition of his wisdom [29: 366]
Віщий Олег [13: 34]	Oleg Veschchi, the Far-Sighted, the Wise, the Holy [4393: 22]
Володимир Красне Сонечко [13: 61]	Vladimir ... in the memory of people renamed forever the "Bright Sun" (Krasnoe Solnyshko) [39: 73]
Мстислав Удатний [13: 201]	Mstislav Mstislavich "the Bold" (Udaloy) [28: 58]
"За такі нещастя Рогнідь прозвано Гориславою" [4: 480]	Rohnid, known as Horyslava (literally Renowned for Misfortunes) [30: 365]
Всёволод Чёрмний (Рудий) [15]	Vsevolod "the Red" (Chermnyy) [28: 95]

Наведені приклади демонструють застосування **комбінованої реномінації**, де **транскодування** семантично значущого компонента антропоформули супроводжується **експлікативним компонентом**, адже для англомовної аудиторії семантика прізвиська не є прозорою й потребує тлумачення. Транскрибування семантично значущого компонента має

на меті як однозначну ідентифікацію денотата імені, так і привнесення національно-культурного колориту епохи в англомовний текст. Такий підхід повністю узгоджується з характеристикою цих історичних онімів як етноспецифічних.

Значно рідше серед антропоформул спостерігаємо випадки чистого **транскодування без експлікації**:

Юрій Долгорукий [13: 137] – Iurii Dolgorukii [40: XVII], Андрій Боголюбський [23: 149] – Andrei Bogoliubskii [35: XVII], Ярослав Мудрий [20: 31] – Iaroslav Mudryi [35: 35], Ірина Добродія [Гайдай] – Irina (Dobrodeia) [39: 352]. Семантика таких онімів могла бути пояснена раніше в академічному викладі або є непрозорою для англomовних авторів. Вибір конкретного методу залежить від

цілей історичного опису та преференцій автора для кожного конкретного контексту.

Локативні відношення, що дають просторову характеристику денотату, характеризують **другу велику групу антропоформул** у досліджуваних текстах. У таких онімах ідентифікація денотата відбувається завдяки його віднесенню до території княжіння чи походження, наприклад:

Таблиця 5.

Відтворення антропоформул з локативними відношеннями

французька королева Анна [13: 87]	Anne of France [39: 278]
Рогнідъ, княжна полоцька [4: 504]	Rohnid, the princess of Polatsk [30: 383]
Данило Романович галицько-волинський [14: 138]	Daniil of Volyn' [28: 92]
Ігор, князь київський [4: 630]	Ihor (Rus' prince) [30: 579]
Юрій Долгорукий, великий князь київський [13: 142]	Yuri Dolgorukii of Kiev [27: 1339]
Володимир I Великий, великий князь Київський [27: 1324]	Vladimir, Prince of Kiev [27: 326]

Відтворення онімів цієї підгрупи відбувається шляхом адаптивного транскрибування з елементами морфемної адаптації до мови перекладу.

Інші, менш численні приклади мотиваційних відношень між денотатом та іменем, відтворені в англійських текстах шляхом транскрибування або комбінованої реномінації, уміщують асоціативні відношення за аналогією до інших назв або реальних подій, які спостерігаємо, наприклад, у таких випадках: князь Олександр Невський, прозваний на честь перемоги над шведами в гирлі Нєви – Alexander Nevskii [27], епічний богатир Святогор – Sviatogor (Knight of the Holy Mountains) [39: 250] з алюзією до Кавказьких гір, князівський придворний Володислав Кормильчич – Volodislav Kormilchich (son of majordomo) [34: 10], прозваний на честь свого батька, який був князівським кормильцем при дворі.

Рідше спостерігаємо сутнісні мотиваційні відношення, що в основному характеризують тип денотата. Візьмемо, до прикладу,

полоцького князя Всєслава, який із часом перетворюється на епічного героя Всєслава Вовка або Всєслава Волхва – Vseslav the wolf (volk) and Vseslav the sorcerer (volkhv), Vseslav, the Werewolf [29: 266]. Інші типи відносин меморіальні, які увічнюють пам'ять про людей або події, наприклад: Володимир, Хреститель Руси – Vladimir, the Christianizer of Rus' [32: 52], Володимир Великий [19: 79] – Volodymyr the Great [33: 70], а також ситуативні, що виникають спорадично, на основі певної життєвої ситуації, наприклад, прізвисько придворного в князя Ярополка Варяжка. В англomовному тексті маємо: Variashko (the name is a diminutive of Variag, "Varangian") [39: 57], тобто автор вказує на зменшувальну форму від слова «варяг». Для названих типів відношень також, як бачимо, характерним способом відтворення є комбінована реномінація.

До групи антропоформул також належать власні назви, другий елемент яких ономасти називають династіонімами [25: 135]. Ця група є різновидом антропонімів у значенні

імені роду здавна й кожного, хто в нього входив, разом із князівськими родами й монаршими династіями. Або інакше в буквальному перекладі з англійської мова йде про "імена князівської лінії", тобто нащадків і родичів певних князів, які заклали основи династії. Спочатку титулоніми за формою збігалися з іменами по батькові князів та інших представників знатних родів періоду Київської Русі, адже прізвищ як таких на той момент не існувало. Відтворення таких антропоформул відбувається тільки шляхом фонетичної адаптації, наприклад, для князів чоловічої статі: Олег Святославич [12: 51] – Oleg Svyatoslavich [28: 56], Юрій Всеволодич [9: 136] – Yury Vsevolodovich [28: 56], Данило Романович [14: 25] – Danylo Romanovych [33: 125], Ярополк Ізяславич [14: 166] – Iaropolk Iziaslavich [29: 231], Всеволод Ярославич [19: 402] – Vsevolod Iaroslavych [33: 891]. Для особи княжого роду жіночої статі спостерігаємо транскрибування без спроб морфологічної адаптації щодо статі денотата: Євпраксія Всеволодівна [9: 141] – Evpraksia Vsevolodovna [39: 21].

Аналогічно відтворено **династіоніми**, які не збігаються з формою по батькові, наприклад: Володимир Мономах, Мономашичі [12: 47, 66] – Vladimir Monomach, the first of Monomashichi [39: 96]. Той самий київський князь, хто походить із роду Мономахів або Рюриковичів по материнській лінії, може також називатися з використанням форми по батькові: Володимир Рюрикович [12: 146] – Vladimir Rurikovich [28: 52], адже Рюрик – літописний варяг, який вважається зачинателем роду Рюриків, англійською "Rurikids". Той самий рід деякі автори пропонують іменувати не іменем майже міфічного засновника, а вести від Володимира, хрестителя Русі, а тому називати всіх його нащадків Володимировичами [4: 485], в англійській "the Volodimerovichi" [35: 24]. Останній приклад групового імені княжої династії без віднесення до

конкретних осіб демонструє відтворення форми множини іменника української мови без морфологічної адаптації до англійської мови.

До другої групи біонімів належить нечисленна група **міфонімів** разом із назвами божеств (теонімами), іменами святих, великомучеників (релігійонімами), власними назвами казкових об'єктів (фабулосонімами). Назви божеств у досліджуваному матеріалі, як правило, або просто транскрибовані, наприклад: Перун, Хорс, Даждьбог/Дажбог [4: 318–319] – Perun, Khors, Dazhboh [30: 243], або транскрибовані й описані, тобто відтворені шляхом комбінованої реномінації, наприклад: Dazhboh, the god of abundance; Perun, the maker of Thunder and lightning; Svaroh, god of the sky; Kupala, the god of summer [40: 37]; Iarilo, symbol of sun and fertility; Khors, the sun in the astronomical sense; Mokosh, a term denoting lesser pagan gods or demons [39: 55]. Вибір способу відтворення залежить від цілей історичного опису, а саме ступеня деталізації відомостей про пантеон язичеських богів.

Відтворення імен святих та великомучеників відбувається з огляду на усталену традицію їх номінації в англійській мові, а інколи навіть зі збереженням графічної форми вихідної мови, зокрема латини або грецької, наприклад: св. Кирил і Мефодій [4: 565] – SS Cyril and Methodius [30: 454], Св. Етерій – St AEtherius [39: 26].

Фабулосоніми зовсім нечисленні в досліджуваних текстах, які фокусуються, насамперед, на політичній історії. Лише деякі автори вдаються до опису духовного світу давніх слов'ян, до якого належали герої усної народної творчості, персонажі легенд, билин та казок. Відкритим питанням залишається можливість віднесення до цієї групи легендарних засновників Києва – братів Кия, Щека й Хорива та їхньої сестри Либідь – Kyi, Shchek, Khoryv, Lybid [39: 32]. Семантика їхніх імен не прозора із сучасної позиції, а тому вони

транскрибуються без пояснень. Те саме стосується імен легендарних богатирів або казкових персонажів, де семантика імені не завжди очевидна або автори не вважають за потрібне вдаватися до етимології, наприклад: Ілля Муромець – Ilya of Murom, Чурило Пленкович – Churilo Plenkovich, Добриня Микитич – Dobrynia Nikitich [39: 250], Баба Яга – Baba-Iaga [39: 251]. Там, де семантика прозора, в англійських текстах може додаватися пояснення, наприклад: Алеша Попович – Alesha Popovich, the priest's son [39].

Другою після антропонімів за чисельністю групою біонімів у досліджуваних текстах є **етноніми** – назви етнічних груп, племен, народів, національностей [25: 156]. Більшість дослідників відносить етноніми до власних назв, із якими вони мають багато спільних особливостей, адже мова йде про "назви народів, племен, а також назви людей за національною ознакою або місцем проживання" [26: 49]. Зокрема, М. Торчинський вважає, що "етноніми теж є невіддільним складником ономастикону і потребують написання з великої букви (Українець, Англієць)" [24: 273]. Щодо групового характеру цих онімів у вчених не існує розбіжностей. Етноніми разом із династіонімами, які розглянуто вище, належать до групових або колективних онімів, які позначають сукупність об'єктів [24: 352].

До давньоруських **етнонімів слов'янського походження** застосовано транскрибування називного відмінка іменникової форми множини вихідного оніма з додаванням означеного артикля, що є елементом морфологічної адаптації, наприклад: тиверці [9: 23] – the Tivertsi [39: 24], вятичі [9: 23] – the Viatichi [29: 157], половці [14: 237] – the Polovtsy [35: 73]. Іншим, більш поширеним підходом із більшим ступенем адаптації до норм англійської граматики, є морфемна адаптація шляхом додавання англійського прикметниково-іменникового суфікса належності до кореня або основи

вихідного оніма, наприклад: деревляни [19: 35] – the Derevlians [35: 50] або Derevlians [33: 49], уличі [4: 639] – the Ulichians [39: 24], дуліби [19: 35] – the Dulebians [39: 26], половці [14: 237] – the Polovtsians [40: 3]. Цей підхід обрала і перекладачка "Історії України-Руси" Марта Скорупська, яка послідовно застосовує морфологічну адаптацію назв слов'янських етносів: the Krivichians, the Drehovichians, the Radimichians, the Polianians, the Volhynians та інші [30: ix]. У деяких випадках морфологічна адаптація відбувається шляхом додаванням закінчення "s" англійської множини до основи вихідного оніма, наприклад: печеніги [19: 55] – the Pechenegs [33: 62], [29: 153], хозари [19: 33] – the Khazars [33: 25].

Відтворення **етнонімів** цього періоду **неслов'янського походження** відбувається так само шляхом транскрибування їхнього називного відмінка й написанням таких онімів із великої літери згідно з орфографічними правилами англійської мови, хоча і в українській мові часів Михайла Грушевського назви племен писали з великої літери, наприклад: "Мері і Мордві ...Чудь і Вєсь" [4: 149] – the Meria ... and the Mordva ... and the Chud ... the Vepsians [Ves] [30: 111]. В останньому випадку перекладачка додала більш сучасну назву етноніма "вєсь". Можуть також використовувати латинські форми, наприклад: "Русь з Роксоланами одначе зв'язували ..." [4: 604] – "the connection between the Rus' and the Roxolani" [30: 474].

Окрему групу етнонімів становлять історичні назви неслов'янських етносів, поширені в англійській мові історіографічному описі в усталях формах. Це, як правило, назви народів, із якими давні руси постійно контактували. Тож англійські історики або перекладачі з української наводять для таких етносів дві назви або більше, одна з яких походить з давньоруських літописів, інші є або сучасною або традиційною історичною

назвою етносу в англійській мові, або

ж самоназвою етносу, наприклад:

Таблица 6.

Переклад етнонімів усталеними відповідниками

половці (також відомі як кипчаки в тюркських і кумани в західних джерелах) [19: 65]	the Polovtsians (also known as the Cumans or Kipçaks/ Qırçaqs) [373: 79]
Узи (Торки наших літописей) [3: 235]	the Oghuz Torks (the "Torks of our chronicles) [30: 180]
"Скандинавів, Варягів, як їх у Києві звали" [4: 380]	Scandinavians, or Varangians, as they were called in Kyiv [30: 290]
чорні клобуки (каракалпаки) [19: 55]	the Karakalpaks, or Chorni Klobuky (Black Caps) [33: 79]
Піценаків (Печенігів) [4: 618]	Patzinaks (Pechenegi) [39: 26]
чорні угри (давні мадьяри)	"Black Ugrians", Magyars [39: 25]
"Ясами (себто Осетинами, останками Алянів) й Касогами (Черкесами — по осетинськи Черкеси і тепер зветься Касар)" [4: 380]	the Iasy (i.e.Ossetians, the remnants of the Alani) and Kasogians (Circassians, still known in Ossetian as Kasag) [30: 351]
Болгари волзькі або „Сребрені Болгари" [4: 486]	'Silver Bulgar' or the Volga Bulgars [30: 370]

У розглянутих усталених відповідниках у діахронійному вимірі спостерігаємо фонетико-морфемну адаптацію та калькований переклад, коли етноніми містять семантично прозорі компоненти.

Окремо хотілось би зупинитися на етнонімі "руси" як назві народів, які населяли давньоруську державу. Ми абсолютно відкидаємо як політично заангажований переклад цього терміна словом "Russians", яким користується Дж. Вернадський у своїх працях [39]. Так само вважаємо неприйнятним переклад цього терміна як "rusini" or "Ruthenes" [27: 592], адже це латинізоване ім'я вживалося впродовж багатьох віків поза межами описуваного періоду й асоціювалося в Західній Європі з усіма східними слов'янами. Крім того, русинами називають сучасну етнічну групу на Закарпатті. Упродовж останніх десятиріч усе більше англійських учених послуговується терміном 'the Rus' [40: 2], 'The Rus' people' [33: 11], the Rusians з однією літерою "s" [35: 75], people known as the Rus [29: XVII], Rus' [people and country] [30: 1]. Ми вважаємо, що така фонетична адаптація слов'янської основи слова "руси" під час уживання з означеним

артиклом та апострофом на позначення м'якості кінцевого приголосного як назва давньоруського етносу й держави водночас – найбільш прийнятний варіант відтворення цього етноніма, який однозначно ідентифікує давньоруський народ на географічній карті Європи IX–XIII століть.

Висновки й перспективи дослідження. Ідентифікація онімів давньоруського періоду за денотатно-квалітативним критерієм в українськомовних та англійськомовних академічних текстах показала наявність трьох основних груп онімів на означення живих об'єктів. До них належать антропоніми, міфоніми й етноніми та їхні різновиди. Ці групи етноспецифічних власних назв давньоруського періоду входять до терміносистеми української історичної науки. Відтворення таких онімів в англійськомовних академічних текстах є вторинною номінацією й відбувається в різний спосіб залежно від мовних характеристик самого оніма, а також цілей історичного опису, що ставлять перед собою автори, та їхніх персональних переваг. Дослідження підходів і методів вторинної номінації термінів-онімів

давньоруського періоду підтвердило висновки попередніх перекладознавчих розвідок щодо використання трьох основних методів вторинної номінації для власних назв: транскрибування, переклад семантично значущих елементів, тобто переклад відповідником, та використання усталених у мові перекладу форм.

Водночас дослідження показало комбіновану реномінацію як ще один широко вживаний метод вторинної номінації для цієї групи онімів, а також калькований переклад як спосіб відтворення семантично значущих елементів. Водночас виявлено тенденції щодо переважання певних способів перекладу для окремих груп історичних онімів. Для простих антропонімів (імена без прізвиць) – це адаптивне транскодування навіть у тих випадках, коли семантика імені прозора, як у давньослов'янських іменах простих людей. Для антропоформул із квалітативними відношеннями між денотатом і прізвищем – це комбінована реномінація. Для антропоформул із локативними відношеннями та етнонімів – це переважно адаптивне транскрибування з елементами

морфемної адаптації до мови перекладу. Усталені відповідники в мові перекладу мають оніми неслов'янського походження, зокрема імена правителів, святих, етноніми на позначення сусідніх із давніми русами народів.

Дослідження також виявило поширене помилкове транскрибування англомовними істориками і перекладачами певних давньоруських онімів у результаті невідтворення йотованості початкового голосного, що пов'язано з відсутністю правил і сталої практики в цій галузі, а також певні інші проблеми транскрибування. З огляду на стратегію вторинної номінації спостерігаємо впродовж останніх десятиріч тенденцію відходу від уживання російських фонетичних форм давньоруських онімів на користь українських.

Перспективи дослідження вбачаємо в подальшому вивченні способів вторинної номінації історичних онімів для інших груп, не розглянутих у цій праці, що дасть уникнути помилкових перекладацьких рішень та випрацювати системні підходи до відтворення історичних термінів-онімів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Возна М. О., Славова Л. Л. Етнокультурна специфіка історичної термінології: зіставний та перекладознавчий аспекти (на матеріалі історичних термінів античності та давньоруського періоду). *Мовні і концептуальні картини світу*: збірник наук. праць. 2022. Вип. (1) 71. С. 131–149.
2. Гайдай Л. Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях. Луцьк: Вежа, 2000. 436 с.
3. Головка О. Б. Мешко III, Мешко III Старий. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6: Ла Мі. С. 632.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Том 1. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1954. 648 с.
5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. На матеріалі англомовних перекладів української прози. Львів: Видав. при Львів. ун-ті, 1989. 216с.
6. Зубко А. Українська ономастика: здобутки і проблеми. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2007. № 15. С. 262.
7. Корунець І. В. Теорія і практика перекладу (аспектний переклад): Підручник. Вінниця. "Нова Книга", 2001. 448 с.
8. Котляр М. Ф. Всеволод Святославич Чермний. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1: А – В. С. 644.

9. Котляр М. Ф., Смолій В. А. Історія в життєписах. Київ: Час, 1994. 328 с.
10. Котляр М. Святополк Окаянний, Святополк-Петро Володимирович або Святополк-Петро Ярополчич. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2012. Т. 9: Прил. С. С. 486.*
11. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. Том 5. Київ: Альтернативи, 1998. 336 с.
12. Котляр М. Ф. Історія суспільного життя Русі: Нариси. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. 288 с.
13. Котляр М. Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. Київ, Україна, 1996. 240 с.
14. Котляр М. Ф. Княжа служба в Київській Русі. Київ: Інститут історії України НАН України, 2009. 251 с.
15. Котляр М. Ф. Володислав Кормильчич. *Енциклопедія історії України: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2003. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Volodyslav_K (дата звернення: 10.06.2024).*
16. Котляр М.Ф. Євпраксія Всеволодівна . *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во "Наукова думка", 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Evpraksiya_V (дата звернення: 10.06.2024)*
17. Котляр М. Ф., Ричка В. М. Княжий двір Південної Русі X–XIII ст. Київ: Наукова думка, 2008. 355 с.
18. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. 368 с.
19. Магочій, Павло-Роберт. Ілюстрована історія України. Київ: Критика, 2012. 448 с.
20. Прицак О. Походження Русі. Том 1. Київ: Обереги, 1997. 1084с.
21. Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 року. № 55 м. Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.06.2024).
22. Сучасний словник іншомовних слів / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ: Довіра, 2006. 789 с.
23. Толочко П., Козак Д., Моця О. Давня історія України. Книга 2. Київ: Либідь, 1995. 224 с.
24. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2009. 394 с.
25. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
26. Український правопис / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. К.: Наукова думка, 1998. 236 с.
27. Davies, N. Europe: a history. London : Pimlico, 1997. 1366 p.
28. Dimnik, M. Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev.1224-1246. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1981. 199 p.
29. Franklin S, Shepard J. The Emergence of Rus 750–1200. Routledge, 2013. 472 p.
30. Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus'. Volume 1. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto, 1997. 602 p.
31. Langendonck, W. Theory and Typology of Proper Names. Trends in Linguistics: Studies and Monographs 168. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 2007. 378p.
32. Library of Congress Romanization Table Ukrainian. URL: <https://www.loc.gov/catdir/cpsd/romanization/ukrainia.pdf>
33. Magocsi, P. A History of Ukraine: The Land and Its Peoples. Toronto: Toronto University, 2010. 896 p.

34. Pritsak O. The Origin of Rus'. Volume 1. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute, 1981. 928 p.
35. Raffensperger C. The Kingdom of Rus'. Arc Humanities Press, Kalamazoo and Bradford, 2017. 112 p.
36. Reszegi K. Proper names in cognitive onomastics: Meaning and categorization of proper names. *Onomástica desde América Latina*. 2023. Pp. 1–32. DOI: <https://doi.org/10.48075/odal.v4i1.30589>
37. Reszegi, K. Toponyms and Spatial Representations. *Onomastica*, 64. 2020. Pp. 23–39. <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.4> (дата звернення: 10.06.2024)
38. Textor M., Rami D. Proper Names: Philosophical and Linguistic Perspectives. *Erkenntnis*. Vol. 80. Issue 2. 2015. Pp. 191–194.
39. Vernadsky, G. Kievan Russia. Yale University Press, 1948. 412 p.
40. Wilson, A. The Ukrainians. Unexpected Nation. Yale University Press, 2002. 480 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vozna, M. O., Slavova, L. L. (2022). Etnokulturna spetsyfika istorychnoi terminolohii: zistavnyi ta perekladoznavchyi aspekty (na materialy istorychnykh terminiv antychnosti ta davnoruskoho periodu). [Ethnocultural Specificity of Historical Terminology: Comparative and Translation Aspects (on the Material of Historical Terms of Antiquity and the Old Rus' Period)]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu: zbirnyk nauk. prats*. Iss. (1)71. Pp. 131–149. [in Ukrainian].
2. Haidai, L. (2000). *Istoriia Ukrainy v osobakh, terminakh, nazvakh i poniattiakh*. [The History of Ukraine in Persons, Terms, Names, and Concepts]. Lutsk: Vezha. 436 s. [in Ukrainian].
3. Holovko O. B. Meshko III, Meshko III Staryi. (2009). [Meshko III, Meshko III the Old]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t.* / ed. by V. A. Smolii et all.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 6: La – Mi. – 632p. [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy, M. (1954). *Istoriia Ukrainy-Rusy*. [History of Ukraine-Rus']. Vol. 1. New York: Knyhospilka. 648 p. [in Ukrainian].
5. Zorivchak, R (1989) *Realiya i Pereklad* [Culture-Specific Words and Translation]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho Universitetu. [in Ukrainian].
6. Zubko, A. (2007). *Ukrainska onomastyka: zdobutky i problemy*. [Ukrainian Onomastics: Achievements and Problems]. *Spetsialni istorichni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*. №15. Pp. 262.
7. Korunets, I. V. (2001). *Teoriia i praktyka perekladu (aspektnyi pereklad)* [Translation Theory and Practice (Aspect Translation)]: Textbook. Vinnytsia. "Nova Knyha". 448 p. [in Ukrainian].
8. Kotlyar, M. F. (2003). Vsevolod Sviatoslavych Chermnyi [Vsevolod Svyatoslavich Chermny]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: in 10 vol.* / ed. by V. A. Smolii et all.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1: A – V. Pp. 644. [in Ukrainian].
9. Kotlyar, M. F., Smolii, V. A. (1994). *Istoriia v zhyttiepysakh* [History in biographies]. Kyiv: Chas. 328 p. [in Ukrainian].
10. Kotlyar, M. (2012). Sviatopolk Okaiannyi, Sviatopolk-Petro Volodymyrovych abo Sviatopolk-Petro Yaropolchych. [Svyatopolk Okayaniy, Svyatopolk-Petr Volodymyrovych or Svyatopolk-Petr Yaropolchych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: in 10 vol.* / ed. by V. A. Smolii et all.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 9: Pryl – Pp. 486 p. [in Ukrainian].
11. Kotlyar, M. F. (1998). *Halytsko-Volynska Rus*. [Galicia-Volyn Rus']. Vol. 5. Kyiv: Alternatyvy. 336 p. [in Ukrainian].
12. Kotlyar, M. F. (2016). *Istoriia suspilnoho zhyttia Rusi* [History of the Social Life of Rus']: *Narysy*. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 288 p. [in Ukrainian].
13. Kotlyar, M. F. (1996). *Istoriia Ukrainy v osobakh: Davnoruska derzhava*. [The History of Ukraine in Persons: Ancient Rus' State]. Kyiv:, Ukraina. 240 p. [in Ukrainian].

14. Kotlyar, M. F. (2009). *Kniazha sluzhba v Kyivskii Rusi*. [Princely service in Kievan Rus']. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. 251 p. [in Ukrainian].
15. Kotlyar, M. F. (2003). Volodyslav Kormylchych. [Volodyslav Kormylchych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Vol. 1: A-V* / ed. by V. A. Smolii et all. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: V-vo "Naukova dumka". 688 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Volodyslav_K (reference date: 10.06.2024) [in Ukrainian].
16. Kotlyar, M. F. (2005). Yevpraksiia Vsevolodivna. [Yevpraksiia Vsevolodivna]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Vol. 3: E-I* / ed. by V. A. Smolii et all. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. Kyiv: V-vo "Naukova dumka". 672 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Evpraksiya_V (reference date: 10.06.2024) [in Ukrainian].
17. Kotlyar M. F., Rychka, V. M. *Kniazhyi dvir Pivdennoi Rusi X-XIII st.* [The Princely Court of Southern Rus' in the 10th-13th Centuries]. Kyiv: Naukova dumka, 2008. 355 p. [in Ukrainian].
18. Kocherhan, M. P. (2001). *Vstup do movoznavstva* [Introduction to Linguistics]: *Pidruchnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnosti vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr "Akademiia". 368 p. [in Ukrainian].
19. Magocsi, P-R. (2012). *Iliustrovana istoriia Ukrainy*. [Illustrated History of Ukraine]. Kyiv: Krytyka, [in Ukrainian].
20. Pritsak, O. (1997). *Pokhodzhennia Rusi*. [The Origin of Rus']. Vol. 1. Kyiv: Oberehy. 1084 c. [in Ukrainian].
21. *Pro vporiadkuvannia transliteratsii ukrainskoho alfavitu latynytseiu*. [On the transliteration of the Ukrainian alphabet into Latin]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 sichnia 2010 roku. № 55 m.* Kyiv. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF#Text> (reference date: 10.06.2024) [in Ukrainian].
22. *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv* [Modern Dictionary of Foreign Words]. (2006). Arranged by: O. I. Skopnenko, T. V. Tsymbaliuk. K.: Dovira, 789 p. [in Ukrainian].
23. Tolochko, P., Kozak, D., Motsia, O. (1995). *Davnia istoriia Ukrainy* [Ancient History of Ukraine]. Book 2. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].
24. Torchynskiyi M. M. (2009). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy* [Onym space structure in Ukrainian]. Part II. *Funktsionuvannia vlasnykh nazv: Monograph*. Khmelnytskyi: KhNU. 394 p. [in Ukrainian].
25. Torchynskiyi, M. M. (2008). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy* [The Structure of the Onym Space of the Ukrainian Language]: *Monograph*. Khmelnytskyi: Avist, 550 p. [in Ukrainian].
26. *Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian Orthography]. (1998) / NAN Ukrainy, *In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; In-t ukrainskoi movy*. Kyiv: Naukova dumka. 236 p. [in Ukrainian].
27. Davies, N. (1997). *Europe: a history*. London: Pimlico. 1366 p. [in English].
28. Dimnik, M. (1981). *Prince of Chernigov and Grand Prince of Kiev. 1224–1246*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies. 199p. [in English].
29. Franklin, S., Shepard, J. (2013). *The Emergence of Rus 750-1200*. Routledge, 472 p. [in English].
30. Hrushevsky, M. (1997). *History of Ukraine-Rus'. Volume 1*. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, Edmonton, Toronto. 602 p. [in English].
31. Langendonck, W. (2007). *Theory and Typology of Proper Names. Trends in Linguistics: Studies and Monographs 168*. Berlin and New York: Mouton de Gruyter. 378 p. [in English].
32. *Library of Congress Romanization Table Ukrainian*. URL: <https://www.loc.gov/catdir/cpso/romanization/ukrainia.pdf>. (reference date: 10.06.2024) [in English].

33. Magocsi, P. (2010). *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: Toronto University. 896 p. [in English].

34. Pritsak, O. (1981). *The Origin of Rus'. Volume 1*. Cambridge: Massachusetts: Harvard University Press for the Harvard Ukrainian Research Institute. 928 p. [in English].

35. Raffensperger, C. (2017). *The Kingdom of Rus'*. Arc Humanities Press, Kalamazoo and Bradford. 112 p. [in English].

36. Reszegi, K. (2023). Proper names in cognitive onomastics: Meaning and categorization of proper names. *Onomástica desde América Latina*. Pp. 1–32. DOI: <https://doi.org/10.48075/odal.v4i1.30589> (reference date: 10.06.2024) [in English].

37. Reszegi, K. Toponyms and Spatial Representations. *Onomastica*, 64. Pp. 23–39. <http://dx.doi.org/10.17651/ONOMAST.64.4> (reference date: 10.06.2024) [in English].

38. Textor, M., Rami, D. (2015). Proper Names: Philosophical and Linguistic Perspectives. *Erkenntnis*. Vol. 80. Issue 2. Pp. 191–194. [in English].

39. Vernadsky, G. (1948). *Kievan Russia*. Yale University Press. 412p. [in English].

40. Wilson, A. (2002). *The Ukrainians. Unexpected Nation*. Yale University Press, 480 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

УДК 81'282:391

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.71-82

ІНВЕНТАР НАЗВ ОДЯГУ В ЛЕМКІВСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

М. В. Гнатюк*, Н. І. Пашкова**

У статті проаналізовано особливості традиційних номінацій одягу, що репрезентовано в лемківському діалектному просторі. Зібрано загальні назви одягу, за способом кріплення на тілі (плечовий та поясний), за статтю (чоловічий і жіночий), за часом носіння (буденний / святковий, літній / демісезонний / зимовий). Виокремлено й схарактеризовано групи лексем на позначення назв взуття, головних уборів та нашійних прикрас. Відзначено лексико-семантичні паралелі в інших говорах української мови та в сусідніх мовах (чи діалектах) карпатського регіону. З'ясовано відмінності в ноші лемків відповідно до історичного поділу Лемківщини на ареали. Акцентовано на самотутніх назвах одягу в лемківських говірках.

Мета дослідження – виявлення інвентарю лексем на позначення традиційного жіночого та чоловічого одягу, назв взуття, головних уборів та нашійних прикрас і здійснення лінгвістичного аналізу задля визначення семантики таких назв. Джерельною базою слугували студії Ю. Бескида "Матеріальна культура Лемківщини", І. Верхратського "Про говір галицьких лемків" (1902), Ф. Коковського "Слідами забутих предків: (оповідання з минулого Лемківщини)" (1953), Н. Пашкової "Назви одягу в українських говорах Карпат" (1999), двотомне видання Інституту народознавства "Лемківщина. Том 1. Матеріальна культура" (1999) та восьмитомний "Мовний атлас давньої Лемківщини" З. Штібера (1956–1964). Ще одним важливим джерелом були власні діалектні тексти, записані упродовж 1998–2019 років від переселенців-носіїв лемківського говору (на Львівщині, Тернопільщині та в окремих населених пунктах Івано-Франківщини), що слугували ілюстративним матеріалом у дослідженні М. Гнатюк "Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні риси" (2021).

У пропонованій праці використано такі методи: описово-аналітичний, зіставний, статистичний, частково – історичної реконструкції. Структура статті: вступ, огляд літератури, виклад основного матеріалу, висновки. Розділ "Виклад основного матеріалу" містить такі підрозділи: "Лексеми – загальні назви позначення одягу", "Лексеми на позначення окремих елементів одягу", "Лексеми на позначення головних уборів", "Лексеми на позначення нашійних прикрас", "Лексеми на позначення назв взуття". У розділі "Висновки"

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка"),
myroslava.v.hnatiuk@lpnu.ua
0000-0002-1663-7095

** кандидат філологічних наук, доцент
(Асоціація українських вчителів та освітян у Великій Британії,
Лондон, Великобританія)
pashkova.nadia@gmail.com
000-0002-2567-8235

зазначено: результати дослідження засвідчують стійкість збереження самотніх номінацій предметів одягу, які визначають лемківський комплекс жіночого народного одягу. Що ж до назв одягу, то більшість їх є ідентичною з подібними назвами на всьому українському діалектному просторі або ж у сусідніх говорах карпатського ареалу.

Ключові слова: лексико-семантична група, назви одягу, взуття, нашийних прикрас, лемківський діалект, карпатський ареал.

INVENTORY OF CLOTHING NAMES IN THE LEMKO DIALECT

Hnatyuk M. V., Pashkova N. I.

The article analyzes the features of traditional clothing names represented in the Lemko dialectal space. It gathers general terms for clothing categorized by how it is worn on the body (shoulder and waist), by gender (male and female), and by the time of wear (every day/festive, summer/demi-seasonal/winter). Groups of lexemes denoting footwear, headwear, and neck accessories are identified and characterized. Lexical-semantic parallels in other Ukrainian dialects and neighboring languages (or dialects) of the Carpathian region are noted. The differences in Lemko clothing based on the historical division of Lemkivshchyna into areas are examined. The article emphasizes the unique clothing names found in Lemko dialects.

The study aims to identify the inventory of lexemes denoting traditional men's and women's clothing, footwear, headwear, and neck accessories, and to conduct a linguistic analysis to determine the semantics of these terms. The source base includes Y. Beskyd's studies "Material Culture of Lemkivshchyna", I. Verkhratskyi's "On the Dialect of the Galician Lemkos" (1902), F. Kokovskyi's "In the Footsteps of Forgotten Ancestors: (Stories from the Past of Lemkivshchyna)" (1953), N. Pashkova's "Clothing Names in the Ukrainian Dialects of the Carpathians" (1999), the two-volume publication of the Institute of Ethnology "Lemkivshchyna. Volume 1. Material Culture" (1999), and the eight-volume "Linguistic Atlas of Old Lemkivshchyna" by Z. Stieber (1956–1964). Another important source includes the authors' dialectal texts, recorded between 1998 and 2019 from resettled speakers of the Lemko dialect (in the Lviv, Ternopil, and certain settlements of Ivano-Frankivsk regions), which also served as illustrative material in M. Hnatyuk's study "Northern Lemko Dialects of Resettled Speakers: Phonological and Phonetic Features" (2021).

The proposed work employs the following methods: descriptive-analytical, comparative, statistical, and partially historical reconstruction. The article's structure includes an introduction, literature review, presentation of the main material, and conclusions. The "Presentation of the Main Material" section contains the following subsections: "Lexemes – General Names for Clothing", "Lexemes for Specific Elements of Clothing", "Lexemes for Headwear", "Lexemes for Neck Accessories", "Lexemes for Footwear". In the "Conclusions" section, it is noted that the research results demonstrate the resilience of the unique nominative terms for clothing items, which define the Lemko women's traditional attire. As for clothing names, most are identical to similar names across the entire Ukrainian dialectal space or in neighboring dialects of the Carpathian region.

Keywords: lexic-semantic group, clothing names, footwear, neck accessories, Lemko dialect, Carpathian region.

Постановка наукової проблеми.

Традиційна матеріальна культура, зокрема одяг, так само, як і мова загалом, є основними маркерами ідентичності народу або ж певної етнічної групи, що визначають її самотність і водночас указують на історичну спорідненість з іншими групами та мовами.

Прикметно, що під лінгвістичним прицілом є той корпус слів мови, що

безпосередньо репрезентує матеріальну й духовну культуру народу, його традиції та обряди. Назви одягу та взуття закономірно відносять до архаїчного пласту української лексики, адже з називанням цих речей і їхнім щоденним використанням людина стикається впродовж цілого свого життя, і в основному, підпорядкована історичним умовам розвитку народу, локацією побутування, порою

використання та способом носіння, є незаперечним свідченням його естетичних смаків [9: 28–32].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ця стаття поглиблює низку студій авторів про особливості лемківського говору, зокрема й щодо називання одягу [15].

Лексика на позначення одягу здавна перебуває предметом системного лінгвістичного аналізу в українському діалектному просторі, зокрема, такі назви в межах північного наріччя досліджували Г. Гримашевич, Д. Неділько, О. Никончук та ін.; у південно-східному регіоні – К. Глуховцева, Н. Клименко, О. Коваленко, Т. Ніколаєва, Т. Щербина та ін.; у південно-західному ареалі вивчали Г. Березовська, З. Бичко, Я. Вакалюк, Г. Войтів, В. Грещук, Н. Пашкова, Т. Піцура, В. Прокопенко та ін. У цьому аспекті потребує аналізу й лемківський діалект, що визначає актуальність нашої статті.

Мета дослідження. Маємо на меті: 1) виокремити інвентар лексем на позначення традиційного жіночого та чоловічого одягу (загальні назви позначення одягу, за способом кріплення на тілі (плечовий та поясний), за статтю (чоловічий і жіночий), за часом носіння (буденний / святковий, літній / демісезонний / зимовий)), а також назв взуття, головних уборів і нашійних прикрас; 2) здійснити лінгвістичний аналіз лексико-семантичних груп на позначення таких назв, а саме: "Лексеми – загальні назви позначення одягу", "Лексеми на позначення окремих елементів одягу", "Лексеми на позначення головних уборів", "Лексеми на позначення нашійних прикрас", "Лексеми на позначення назв взуття"; 3) виявити лексико-семантичні паралелі в інших говорах української мови та в сусідніх мовах (чи діалектах) карпатського регіону; 4) з'ясувати відмінності в ноші лемків відповідно до історичного поділу Лемківщини на ареали; 5) акцентувати на самотутніх назвах одягу в лемківських говірках.

Джерельною базою слугували студії Ю. Бескида "Матеріальна культура Лемківщини" [2], І. Верхратського "Про говір галицьких лемків" (1902 [3]), Ф. Коковського "Слідами забутих предків: (оповідання з минулого Лемківщини)" (1953) [12], Н. Пашкової "Назви одягу в українських говорах Карпат" (1999) [20], двотомне видання Інституту народознавства "Лемківщина. Том 1. Матеріальна культура" (1999) [16] та восьми томний "Мовний атлас давньої Лемківщини" З. Штібера (1956–1964) [23]. Ще одним важливим джерелом стали власні діалектні тексти, записані упродовж 1998–2019 років від переселенців з Північної Лемківщини (тепер Республіка Польща) – носіїв лемківського говору (на Львівщині, Тернопільщині та в окремих населених пунктах Івано-Франківщини), що слугували ілюстративним матеріалом у дослідженні М. Гнатюк "Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні риси" (2021) [6], а також напрацювання інших дослідників в означеній царині [1; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 18].

У пропонованій праці використано такі методи: описово-аналітичний, зіставний, статистичний, частково – історичної реконструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Вступні зауваги. На позначення загальної назви одягу в лемківських говірках вживають різні за походженням назви.

Лексеми – загальні назви позначення одягу. Різноманітні фонетичні та словотвірні форми *od'in'е*, *od'in'e*, *udz'en'e* побутують у лемківських та гуцульських, а також у західнополіських говірках української мови [1]. Словотвірні варіанти *od'iy*, *god'iy*, *ud'iy* вживаються як у лемківських, так і в інших західноукраїнських говірках, а саме: у покутських, середньозакарпатських, наддністрянських за підтримки словц. *odév* та ч. *oděv*, а також у поліських,

середньонаддніпрянських та степових говірок, проте варіант *приодіва* – тільки в лемківських.

Словотвірний дериват *од'іван'є* характерний для лемківських та гуцульських говірок. М. Лесів фіксує також ендемічну лемківську форму *одеджа* [17: 65].

У лемківських та закарпатських ужанських говірок уживаються форми *обл'єк, обл'ік, облечі'н'а, облечын'а*, паралельні до ч. *oblek* 'костюм', *oblíceni* 'одяг', *obleći* 'одягти', словц. *oblek*, схв. *облака*, блг. *облекло*, влуж. *hoblak* 'одяг' [5: 19–27]. Дієслово *облечи* 'одягти' відоме в лемківських говірок [1: 441].

Зі значенням 'одяг' варіанти *ноша, нош'є, нош'і* побутують у лемківському, гуцульському, закарпатському, марамороському, наддністрянському, буковинському говорах, пор. словн. *poša*, болг. *носиш*.

Назва *шат'а, шати* як загальна назва одягу поширена у південнолемківському та бойківському говорах, а також в ужанських та верховинських закарпатських говірок, (пор. п. *szata*, ч., словц., луж. *šat* 'одяг').

Верхній одяг лемки називали *нагортка* або *накидка*.

На позначення зневажливої загальної назви одягу, білизни та старого поганого одягу, ганчір'я на всьому карпатському ареалі, зокрема в південнолемківських говірок виступають ще форми *шмат'а, шмат'є, шмат'і, шмак'і*, також *р'анд'а, р'анди, ринди, ринд'є, ронд'і* у лемківських, закарпатських, гуцульських і бойківських говірок [5: 34–47].

Назва *'хусты, 'хуста, 'хуст'а, 'хус'ц'а, 'хустіє, хушча* вживається із семантикою 'загальна назва білизни', 'одяг під час прання' та 'хустки' в лемківських, наддністрянських і бойківських говірок.

Словом *стрий* позначається комплект одягу в більшості говірок карпатського ареалу.

Унгаризм *'фалат* 'шматок', 'клапоть' та збірне *фалаття* 'дрантя'

зафіксовані в лемківських [1: 477] та закарпатських говірок Виноградівщини, Берегівщини, Мукачівщини.

Тільки в лемківських говірок варіанти *лахы, уахы* занотовано в значеннях 'одяг' та 'білизна' [9: 40], що М. Лесів трактує як словакізм [17: 76].

Лексеми на позначення окремих елементів одягу. Лексеми на позначення основи одягу – сорочки лемки вживають низку назв, а саме: *опліччя, оплеуко, пліча, станч, станок*. Назва сорочки *опліччя* з усіх українських говорів вживається тільки на Лемківщині.

В ужитку були також і назви *кошуля, кошеля чачкаста, чахлик*, який за описом Франца Коковського можна реконструювати як вишивану на руках сорочку, де наявні такі обов'язкові елементи: *обшивка* (себто комір), *спертій на спинку*; *груди, плечі, наплічка, рукави*, зав'язані *застіжкою*. Сорочка мала *запонку-спинку*, *комірець обшивку-рубець*, *вставку на плечі наплече*, *чохла на рукавах нарукавники*.

Тільки в лемків спідня жіноча сорочка мала назви *тісноха* та *дрік* [4: 325–326, 330]. Сорочка-*чахлик* сягає лише до рівня пояса ("*по пупець*"), далі дошивають з менш якісного полотна *подолок*, який доходить аж до колін [3: 26; 13].

Сорочки до колін також мали назву *подолок, подулок*.

Спідниці лемкинь були однією з визначальних деталей локального комплексу вбрання. Дівоча спідниця, пошита з легкої тканини здебільшого синього, менше рожевого або червоного кольору, мала назву *літник* [13]. Його колір виконував функцію маркера соціального стану жінки: якщо для заміжніх – зеленої, білої чи бузкової барви, то для вдів – чорної [13].

Збирана спідниця в деяких місцевостях також мала назву *кобат, кабат, кабатик* – слово угорського походження, що в інших говірок карпатського ареалу позначає верхній одяг [5: 116].

Фартух (нім. *Vortuch*) – це назва святкової лемківської спідниці з купованої тканини. Фартухи мали *збиранки*, дрібненькі *зморшки* (плісування), оздоблювали при поясі *обшивкою* (обов'язково з м'якої матерії) з довгим мотузком для запов'язування довкола фартуха [14].

Спідницю загалом обшивали навкруги *фарбіткою* (вузькими кольоровими стрічками), а для заміжніх жінок – зеленими, червоними, білими чи жовтими шнурочками, крайками [14].

Якщо спідниця була мальована олійними фарбами, то її називали *мазанкою*. Спідниці, пошиті з широкими складками, мали назву *фарбанка* або *сукня*. З вибівки шили *мальованки*, як у бойкинь. Під спідницю вдягали *подолок* [4: 333].

Натільна білизна мала варіанти *спідник*, *споднік*. Її частинами були нижня сорочка та спідниця білого кольору, ідентично пошита з *коніпного* (згрібного полотна, а в заможніших *газдинь* – із лляного), як і верхня спідниця, щоправда вже без нашивок і окремих *фальбань* (шлярок, зібраних у складочки смужок тканини, пришитих для декорування одягу) [14].

Запаска (також сплісована, але з тканини кращого ґатунку та насиченіших відтінків) вдягали поверх спідниці. Як і *фартух*, *запаску* також прикрашали поверх нашиті стрічки. Низ *запаски* доповнювали мереживні складки [14].

Маркерним елементом лемківського одягу є безрукавка, що локально має різні номени. *Лейбик* (*лейбича*, *горсет*, *корсетка*) – це камізька, яку шують з чорної тканини для щоденного вжитку; для церковних чи інших святкових днів використовували матерію темно-зеленого чи синього кольору. Зі сукна темно-бордового (гранатового) кольору шили безрукавки на найбільші свята на східній і південній Лемківщині, середній та західній Бойківщині, у надсянських говірках, пор. угорське та словацьке діалектне *lablik*. Германізм *лайбик*, *лейбик*, *либик*, *лайбрік*, *лейбик*,

лайблик, *лайбича*, *лейбік*, *ляйбик* уживають на Лемківщині на позначення безрукавки й рукавного одягу [9: 50].

Лейбик прикрашали нашивками та жовтими металевими гудзиками, край обшивали купованою драбинкою. На обох полах *лейбика* ззаду вишивали так звану *кошицю* – візерунок подібний до галузки ялини, а на грудях – "*количка*" (маленькі коліщатка).

Чоловіча голубого кольору камізька мала назви германського походження *бруслик*, *друшляк*, *лайбик*, *лейбик*, із двома рядами блискучих гудзиків. У північнолемківських говірках засвідчено варіанти *брушлик*, *бруслик*, *брушл'ак*, *брусля*, *друшляк* 'короткий кожушок без рукавів або довга камазоля'.

Цей германізм має паралелі і в бойківських, і в закарпатських говірках, в угорській, словацькій та польській мовах. У західнолемківському ареалі такі камізьки вишивали в хвостових закінченнях виробу й на твердій нашийній частині цього типу верхнього одягу. Прикрашали рослинними елементами, зокрема: листками різної форми, квітково-плодовими кетягами чи гілочками із використанням регіональних квітів. Саме ґапування знавці шиття кваліфікують як одне із найпишніших в українському етнографічному просторі, що характеризується розкішним мистецьким виконанням.

Запозичене з угорської слово *катанка* використовували замість назв *лейбик* чи *бруслик* на пограниччі Лемківщини та Бойківщини, чоловіча *катанка* була спереду нашивана блискучими золотими гудзиками, там же відомі жіночі каптаники-*болерики* [2].

Назва *опасок* у значенні 'жіноча безрукавка' вживається тільки в лемків [4: 334]. Типовою лемківською жіночою безрукавкою є *горсик* з *клапцями* (*лаптями*).

Хутряну безрукавку називали *кожуца* [Лемківщина 336].

Своєрідні рукавиці мали назву *зап'ястки* [4: 333].

Тепла одежа або *верхня накидка*, *нагортка*. Узимку жінки вбирають *кожушки*, *кожушниці*, з пишно нашитими різноколірними нашивками або *куртаки* [23: I: 50]. *Куртаки* – це сукняні *нагортки*, кроєм подібні до корсеток, але з рукавами і ширші, вільніші. *Куртаки* або *гуньчата* є оброблені білим сукном, або зеленим та червоним шнурком – *сукнятом*, довкола шиї, кінців рукавів, знизу та спереду [14]. Довгих до колін *гуньок* (*куртаків*) жінки не носять [14].

Відома тут і святкова *шуба-мент*, обкантована лисячим чи баранячим хутром: *обиыта баранком і футром лишкы*, звана през лемків ментом, *котру жены вдівали на велике торжество* [18].

Також згадують облямований смухом сукняний *контуш* [4: 340]. Поширення лексеми *кахтан*, *кафтаник* у значенні 'коротка верхня одежа' на Лемківщині картографує З. Штібер [23: I: 50]. Загальноукраїнське *каптан* потрактовано як запозичення з турецької мови [11: II: 377; 23: II: 70; 22: 590].

На позначення блузи відома лексема *візитка*, уживана в цьому значенні й на Буковині [5: 137]. У лемківських, бойківських і надсянських говірках наявний германізм *кацабай* із семантикою 'верхній короткий рукавний одяг з полотна' [5: 137].

Узимку лемківські чоловіки носили зверху *лейбика* – коротку *гуньку* з *крилами* 'короткий піджак з шерсті вівці', або *сердак* з білої вовни, який прийнято обкантовувати чорним сукняним шнурком. Або, як варіант, був *кожух* – з лицьового боку білий, гаптований нитками і шкірою, здебільшого без рукавів, але завдовжки нижче за коліна. Лемкам була відома також і лексема *куртка*. Дослідники лемківської носії наголошують на віковій градації щодо використання *кожуха*, вичиненого з баранячої шкури, і стверджують, що такий верхній одяг притаманний тільки

чоловікам солідного (старшого) віку, натомість молоді парубки категорично таке не носили [14].

Ще одним елементом верхнього одягу в лемків є безрукавний *кожух сердак* (*верхня накидка*). *Сердак* – це серединний тип верхнього одягу поміж *гунькою* та *чуганею* (сукняне півпальто із домотканого полотна, що є 3/4 частиною *чуги*) [14]. Орієнталізм *сердак* поширений і в гуцульському говорі.

Специфічним різновидом лемківського верхнього одягу є *чуга*, *чуха*, *чуганя* – довгий плащ, пошитий із суцільних шматків доморобної тканини з коміром-накидкою, що звисає по плечах нижче за пояс, званим *галереєю* або *кляпанею*, оздобленим висячими френзлями – *свічками*, через що, як описує І. Франко, *сусіди-бойки дражнили лемків чухонцями та свічками*, а мешканців північнолемківських сіл Боднарка, Вапняне, Воля, Циклінка – *пупкарями* та *цицкарями* за назвою петельок на *чугах* [4: 339].

Цей різновид давнього одягу, що є обов'язковим атрибутом шлюбного обряду, має місцеві відмінності. Зокрема, для центральної Лемківщини притаманний білий пасок на комірі та рукавах, які як альтернатива кишеням здолу є зшитими. Поблизу с. Великого Вислока визначальним є коричневий вишиваний візерунок. А довкола сіл Розділля, Фолюш, Боднарки побутував комір у формі *накидки* [14].

Ю. Бескид також свідчить, що лемки мали прізвиська від свого одягу, а саме *куртаки* і *чуганці*. Прізвисько *куртаки* пов'язане зі словом *курта*, *куртка*, а *чуганці* зі словами *чуга* або *чуганя*.

Орієнталізм *чуга* відомий і на Закарпатті, а на решті території України вживалися форми *чугай*, *чугайіна* [5: 92]. Їхнє поширення на Лемківщині подає Штібер [23: I: 42]. О. Брюкнер пояснює походження слова з турецької мови через угорське посередництво [22: 81].

Узимку лемківським верхнім чоловічим одягом також був *кожух* і

гунька (мала вирізом на спині та стегнах). Кишені на таких виробках були оздоблені нашитою синьою чи червоною сукняною матерією. Побутували й "сліпі" кишені, зашиті над стегнами [14].

Давній вид карпатського довгого хутрянного або сукняного ворсистого одягу позначено іменником *губа* і формою *губан'а* в деяких східних лемківських і закарпатських, а також у західних бойківських говірках [9: 41].

У лемків Тернопільщини відомий ще унгаризм *доломан* 'верхній одяг, плащ'.

Чоловіки вдягали коротку льняну або конопляну сорочку-опліча, без вишивок, стародавнього крою, що застібалася ззаду, або по західнолемківських селах – на плечах, *гачі* – вузькі штани з домашнього полотна, а наверх лялі штани *ногавки*, *нагавки*, *ногавиці* з однотонного льняного полотна або вовни.

Узимку поверх полотняних штанів одягали білі домоткані штани з овечої вовни, репрезентовано назвами *ховошні*, *холошні*, *голошні*, *колошні*. Локальними назвами штанів є *клоканки*, *клокачки*, *рецеце* та *віцішкет* [14: 326].

Штани тримав вузький шкіряний ремінь, далі зверху йшов другий чотири пряжковий пояс *черес* або *югас* із візерунком завширшки 20–25 см [15]. Звичайний пояс мав назву *пасок*, тканий – *крайка*, *гарасівка*.

У с. Гачава чоловіки носили фартух – *шури*.

Лексеми на позначення головних уборів. На голові лемки-чоловіки носили чорний фетровий капелюх *калап*, який називали *угерським*, оскільки слово має угорське походження і побутує також на Закарпатті. Літні солом'яні капелюхи мали назву *киляпики*, що, очевидно, є результатом фонетичного засвоєння архаїчної назви головного убору *калап*, *колап*, відомої також на Закарпатті.

Капелюхи з крисами називали *крисак* або *крисаня*, як і в гуцулів. Вузьколокальною є відтопонімічна назва капелюха – *баговчак*. *Галузочкою*

на перку називали прикрасу на капелюсі у формі розгалуженої гілки в селах Ягільниця, Нагірянкa, Салівка та Хомяківка на Тернопільщині.

Коли парубок одружується, то його капелюх оздоблюють пучечком квітів, крайкою та обвивають поміж стрічки барвінком. У руках наречений тримає обв'язаний білою хустиною та барвінковою в'язаночкою топірець [13]. *Гунька* повинна бути обов'язково нова з вовни, облямована чорним сукном.

Баранячі зимові шапки називали *баранки*, *бараниці* та *копачі*. Зимові круглі чоловічі шапки з баранковим дном і вухами мали назву *богородиці*.

Жінки, як і по всій Україні, носили *хустку*, *хуща*, заміжні – *очіпок* або *трубатий чепець*, подекуди під нього надягали *хімлю*, *химку*, *хомевку*, як на Волині, а влітку носили *загорту* з *кривулею*. Узимку ще були баранкові теплі вовняні хустки. Варто зауважити, щоб купити таку хустку, то потрібно було продати одну, а інколи й дві корови.

Оригінальним головним убором-візитівкою жінок центральної та східної Лемківщини був *фацелик*, *фацелича* – біла хустка, яку зав'язували ззаду на шії. Великий *фацелик* – це велика за розміром біла хустка, яку зав'язували у широкі трубкоподібні складки (*фалди*) над плечима. Юліан Тарнович пояснює, що їх називають *фацеличатами* від італійського слова *facelietto* 'хустина' і що ця назва походить ще відтоді, як римляни торгували кращим в Карпатах (Ю. Бескид) [14].

Білі вишиті хустки (*малі фацелики*) вишивали на одному куті та зав'язували на потилиці "*на чубок*".

Велику білу хусту – *великий фацелик* з фабричної матерії накидають на голову і зав'язують у широкі фалди над плечима, утворюючи виступ над чолом. Ця хустка звисає до половини спідниці-*фартуха*, поза плечі по раменах придержана окремою білою льняною *плахтинкою*, *рубцем*, оба кінці якого жінка заплітає поза рамена.

Фацелик відомий здавна традиційний головний убір лемківських заміжніх жінок в центральній-східній Лемківщині (білого кольору, сильно накрохмалений, розміром 2 на 2 метри, накладали поверх *чіпця*) [13].

Дівчата носили вінок-*парту*, накидали на плечі, але не носили на голові *рантух*, *плахтину*, як і в цілому карпатському етнопросторі. Білий полотняний *рантух* (нім. *Randtuch*) був завдовжки нижче за стегна.

Після завершення весільного обряду, по т. зв. *почіпчинах*, молодиці перев'язують голову хусткою в *три роги* з довгим кінцем аж за пояс – *хустям* – *рубцем*. Молода жінка могла одягти *хімлю* і *чіпець* лише після власного весілля.

Лемкиням відомі хустини *едвабні* (шовкові), *баранкові* великі вовняні, як також *верети* і *плахти* (вовняні в клітинку), *ранцілівки* (квітчасті з люрексом), *шафолки* (великі з торочками) хустки. Були ще куповані *гарстувки* (вовняні фабричні), *гатласки*, *штофки*, *тибетівки* (квітчасті малі без торок), вовняні в'язані *кестемани* (відомі й на Закарпатті) [21].

Лексеми на позначення нашійних прикрас. Традиційний костюм лемкинь доповнюють нашійні аксесуари, що здавна засвідчували естетичні вподобання та соціальний статус. На шії жінки й дівчата Лемківщини носили *коралі*, *пацьорки*, *пацьорки*, *пацьерики*, комірці з бісеру *кривульки*, *корольки*, *кризи*, *крайчі* [13].

Власне лемківською прикрасою є *кривулька* – це вигадливо сплетене кругле намисто-пектораль від шії до плечей з дрібних скляних намистин, яке колись прикрашало святкове вбрання на східній Лемківщині. Для виготовлення великої *кривульки* потрібно понад 20 000 маленьких намистин і близько 100 годин роботи.

Характерними для дівчат є *гердани* з *пацьорків*, *крайки*, *пацьорки* – намиста зі саморобних кораликів золотого, голутого, зеленого, фіолетового або

червоного кольорів, а під час посту мають вироби чорного та/і темно-фіолетового відтінків. Молодиці поповнюють свій гардероб коралями з *дукатами*, *медаликами*, *хрестиками*. Жінки старшого віку мають білі або чорні *пацьорки* з *коралями* [15].

Дівчата й молодиці прив'язують позаду, на обох закінченнях намиста широку вишиту стрічку, т. зв. *басабанку*, *басамунку*, *басамунчу*, кінець якої звисає аж до пояса [15].

Лексеми на позначення назв взуття (лемківське обутя). Лемкині вбували черевики – *шкірні*, *скірні*, чоботи *скоренки*. Саморобні важкі черевики мали назву *боганчі* [Лесів, 7], що походить з угорської *bakancs*, взували також *боцькори* 'постоли' [Лесів, 3], з дерева робили *дерев'яки* [4: 340]. Слова *боцькори* й *боганчі* вживаються також у закарпатських говірках.

Шкіряне взуття *керці*, *ходаки*, *боцькори* мало *востроки* 'прорізи для ремінців', кінці ремінців з'єднувалися *волоками* 'шнурками'.

У холодну пору на *керці* одягали вовняні мішки – *сукнянки* (Ясельський повіт).

Властивими лемкам є зимові черевики зі сукняної матерії *сукняки*, що їх одягають поверх *ходаків*. На *ходаки* використовують менш якісну шкуру домашньої виготовлення. *Ходаки* прив'язують до ноги сукняними плетеними з чорної шерсті шнурівками, т. зв. *настрочанками*. Закручують ноги вище за кісточки у білі (конопляні чи лляні) *онучки*: "Походив-почвалав коло нашої кучы, Дзюрави керці мав – потратив онучы".

Інша назва онуч – *феца* – була вжитку в селах Ягільниця, Нагірянкa, Салівка, Хомяківка Чортківського р-ну на Тернопільщині.

За поганої дощової погоди чи снігу взувають високі *боксові* або *ютові чоботи* з *підківкою* на високому каблуці, а цілий *зап'яток* оббитий блискучими цвяшками (в різні візерунки – зірки, колеса, сонця тощо).

У новітніший час лемкам відомі назви *черевики* та *напівчеревики* [13].

На позначення лексеми шкарпетки в лемківському ареалі відомі й німецькі запозичення *фусиклі*, *штрумфлі*, що побутують і на Закарпатті. Слід зазначити, за діалектними особливостями та матеріальною культурою Лемківщину історично прийнято поділяти на три ареали [13; 14]

До першого ареалу належить лемківсько-бойківське пограниччя, де перетинаються традиційні елементи одягу східнолемківського та західнобойківського ареалів, що зумовило появу перехідного самобутнього способу мережкування, декорування *горсетів*, *катанок*, *лейбиків* (*лайбиків*), вишивання сорочок і оздоблення нашивками запасок і спідниць [15].

До меж їхнього поширення можна віднести всі українські села Балигородщини з Тісенською частиною, села над р. Ослава з Команецькою частиною по містечко Буківсько й витoki річки Вислока [13].

Другий ареал – це українські села центральної Лемківщини з Риманівською частиною, довколишні села від м. Дукля вздовж річки Яселки, далі вздовж лемківсько-словацького порубіжжя до села Висова, а на півночі межі сягають Грибівського та частини Горлицького повітів [13]. Ключовими відмінностями в жіночому одязі другої групи є те, що жіночі корсетки тут мають ще понизу мережані або гаптовані в квіти, сонце тощо клаптики (*клапці*, *лапті*), не нашивані драбинчастими візерунками [14].

Буденні й святкові сорочки не мають густого вишиття. Манжети й комір довкола шиї, рукави мають подекуди вишивані елементи. *Фацелики* (*хусті*) оздоблені лише фабричними прикрасами – квітами, галузочками черешень чи вишень, різноманітними мережками, очками, колісчатими тощо [14]. Строкатості спідниці тут не відшукаємо, а, навпаки, тільки в одну смугу поєднано різноманітні *очка*, *кривульки*, *пружки*,

в'язочки квітів, лісових і городових ягід тощо. Спідниця в жінок *визбирана* – сплісована в рівні пасма, як у гармонії (акордеону) [14].

Ця група є найбільш самобутня з мінімальною кількістю чужоземних віянь. Деякі лінгвісти й етнографи в лемківському жіночому й чоловічому одязі цієї групи вбачають словацькі нашарування. Не можемо не погодитися, що така позиція не зовсім коректна, адже лемківський ареал простягся історично в межах трьох сучасних держав (Польщі, Словаччини та України), тож через безпосереднє контактування мешканців цього краю можлива незначна схожість в одязі лемківсько-закарпатсько-словацького порубіжжя [14].

Третій ареал – це Західна Лемківщина, де схрестилися в матеріальній культурі словацькі, чеські та польські гуральські впливи.

Для цього типу характерна особлива орнаментальність. Тут перетинаються польсько(гуральські)-словацько-чеські риси і в жіночому, і в чоловічому вбранні [13].

У цій групі не знайдемо традиційно збираних спідниць. Спідниці оздоблені в'язочками квітів, легко зібрані знизу доверху. Відсутня традиція зав'язування білих хусток у широкі роги. Замість корсеток, вбирають *блюзки* (*лейбики* з рукавами) на противагу до більшої частини Лемківщини.

Дівчата носять на головах різнокольорові *фацелики* та не знають зимових теплих вовняних хусток (*верет*) [13].

Автентична лемківська жіноча верхня *нагортка* (плащ) з лисячим хутром – *лисиця*, *кирея*, що її вдягали на себе молоді до шлюбу, в цьому ареалі також відсутня, хоч цей плащ, підбитий хутром з лисиці та довкола облямований лисячим хвостом, зберігся в нас ще від княжих часів. Як підтвердження, за традицією ще й до сьогодні молодят називають князем і княгинею [13].

Висновки й перспективи дослідження. Самобутні предмети, які

визначають лемківський комплекс жіночого народного одягу, – коротка сорочка (опліччя), камізелька (катанка, лейбик) з клаптями, фацелик, сплісована спідниця-фартух і сплісована запаска з нашитими стрічками, кривулька. У чоловічому одязі ендемічним предметом є чуганя, від назви якої утворено багато прізвиськ лемків, що відрізняють їх від інших етнічних груп українців.

Ендемічні лемківські назви одягу – баговчак, богородиця, болерик, віцішкет, галерея, дрік, зап'ястки, кияльник, клокавки, копач, корольки, кривулька, криза, лахи, мент, нагортка, настрочанка, опасок, опліччя, оплецо, пліча, приодіва, рацлівка, рецеце, свічки, скоренки, станок, станча, тісноха, фацелик, феца, шафолка.

Словотвірною ознакою лемківських назв одягу є пестливо-зменшувальні утворення іменників четвертої відміни, як-от: брусля, гуньча, кожуца, лейбича, станча, хуца, фацелича.

Найбільше подібних предметів народного одягу лемків можна побачити в словаків та лужицьких слов'ян-сербів.

Що ж до назв одягу, то більшість їх є ідентичною з подібними назвами на всьому українському діалектному просторі або ж у сусідніх говорах карпатського ареалу, зокрема, у закарпатських та гуцульських. Тому перспективи наукових пошуків убачаємо в дослідженні лексико-семантичних паралелей назв лемківського одягу з іншими діалектними ареалами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Атлас української мови. За заг.ред. кол.: І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. Київ: Наук. думка, 1988. Т. II: Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. 1988. 520 с.
2. Бескид Ю. Матеріальна культура Лемківщини. Торонто: ООЛ, 1972. 166 с. URL: <https://lemko.org/lih/beskid/index.html> (дата звернення: 03.07.2024).
3. Верхратський І. Про говір галицьких лемків. Львів: ЗНТШ, 1902. Т. V. 480 с.
4. Лемківська вишиванка. *Матеріали з Вікіпедії – вільної енциклопедії*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0> (дата звернення: 21.07.2024).
5. Войтів Г. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. *Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01*. Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. 209 с.
6. Гнатюк М. В. Північнолемківські говірки переселенців: фонологічно-фонетичні риси. *Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова*. Львів, 2021. 286 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/dis_hnatiuk.pdf (дата звернення: 05.07.2024).
7. Гримашевич Г. І. Ендемізми в поліських говірках. *Діалектологічні студії. 4. Школи, постаті, проблеми*. Львів, 2004. С. 246–250.
8. Гримашевич Г. Лексикографічна репрезентація назв одягу та взуття середньополіського діалекту. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2008. Вип. 12. С. 122–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_2 (дата звернення: 03.07.2024).
9. Гримашевич Г. І. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті. *дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01*. Київ, 2003. 532 с.
10. Гримашевич Г. Назви одягу та взуття у контексті східнослов'янських мов (на матеріалі драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня"). *Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка*. № 7. 2001. С. 28–32.
11. *Етимологічний словник української мови*: В 7 т. Мельничук О. С. (ред.), Київ, 1982–2012.

12. Коковський Ф. М. Слідами забутих предків: (оповідання з минулого Лемківщини). Нью-Йорк: Говерля, 1953. 80 с.
13. Лемківський одяг. *Lemky.com*. URL: https://lemky.com/16-lemkivsky_odjag.html (дата звернення: 23.07.2024).
14. Лемківський одяг. Історія народного одягу. *Рідна Moda. Традиційний і сучасний український одяг для молоді та панства*. URL: <http://www.ridnamoda.com.ua/?p=2127> (дата звернення: 23.07.2024).
15. Лемківський одяг. *Одежа. Карпати*. URL: <https://carpathy.nadvirna.com/index.php/hutsulskyy-kray/molfarstvo/lemky/odezha> (дата звернення: 23.07.2024).
16. Лемківщина / відп ред Ю. Гошко. Т. 1. Матеріальна культура. Львів: Інститут народознавства України, 1999. 360 с.
17. Лесів М. Українські говірки у Польщі. Варшава: Український архів, 1997. 492 с.
18. Новіцька О. Загальні назви одягу у говірках Підгаєччини Тернопільської області. *Лінгвостилістичні студії*. Вип. 10. 2019. С. 125–134.
19. Одтворили лемківське облечыня / Zrekonstruowano lemkowski stroje. *Radio-Lemko.pl*. URL: <https://wordpress.radio-lemko.pl/?p=5984> (дата звернення: 28.07.2024).
20. Пашкова Н. І. Назви одягу в українських говорах Карпат. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 1999. 227 с.
21. У музеї на Тернопільщині... *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3364264-u-muzei-na-ternopilsini-pokazuut-barviste-rozmaitta-lemkivskih-hustok.html> (дата звернення: 26.07.2024).
22. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. 806 s.
23. Stieber Z. Atlas jezykowy dawnej Lemkowszczyzny. Lodz, 1956–1964. Zesz. I–VIII.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Atlas ukrainsoi movy (1988). [Atlas of Ukrainian language] / ed. by : I. H. Matviias, Ya. V. Zakrevska et all. Kyiv: Nauk. dumka, Vol. 2 : Volyn, Naddnistrianshchyna, Zakarpattia i sumizhni zemli. 520 p. [in Ukrainian].
2. Beskyd, Yu. (1972). Materialna kultura Lemkivshchyny [Material culture of Lemko Region]. Toronto: OOL. 166 p.
URL: <https://lemko.org/lih/beskid/index.html> (reference date: 03.07.2024) [in Ukrainian].
3. Verkhratskyi, I. (1902). Pro hovir halytskykh lemkiiv [About speech of Galician Lemky]. Lviv: ZNTSh. Vol. V. 480 p. [in Ukrainian].
4. Lemkiv embroidery. Materials from Wikipedia - the free encyclopedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B8%D1%88%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B0> (reference date: 21.07.2024) [in Ukrainian].
5. Voitiv, H. (1995). Nazvy odiahu v pam'iatkakh ukrainsoi movy XIV–XVIII st. [Names of clothing in records of the Ukrainian language of the 14th–18th centuries. Manuscript]. PhD (c) thesis 10.02.01. Lviv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. 209 p. [in Ukrainian].
6. Hnatiuk, M. V. (2021). Pivnichnolemkivski hovirky pereselentsiv: fonolohofonetychni rysy [North Lemkian Immigrants' Dialects: Phonological-Phonetic Features. Manuscript]. PhD (c) thesis 10.02.01. Lviv. 286 p.
URL: https://lnu.edu.ua/wpcontent/uploads/2021/04/dis_hnatiuk.pdf (reference date: 05.07.2024) [in Ukrainian].
7. Hrymashevych, H. I. (2004). Endemizmy v poliskykh hovirkakh [Endemism in Polissian Dialects]. *Dialektolohichni studii. 4. Shkoly, postati, problemy*. Lviv. Pp. 246–250. [in Ukrainian].
8. Hrymashevych, H. (2008). Leksykohrafichna reprezentatsiia nazv odiahu ta vzuttia serednopoliskoho dialektu [Lexicographic representation of clothing and shoes names in the Middle Polissian dialect]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. No.

12. Pp. 122–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spml_2008_12_2 [reference date: 03.07.2024] [in Ukrainian].

9. Hrymashevych, H. I. (2003). *Nominatsiia odiahu ta vzuttia v serednopoliskomu dialekti* [Clothing and shoes nomination in the Middle Polissian dialect]. Manuscript. PhD (c) thesis 10.02.01. Kyiv. 532 p. [in Ukrainian].

10. Hrymashevych, H. (2001). *Nazvy odiahu ta vzuttia u konteksti skhidnoslov'ianskykh mov (na materialy dramy-feierii Lesi Ukrainky "Lisova pisnia")* [The clothing and shoes names in the context of East Slavic languages (based on Lesya Ukrainka's extravaganza drama "Forest Song")]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka*. No. 7. P. 28–32. [in Ukrainian].

11. *Etymolohichnyi slovnyk ukraïnskoi movy (1982–2012)*. [Etymological dictionary of the Ukrainian language]. Arranged by Melnychuk O. S. (eds.). In 7 vol. Kyiv. [in Ukrainian].

12. Kokovskyi, F. M. (1953). *Slidamy zabutykh predkiv: (opovidannia z mynuloho emkivshchyny)* [In the footsteps of forgotten ancestors: (stories from the past of Lemko Region)]. New York: Hoverlia. 80 p. [in Ukrainian].

13. Lemki clothing. *Lemky com*. URL: https://lemky.com/16-lemkivsky_odjag.html [reference date: 23.07.2024] [in Ukrainian].

14. Lemki clothing. *History of folk clothes. Native Fashion. Traditional and modern Ukrainian clothing for youth and nobility*. URL: <http://www.ridnamoda.com.ua/?p=2127> [reference date: 23.07.2024] [in Ukrainian].

15. Lemki clothing. *Clothes. Carpathians*. URL: <https://carpathy.nadvirna.com/index.php/hutsulskyy-kray/molfarstvo/lemky/odezha> [reference date: 23.07.2024] [in Ukrainian].

16. Lemkivshchyna (1999) [Lemko Region] / arranged by Yu. Hoshko. Vol.1. *Materialna kultura*. Lviv: Instytut narodoznavstva Ukrainy. In 7 vol. 360 p. [in Ukrainian].

17. Lesiv, M. (1997). *Ukrainski hovirky u Polshchi* [Ukrainian dialects in Poland]. Warszawa: Ukrainskyi arkhiv. 492 p. [in Ukrainian].

18. Novitska, O. (2019). *Zahalni nazvy odiahu u hovirkakh Pidhaiechchyny Ternopilskoi oblasti* [Clothes Vocabulary in the Subdialects of Pidhaytsi District of Ternopil Region]. *Linhvostylistychni studii*. No.10. Pp. 125–134. [in Ukrainian].

19. Lemki clothes were presented. *Zrekonstruowano lemki stroje*. *Radio-Lemko.pl*. URL: <https://wordpress.radio-lemko.pl/?p=5984> [reference date: 28.07.2024] [in Ukrainian].

20. Pashkova, N. I. (1999). *Nazvy odiahu v ukrainskykh hovorakh Karpat* [Clothing names in the Ukrainian dialects of the Carpathians]. PhD (c) thesis 10.02.01. Kyiv. 227 p. [in Ukrainian].

21. *U muzei na Ternopilshchyni ...* [In a museum in Ternopil Region...]. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3364264-u-muzei-na-ternopilsini-pokazuut-barviste-rozmaitta-lemkivskih-hustok.html> [reference date: 26.07.2024] [in Ukrainian].

22. Brückner, A. (1957). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. [Etymological dictionary of the Polish language]. Warszawa : Wiedza Powszechna. 806 p. [in Ukrainian and Polish].

23. Stieber, Z. (1956–1964). *Atlas jezykowy dawnej Lemkowszczyzny*. [Linguistic atlas of the former Lemko region]. Lodz. Book. I–VIII. [in Ukrainian and Polish].

Стаття надійшла до редколегії: 01.10.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

УДК 811.161.2'81:39

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.83-93

АКТУАЛІЗАЦІЯ ФОНЕТИЧНИХ ДІАЛЕКТНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКОЇ ГОВІРКИ В ЗБІРЦІ МАЛОЇ ПРОЗИ ОЛЕНИ ЛОТОЦЬКОЇ "АНГЕЛИ В НАМИСТАХ": КОНСОНАНТИЗМ

Г. І. Гримашевич*

У статті проаналізовано фонетичні риси середньополіської говірки в царині консонантизму, які актуалізують поліське говіркове мовлення, представлені в збірці зразків малої прози "Ангели в намистах" сучасної української письменниці Олени Лотоцької, уродженки с. Крупове на Дубровиччині Рівненської області. "Ангели в намистах" (2023) – друга збірка прозових мініатюр Олени Лотоцької, до якої увійшло 43 зразки художніх текстів. Авторка передовсім якнай докладніше передає діалектні особливості в царині консонантизму, які виразно репрезентують середньополіський етномовний континуум, чітко індивідуалізують мовлення персонажів-поліщуків, виокремлюючи їх із-поміж інших. Зокрема, найбільш репрезентативним є ствердіння низки приголосних, насамперед [т] – в особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу й наказового способу; [с] – у постфіксі -ся здебільшого в дієсловах минулого часу різних родів; [ц] – у формах дієслів на на-ться, вимову яких авторка передає відповідно до їхнього звучання в середньополіській говірці, в іменниках чоловічого роду з нульовою флексією, які закінчуються на -ць, у різних відмінкових варіантах іменників та в суфіксі -иц іменників жіночого роду, а також у формах давального й місцевого відмінків іменників; [р] – переважно в позиції перед голосними заднього ряду, передовсім [а], хоча й перед іншими голосними, зокрема й переднього ряду. Крім того, для мовлення героїв прозових творів Олени Лотоцької характерні численні комбінаторні модифікації звуків у мовленнєвому потоці, протетичні приголосні [в] та [г], явища епентези, гіперизму, синкопи, апокопи. Водночас низка говіркових рис у царині консонантизму зумовлена впливом діалектних особливостей системи вокалізму (пом'якшення приголосних перед [і] та [е]). За допомогою зазначених рис письменниця в художніх текстах вдало актуалізувала мовлення поліщуків, показала його специфіку й унікальність.

Ключові слова: Олена Лотоцька, "Ангели в намистах", актуалізація поліського мовлення, середньополіська говірка, фонетичні особливості, система консонантизму, ствердіння приголосних, протетичні звуки, епентеза, гіперизм, синкопа, апокопа.

* кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
h_hrymashevych@ukr.net
0000-0003-3225-0031

THE USE OF PHONETIC DIALECTAL FEATURES OF THE MIDDLE POLISSIA SPEECH IN THE COLLECTION OF SHORT PROSE BY OLENA LOTOTSKA "ANGELS IN NECKLACES": CONSONANTISM

Hrymashevych H. I.

The article analyzes the phonetic features of Middle Polissia speech in the field of consonantism, which are used in Polissia speech, presented in the collection of short prose "Angels in Necklaces" by the modern Ukrainian writer Olena Lototska, born in the village of Krupove in Dubrovych region, Rivne region. "Angels in Necklaces" (2023) is the second collection of prose miniatures by Olena Lototska, which includes 43 samples of artistic texts. First of all, the author conveys as accurately as possible the dialectal features in the area of consonantism, which clearly represent the Central Polissia ethnolinguistic continuum, clearly individualize the speech of Polissia characters, setting them apart from others. In particular, the most representative is the affirmation of a number of consonants, first of all [t] – in the personal forms of verbs of the present and future tenses and the imperative mood; [c] – in the postfix -sia mostly in past tense verbs of various genders; [ts] - in the forms of verbs in na -tsya, the pronunciation of which the author conveys according to their sound in Middle Polissia speech, in masculine nouns with zero inflection ending in -ts, in different case variants of nouns and in the suffix -its of feminine nouns gender, as well as in the forms of the dative and locative cases of nouns; [p] is mainly in the position before vowels of the back row, above all [a], although also before other vowels, in particular of the front row. In addition, the speech of the heroes of Elena Lototska's prose works is characterized by numerous combinatorial modifications of sounds in the speech stream, prosthetic consonants [s] and [z], phenomena of epenthesis, hyperism, syncope, apocopes. At the same time, a number of speech features in the field of consonantism are due to the influence of dialectal features of the vocalism system (softening of a number of consonants before [i] and [e]). With the help of the mentioned features, the writer successfully actualized the speech of Polissia in its artistic texts, showed its specificity and uniqueness.

Keywords: Olena Lototska, "Angels in Necklaces", actualization of Polissia speech, Middle Polissia speech, phonetic features, system of consonantism, confirmation of consonants, prosthetic sounds, epenthesis, hyperism, syncope, apocope.

Постановка наукової проблеми.

Кінець ХХ – перші десятиріччя ХХІ ст. – період інтенсивного проникнення діалектизмів загалом і полісизмів зокрема в український художній дискурс як вияв постійної взаємодії української літературної мови й діалектів та особливостей художнього ідіостилю письменника, оскільки використання поліських лінгвальних елементів у сучасному художньому тексті необхідне для повного уявлення про тенденції найперше діалектно-літературної взаємодії, а також на сучасному етапі розвитку мови й літератури [5: 5]. З огляду на зазначене наразі актуальні дослідження творчості сучасних письменників, які використовують говіркове мовлення як неодмінну складову художнього тексту, що індивідуалізує мовлення персонажів, репрезентує відповідний мовно-культурний обшир.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поліський етномовний

арел як архаїчна територія Славії віддавна привертав увагу дослідників говіркового мовлення, що на різних мовних рівнях зберігає раритетні риси, які наприкінці ХХ – у ХХІ ст. стали активно проникати в художній дискурс, оскільки письменники, уродженці певної частини Полісся, намагалися передати неповторний поліський мовний колорит у творах, переважно прозових. Із-поміж них – Володимир Дрозд (східнополіський говір), Микола Никончук, Володимир Даниленко, Микола Закусило, Анатолій Пашковський, Олександр Кулеш (середньополіський діалект), Володимир Лис (західнополіський говір). Тенденцію до "олітературнення" поліського мовлення, як зазначає Юрій Громик [3: 365–366], підтримала й Олена Лотоцька, творчість якої в контексті репрезентації поліських говорів у художній літературі була предметом наукового зацікавлення самого Юрія Громика та Андрія

Яворського, що представлено в статті "Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької" [4] та в їхній монографії "Поліські діалекти в сучасній художній літературі" [5]. У цих дослідженнях, крім ґрунтовного аналізу репрезентації поліських діалектизмів у творчості багатьох сучасних письменників (від 1991 року), увагу зазначених мовознавців із позиції актуалізації в них поліської говірки привернула перша прозова книжка Олени Лотоцької "Нині зозуля кувала", до якої увійшли 26 новел та образків [5]. Зокрема, у підрозділі 3.5 монографії "Середньополіська говірка в прозі Олени Лотоцької" [5: 245–259] проаналізовано фонетичні риси в системі вокалізму та консонантизму, морфологічні особливості в царині іменника, прикметника, дієслова, прислівника та службових частин мови. Юрій Громик та Андрій Яворський зазначають, що особливого медитативного звучання текстам надає саме заглиблення авторки в говірку як стихію природного мовлення, аналізують фонетичні діалектизми середньополіської говірки. Автори характеризують загалом фонетичні середньополіські риси, наявні у творах, хоча зазначають, що Олена Лотоцька виразно проілюструвала в художніх мініатюрах першої збірки релевантні особливості середньополіської говірки передовсім на рівні консонантизму, зокрема авторка практично послідовно маніфестувала історичну м'якість плавного бокового в позиції перед [e], чітко передала депалаталізацію [в'] із розвитком додаткової артикуляції [й] перед [y] – рефлексом давнього *e в різноманітних дієслівних формах минулого часу, відзначила ствердіння вібранта, підкреслила депалаталізацію глухого свистячого африката, простежила й передала у творах характерну для частини середньополіських говірок тенденцію до опускання [r], репрезентувала й типові для середньополіської говірки наслідки прогресивної асиміляції за способом творення [мй] > [мн'], крім

того, представила приклади аферези, які вміло перенесла з місцевої говірки в художній текст. Загалом Юрій Громик та Андрій Яворський акцентували, крім зазначеного вище, на особливостях формотворення іменників, прикметників, дієслів, займенників, оформлення прислівників і службових слів, а також місцевої лексики, з'ясували закономірності використання авторкою діалектних елементів, їхнє місце в художній мові, зробили висновок, що книжка прозових мініатюр Олени Лотоцької "Нині зозуля кувала" засвідчила чергову (на думку авторів, цілком цікаву й успішну) спробу актуалізувати мовлення поліщуків через художній текст, адже авторка позначила (здебільшого в діалогах персонажів) релевантні особливості практично всіх рівнів (найповніше й найдетальніше – фонетичного) середньополіської говірки Дубровиччини, одночасно не створивши проблем читачеві в сприйнятті творів, бо увела локально марковані одиниці органічно й обережно, умотивовано [5: 259].

У рецензії на збірку "Нині зозуля кувала" [10] Роксолана Жаркова зауважує, що в 26 новелах нам вчувається душа поліської Дубровиччини, називає стиль письма Олени Лотоцької зачерпувальним, адже авторка усвідомлено прагне пити воду з рідних джерел, які живлять її умиротворенням і спокоєм, бо вона зачерпує не лише лексичні скарби свого регіону, але й тривку у вихорі часу філософію, світоглядні цінності, пізнавані ще з дитинства, тому текстова річка письменниці тече-лине між двома берегами – виклик часові-тепер і викликання часу-тоді [7].

Водночас зазначимо, що в загальних рисах діалектні особливості зразків малої прози збірки "Ангели в намистах" схарактеризував Юрій Громик у "Післямові" до книжки [3]. Зокрема, дослідник передовсім акцентує на вияві високої художньої майстерності та й скрупульозності у відтворенні поліського колориту, народнорозмовної

стихії й велику повагу до мовлення земляків. Водночас учений зосередив увагу на вияві говіркових рис у царині словозміни, діалектної специфіки морфемної структури, словотвору, в оформленні службових частин мови, у використанні низки специфічних лексем, які репрезентують діалектну лексику говірки. Крім того, оглядово розглянуто й фонетичні риси, із-поміж яких Юрій Громик у царині вокалізму виокремлює передовсім локально марковані слова з голосним [o] на місці давнього *o в закритих ненаголошених складах, які передано і в структурі прийменників та префіксів: а в наголошених – з [y]; спостерігає ілюстрацію авторкою розвитку *o – [y] незалежно від наголосу; на місці давнього *e в закритому наголошеному складі майже послідовно позачено [y]; серед особливостей поліської рефлексії *ě авторка ілюструвала [e] в ненаголошеній позиції, перед яким більшість приголосних стверділа, водночас [л] зберігає м'якість, [и] в закінченнях давального та місцевого відмінка іменників; відзначає збереження давнього *i, проілюстроване багатьма прикладами; рефлексію *ę в [e] тощо. Опрацювання досліджуваних художніх текстів збірки дало підстави Юрію Громику констатувати, що виразними явищами проілюстровано особливості середньополіської говірки в системі консонантизму, зокрема відзначає історичну м'якість [л] перед [e], ствердіння [p], [ц], [с], опускання [г] як на початку слова, так і в середині, уподібнення приголосних тощо [3: 364–381].

Мета дослідження – проаналізувати фонетичні особливості середньополіської говірки в царині консонантизму, актуалізовані в збірці малої прози Олени Лотоцької "Ангели в намистах" [9].

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. "Ангели в намистах" (2023) – друга збірка малої прози Олени Лотоцької, до

якої увійшло 43 художні тексти, один із яких – однойменний із назвою самої збірки [9]. У "Передмові" до книжки Ірина Старовойт зазначає, що в ній діється й совершається людське життя у своїй повноті, зауважує, що половина розгадки цієї пекучої прози – в автентичності говірки, якою вона писана, а друга половина – у закручених сюжетах, що їх накреслила сама історія кривавих земель [13: 5–7]. Письменниця майстерно вплітає середньополіські діалектизми різних мовних рівнів у художню тканину своїх текстів, хоча найбільш виразно представлені саме фонетичні особливості, які функціують у мовленні персонажів і на які насамперед звертає увагу читач, тому в нашій розвідці й зосередимо увагу саме на фонетичних рисах у царині консонантизму. Водночас зазначимо, що в науковій та сучасній науково-навчальній літературі (наприклад, в енциклопедії "Українська мова" [12], виданні "Українська діалектологія" [2]), досить фрагментарно представлено фонетичні діалектні риси середньополіського діалекту, крім того, частина з них уже не функціює в середньополіських говірках, оскільки в зазначених працях учені спираються на дослідження центральнополіського континууму в II половині ХХ ст. З огляду на зазначене, крім виділених мовознавцями, ми будемо акцентувати й на інших особливостях, які як релевантні для центральнополіських говірок визначав Микола Никончук [11], на тих, які ми спостерігали під час дослідження вказаного ареалу та які зафіксувала Ірина Дружук [6] у говірках Волинського Полісся, що межують із представленим у текстах Олени Лотоцької ареалом (письменниця народилася в с. Крупове Дубровицького р-ну Рівненської обл.), репрезентованих у новому лексикографічному виданні Олександра Котяша, у якому продемонстровано говірковий лексикон найближчої до зображуваної в текстах Олени Лотоцької території – села Залужжя на Дубровиччині [8], а

також на тих, які виокремлювали в художньому доробку Олени Лотоцької Юрій Громик та Андрій Яворський [3; 4; 5].

Поліський етномовний континуум, зокрема територія Середнього Полісся, має визначальні говіркові риси в системі консонантизму, основні з яких – депалаталізація низки приголосних у різних позиціях у слові. Найчастіше Олена Лотоцька в текстах збірки репрезентує послідовне ствердіння [т] в особових формах дієслів теперішнього часу, насамперед III особи однини: *Іде ж гето мого Талімона доля **ходіт-бродіт**?* [9: 15]; *Але ж Боженька **бачит** нас і кождому посилає те, шо заслужили* [9: 20]; *Я келе дверей сяду, шоб бачить, як соненько **сходіт*** [9: 66]. Диспалаталізацію [т] у формах III особи множини відзначаємо передовсім у дієсловах теперішнього часу: *Сусіди **знают**, сусіди **бачат**, да так уже одне одному й **передадут*** [9: 34]; ***Кажут**, у вас радість велика – Талімон із Сібіра вернувса* [9: 16]; *... бо його знов у тюрму **запрут*** [9: 15]; ***Живут**. Бояца просто* [9: 69]; *... я за двері, а вони **регочут**...* [9: 259]; значно рідше – майбутнього недоконаного (... *коровая Ніні **пектімут** без мене* [9: 86]; *А ще просів девчат Голю й Маринку берегті, бо вони по йому хреста **ставлятімут*** [9: 276]) і доконаного виду (*Сядаймо, бульбаніки **схолодают*** [9: 57]; *Мир Божи **поїст**, Оксанко* [9: 85]; *... якщо його **привезут** і ми признаємо – нас **отправлят** у Сібір* [9: 279] та наказового способу: *... **хай** <...> сахаром **засиплют** і на пич **поставлят*** [9: 86], *Я собі її на плече виваліла, **хай думают**, шо то ружжо* ... [9: 113]. Представлена діалектна риса відома й на інших обширах Полісся.

Диспалаталізація свистячого [с], зокрема й у постфіксі -ся, – одна з визначальних особливостей середньополіських говірок, яку авторка чітко продемонструвала значною кількістю прикладів. Найчастіше це явище спостерігаємо у формі минулого часу дієслів, що

зумовлено особливостями художнього стилю, де персонажі розповідають про події, які відбувалися колись або вже відбулися. Спостерігаємо зазначену рису в дієсловах чоловічого роду: ***Родівса** всьой сіні, аж аж чорни, думалі вмре – виходілі* [9: 15]; ***Запугавса** в матузках од люльки* [8: 16]; *Бачив-бачив, як келе тебе Яша **крутівса*** [9: 48]; *Де **вродівса**, там і **пригодівса!*** [9: 59]; *Сам Нінку любив, Параску посватав, а **женівса** в світах* [9: 56]; *... у Вітька камаз **поламавса**, чим песок з клуба вивозіть будут?* [8: 60]; *А шо ти, коте, **всівса** на порозі й **облізваєса*** [9: 136]; *Онью, в сорочку новусеньку **вбравса**...* *До дівки чи до Бога **збиравса?*** [9: 280].

Оскільки переважна більшість персонажів зразків малої прози Олени Лотоцької – це жінки, то найчастіше явище ствердіння свистячого [с] відзначаємо в їхньому мовленні, що закономірно зумовило найбільшу кількість дієслівних лексем саме жіночого роду: *... **хваліласа**, шо того хлопца да батько всі заправки в городі держит* [9: 31]; *Й до нас не раз прибегала. Все **жаліласа*** [9: 32]; *Отам жилі, де Иза зо своїм Тольовичем **построїласа*** [9: 34]; *Як я **стараласа*** [9: 347]; *Боліло тобі, да ши, мусіть, огню **злекаласа*** [9: 53].

Водночас активно функціують і форми множини: ***Дождаліса**, а вун у хату ступив – і сина вбив* [9: 16]; *Вони, правда, совесни булі, **оддячваліса** потомеки, як могли* [9: 34]; *Слава Богу, **настараліса**...* [9: 46]; ***Надумаліса**, то йдіте* [9: 58]; ***Пошкодоваліса** трошки – і хватіт* [9: 66]; *... **одвернуліса** на минутіну...* [9: 15].

Зрідка ствердіння [с] у постфіксі -ся фіксуємо у формах теперішнього (***Молюса**, мамо* [9: 68]; *Я думала, ви з Оксанкою в ліс побиглі, а ти по селу **волочуса!*** [9: 79]; *... а ти куди **прешса**, кавалер облізли?* [9: 58]; *А чого ж ми **не знаємса**, **не родічаємса?*** [9: 322] чи майбутнього (*А ми гадов'ем булі й **останемса*** [9: 46]; *Якось так кажеш, як бульше й не **побачимоса*** [9: 62]; *Дівіса – напудіт, а вушо **перебереса?*** [9: 73]; ***Втописа** –*

додому не приходь! [9: 306]; Я тут **остануса**, а ти бежи в село [9: 343]) часу, наказового способу дієслів: Чи ж ви не знаєте своє дітя? **Не обіжайтеса** оно... [9: 23]; **Вертайса** на зовсюм [9: 59]; Пуд ноги **дівіса** – шпали [9: 68]; Не, ну ти **подівіса**, мені тут хоть **розорвіса**, а вона собі, пані, всіласа [9: 45]; **Моліса**, дітя [9: 77]; **Хавайса, хавайса** в дрова [9: 79]. Крім того, спорадично таку фонетичну рису відзначаємо й у фомах безособових дієслів: **Не злюбилося** [9: 318].

Функціювання зазначеної особливості в говірках Дубровиччини підтверджують матеріали словника Олександра Котяша, де фіксуємо значну кількість дієслів з указаною рисою, наприклад: *дівітеса* 'дивіться' [8: 56]; *местіліса* 'поміщалися' [8: 102]; *отопчеса* 'стопчеться (взуття)' [8: 125]; *подерса* 'порвався' [8: 136]; *трепенуєса* 'сильно здригнувся всім тілом' [8: 175] та ін.

Водночас варто зауважити, що зрідка спостерігаємо заміну [а] на [о] в зазначеному постфіксі: ... як хотіла ти малечку йті за нашого Максимка, так і **сталосо!** [9: 53]. Я пойду скажу председателю, шо **случилосо** [9: 15]; Шось **случилосо**, шо так довго по мене не йдут [9: 345]; Да й **не помінялосо** нічо [9: 347], а дітя на мотузках **завісілосо** [9: 15]. Подібну фонетичну зміну, навіть у наголошеній позиції, спостерігала Ірина Дружук у говірках Волинського Полісся, яку дослідниця пояснює як відштовхування від "акання" [6: 88], хоча таке явище потребує подальшого вивчення, особливо щодо наявності його в постфіксі. Поодиноким прикладом представлено диспалаталізацію [с] у суфіксі -ськ: **Молодцовски!** [9: 61].

Ствердіння [ц] – досить поширена фонетична риса, яку представляє Олена Лотоцька в мовленні персонажів. Зауважимо, що диспалаталізація цього звука відбувається в різних позиціях слів. Зокрема, активність функціювання спостерігаємо передовсім у формах дієслів на -ться, вимову яких відповідно до звучання в поліській

говірці передає авторка: **Женіца** пора – мало не дітя вибрав: Луцю **штурнадцатілітню**, круглу сіроту, ні куска поля, ні полотна – принялі [9: 15–16]; А шо, тепереки **називаєца?** [9: 30]; І от скажи, чого туй Ольци **прундіца** – роши рекою в хату течут [9: 33]; ... бригадір кричит-**лопаєца** [9: 34]; Тебе **питаюца** [9: 52]; І Настя його од вітру **хуліца**, бо зроду-вику мала й неодяца [9: 34]; Гето вона **моліца** [9: 73]; Вона **не дражніца** [9: 209]; ... **збираюца** в їхном двори на деветь [9: 258]; Ох, шось не хороше вун на мене **дівіца!** [9: 263]; Пришла, шоб **одказаца** [9: 80]; ... хоть бачить не буду, як **накинуца** на мене – і пошла [9: 113]. Як свідчать наведені приклади, крім ствердіння звука, відсутнє його подовження. Як і попередня, зазначена особливість – репрезентант іншої говірки Дубровиччини: *бáбраца* 'баритися' [8: 15]; *бóвтаца* 'хлюпатися' [8: 25]; *попитаца* 'запитати' [8: 29]; *стуліца* 'зіщулитися', 'втрачати рухливість' [8: 169]; *ворбчаца* 'повертатися' [8: 43]; *постидіца* 'посоромитися' [8: 142] та ін.

Водночас фіксуємо низку прикладів диспалаталізації [ц] в іменниках чоловічого роду з нульовою флексією, які закінчуються на -ць, у різних відмінкових формах: Шо оддав **хлопцям** зерно, яке в їхніх батькув сам же і забрав [9: 20]; Треба **хлопцув** у Дубровицу везті [9: 82]; Я за тих **хлопцув**, дядьку, **моліца** буду [9: 85]; ... як **хлопци** в партрїзанув гралі [9: 23]; А куди, **хлопци**, йдете? На **танци** до клуба? [9: 60]; Ох би й **хлопца** свого потішив! [9: 26]; Ваш **хлопец** вже і вранци чоботям добри вечор каже [9: 261]; **Німец** знов [9: 22]; Пошли **місяца** краечок [9: 69]; Оно молоко і **блінци** забрав [9: 79]; А я ж соби думаю, ш ж гето й ви **беженци** [9: 213]; Я так злекалася, як побачила того **немца...** [9: 79]; Во імня **отца** [9: 209]; спорадично – у суфіксі -иц (жін. р.): Ох файна, файна **молодица!** [9: 261]; Вуле! **Поминіцу** принеси, в сінях стоїт! [9: 131]; – **Помошніцу**, кажеш, прив'юв? [9: 150] та у формах давального й місцевого відмінків

іменників: **Надьци** вун не батько?! [9: 25]; Чуеш, а мо', **старчанци** розкажуть за тії окопи в лісі... [9: 146]; Мені вже стидно **батьошечци** в гочи дівіца [9: 160]; Парубковав, у **буйци** так латіною голову розвалілі – з того світа витягали [9: 15]; На **лійци** пить, мусить, не треба було [9: 46]; На гинчому б як **на собаца** зажило – гетому п'ятерню одбаталі. Комісовалі [9: 16]; також у формі множини називного відмінка іменників та похідних від них дієслів: После ж **танци** будут. Кажут, моя Надька так легусенько **танцує**, шо пушинка. Шось Буг у людіни забирає, а шось дає [9: 29]; Яринко, ході **потанцуємо** [9: 46]; **Одтанцовалі** девчата тоді нашу худобу [9: 60]; А шо, мо', хто кого **перетанцує?** [9: 264]. Зрідка відзначено ствердіння [ц] у суфіксі -цьк-: Покласть у колицку чи до **цицки** возьмете? [9: 73]; Пуйдемо **Кривицким** шляхом на Казіміриху [9: 119].

Ствердіння [р] – одна з давніх особливостей поліського консонантизму, яка притаманна практично всьому ареалу північноукраїнського наріччя й інших говіркових утворень України. У досліджуваних текстах найчастіше представлено ствердіння вібранта перед голосним заднього ряду [а]: **Не вратовалі** [9: 16]; **Ратуйте**, бо задавлюса од такого позора [9: 88]; О, діду, сам того не знаючи, мене **вратовав!** [9: 263]; **Повторай** за мной [9: 66]; А мо, **градки** треба було менши садить? [9: 85]; З ночі в **гарачци!** [9: 150]; А шо, Мітечку, **виратувала** баба Хомиха твою матьонку? <...> Бач, не **гарача** [9: 156]; Сядайте, сядайте, **вечерать** пора [9: 297]; В **радюжци** понесу [9: 170], хоча фіксуємо й депалаталізацію зазначеного звука перед голосним переднього ряду [и] та [е] з *е: ... не пойду **ввечери** в клуб [9: 28]; Біли день **надвори** [9: 61]; Знає, шо рушніком по плечах **вперіцу** [9: 28]; **Двери** [9: 279]; **Запрегай** коня [9: 46] (пор.: **раднó** 'перина' [8: 150], **ратова́ть**

'рятувати' [8: 151] у говірці с. Залужжя).

Як зазначає Юрій Громик, Олена Лотоцька в текстах збірки "Ангели в намистах" репрезентувала, очевидно, рідну для її говірки особливість – опускання [г] [3: 370]), що, очевидно, є гіперизмом. Таке явище спостерігаємо насамперед на початку слова (Чуйте, **Ригорович** [9: 27]; *От де рошиц!* <...> **З рошима** будут [9: 31]; Я, правда, **роши** не взяв [9: 60]; *Ти лянь, ши й дощице припустило* [9: 69]; *Таких і десеть можна лядіть!* [9: 182]; ... а в комори вузьмеш кусок сала з ящика і три нітки **рибув** сухих, пуд балкою вісім [9: 87]; *Які рибви?* [9: 109]; *Келе Колійкі пошти завше рибви* росли [9: 110]; **Рибув** там вельми багацько поросло [9: 113]; *Подівіса, якого рибва пропустила, кунь спотикнеца – ногу ламає* [8: 117]) та після префікса, який закінчується на голосний звук (А хто в його **заледав** [9: 30]; *Дівіса, доледай* оно, не загуби [9: 160]; *Хто в тую коробку заледав?* [9: 99]; *Завтра ши залену* [9: 152]; *До Коваліхи лучей залені* [9: 152]; *За хатою прилянеш?* – **Приляну** [9: 63]; Я **нерамотна**, читає не вмю [9: 151]. Системність репрезентації цієї риси в говірках Дубровицького району Рівненської області підтверджує низка відповідників у словнику Олександра Котяша: *ребті* 'гребти' [8: 151], *рѣчка* 'гречана' [8: 152], *рѣчка* 'гречка' [8: 152], *Ригур* 'Тригір' [8: 152], *рих* 'тріх' [8: 153], *рóши* 'троші' [8: 156], *леді* 'дивись', 'пильнуй' [8: 92], *ледіть* 'глядіти, доглядати' [8: 93], *лек* 'глек, глечик' [8: 93], *луха* 'глуха' [8: 96], *заорода* 'обійстя' [8: 67], *ореч* 'тіркота' [8: 123], *орá* 'гора' [8: 122], *разь* 'бруд' [8: 150] та ін. На думку Григорія Аркушина, який фіксував таке явище у волинських говірках, воно виникає у свідомості мовців унаслідок гіпернадпоправної зміни, в основі якої лежить неправильне уявлення про певні мовні закономірності, особливо в говірковому мовленні на межі двох ареалів або під впливом літературних форм [1: 76]. Ірина Дружук у волинсько-поліських говірках

зафіксувала лексеми *ул'айте* 'гуляєте' та *ул'ати* 'гуляти', у яких унаслідок гіперичної правильності всупереч потетичному [г] усічено початковий консонант [б: 144].

Значною кількістю прикладів у досліджуваних художніх текстах представлено явище протези. Як зазначає Ірина Дружук, у волинсько-поліських говірках існують певні закономірності функціонування приставних звуків, оскільки губний [в] частіше засвідчено перед голосними заднього ряду, натомість [г] – як перед голосними заднього, так і переднього ряду [б: 140–142]. Олена Лотоцька переважно використовує приставний [г] передовсім перед голосними заднього ряду: *Бо руки ше в гармеях тими орудіями зорвав* [9: 97]; *...Йван з гармеї вернувся* [9: 272]; *Твоя гочередь* [9: 20]; *Гокно світица, бачите?* [9: 70]; *Готака, одна в одну!* [9: 97]; *... іді з Голькою побавса* [9: 203]; *Голько, а ти знаєш, шо ми свої?* [9: 323]; *А чи бачиш ти, Божичку, яки в нашої Вульки гочи хорошузні...* [9: 135]; *І маті покуйніца <...> все казала, шо тожить на весіллі гочи випалакала* [9: 317]; *Голечко, на дверах клямочка була, щоб закриваца зсередіни* [9: 317]; *... а Овдюшци й допомогті нема кому, і беднота з гукон свіще* [9: 86–87]; *Всі діти на гуліци* [9: 188]. Водночас протеза [г] наявна у формі вказівної частки *гето* 'це': *І хіба гето бульба? Буб?* [9: 97]; *Гето ж, бач, шиненько худубци даю* [9: 108]; *Гето ж треба так виплесті – вбилі* [9: 140]; *Мене Вуля звать, а гето Тетяна* [9: 70] та в різноманітних відмінкових і числових формах вказівного займенника: *Хоть вони в гетом роци й вурки буліж...* [9: 109]; *І в гетум сувуйци полотно тонке* [9: 51]; *Бог прив'юв нас у гетой світ* [9: 88]; *Поїхав на шахти на Донбас з гетих лесув* [9: 19]; *... а гети за шо свою жизнь одалі?* [9: 83]; *Моя тожить гетою зімою в зелени сосни ладіласа* [9: 56]. Уживання в текстах приставного [в] підтверджує думку Ірини Дружук, адже

спостерігаємо його функціонування перед голосними заднього ряду: *Волочилі на вученіях по разіци, а вони важузни...* [9: 97]; *... але тут і вучони нічого не розбере* [9: 151]; *Ти ж мені обещала, шо як возьму в корувнік, то молитви будеш вучить* [9: 67]; *Я вивучу сто молитов* [9: 68]; *...а я за їм тії покоси розкидаю, бо трава вуста-превуста* [9: 270]; *Плачут вурко за тобою...* [9: 281]. Водночас варто звернути увагу на уривок прозової мініатюри "Грибна дипломатія" [9: 108–121], у якому авторка вміло використала лексеми-омоніми з протезою в, які відрізняються наголосом, засвідчуючи специфіку говіркового мовлення та його образність: *А шо ж курей своїх на моєм городі не бачат? Вже в коліна в бураках ями повигребалі! Вурки зломилі зовсюм... Хоть вони в гетом роци й вурки булі, але ж...* [9: 109]. Хоча протеза [в] є досить продуктивною в тексті, натомість спостерігаємо поодинокий приклад синкопи цього приголосного в середині слова: *То гето ви од великого щастя сватув аж двома намитками об'язвали?* [9: 46].

У збірці "Ангели в намистах", крім проаналізованих вище середньополіських діалектних рис, у царині консонантизму спорадично відзначаємо явище епентези, переважно [н'], яка, як зазначає Ірина Дружук, фіксує таке явище у волинсько-поліських говірках, розвинулася після депалаталізації губного [м] унаслідок прогресивної асиміляції перед виявами *є [б: 144]: *... то вун семню вив'юз, хто живи оставса* [9: 72]; *... ти так на свою семню не назбираєш* [9: 111]; *Але от так, щоб в семню лізть?* [9: 140]; *... пойді, хай даст слоїк мняса, на верхній поліци стоїт* [9: 87]; *Але все в одне й тее ж времне* [9: 318]; *А времне на дівовање коротке, як нучка літня* [9: 347]; *Отак прамо, все времне прамо* [9: 348]; *Я тебе навчу, шо зробіть, щоб вона легуненька була да мняхенька* [9: 167]. Таке явище притаманне й іншим теренам Полісся

загалом та Дубровиччини зокрема: *замніс* 'заміс' [8: 67], *м'якіш* 'м'якуш' [8: 103], *мнісце* 'дитяче місце, послід; відхід плаценти після народження дитини' [8: 103], *мнісяць* 'місяць' [8: 103], *мнісіна* 'кусок м'яса' [8: 104] тощо, що сідчить про системність його функціонування в говірковому мовленні.

Очевидно, для полегшення вимови іншомовного слова та підлаштування її під норми української мови у слові радіво авторка теж подає додатковий сонорний [в]: Там **радіво** нічо такого не казало [9: 22].

Спорадично відзначено ще одну говіркову рису системи консонантизму – редукцію [й] у кінці прикметників, зрідка – порядкових числівників чоловічого роду в називному відмінку однини (*Якшо я тобі не мили, то так і скажи, не круті!* [9: 49]; *Але вун добри до мене був, рідко сваривса* [9: 270]; *Холод собачи, туко болячки збірять* [9: 139]; *Бач, вумни яки!* [9: 152]; ... *батько твуй согласни сватує засилать* [9: 344]; *От одін следок, други...* [9: 345]) та на межі префікса й кореня після голосного в особових формах дієслів, зокрема в третій особі множини майбутнього часу (*Закуску несі, бо до ранку не розидуца* [9: 64]; ... *завтре чи позавтре приде* [9: 275]; *Як пришов мене Степан сватать, то пов кухра крамної матерії було* [9: 270]). Зазначені лексеми відображають явище синкопи (пор.: *заняца 'зайнятися'* [8: 67]).

Водночас відзначаємо й підвищення частотності [й] у дієсловах (*Пойду* [9: 52]; *После одправи пуйдемо* донас на обид [9: 170]) та в прислівникових формах вищого ступеня порівняння (*Шоб у селі довжий за весілле баялі?* [9: 46]; *Ти б мене скорий виратував* [9: 344]), а також у результаті заступлення [д] – [й], що представлено поодинокими прикладами: ... *краснопагоннікі пошти безвилазно в нас сеят* [9: 275]; *Аньо, а шо гето ти тут сеїш?* [9: 188].

Письменниця послідовно відобразила ще одну виразну середньополіську говіркову рису – збільшення навантаженості м'яких проривних [д'], [т'] та щілинного [с']

через відсутність чергування в дієсловах першої особи однини теперішнього часу: *Я до брехух на весілля не ходю* [9: 55]; *Ходю соби, спеваю* [9: 272]; *Всі не всі, але блудю рідко* [9: 116]; *Седю в лісі поночи голодна-холодна* [9: 344]; *Полетю за Селяне* [9: 26]; *Я й не просю* [9: 17]; *І покосю* [9: 63]; *Христом-Богом просю* [9: 139].

Зрідка в системі приголосних відзначаємо явище дисиміляції: *А шо ж, тракторист, куди мені, нещасному їздовому?* [9: 48], відсутність звука [ф]: *Малаха встала до шкапчика* [9: 57]; *Гроши в слоїку в шкапчику возьми* [9: 206]; *А, хвігуристко, грийса!* [9: 308] (навіть назва одного зразка малої прози "Хвігуристка") [9: 306] демонструє цю фонетичну особливість).

Насамкінець зауважимо, що в текстах збірки "Ангели в намистах" Олени Лотоцької відзначаємо палаталізацію низки приголосних, на противагу зазначеній вище регулярній депалаталізації, передовсім з огляду на функціонування в різних позиціях м'яких приголосних перед [і], що зумовлено впливом середньополіської діалектної риси системи вокалізму на царину консонантизму й на інших теренах (пор.: *зачипалі 'чіпляли'* [8: 70], *накладалі 'одягали'* [8: 109], *могтіме 'могтима'* [8: 104] та в досліджуваних текстах репрезентовано значною кількістю прикладів: *Ранок думатіме, де свого бубніка знайти, а не похмеліца* [9: 50]; *То їді попитай, як ти така вумна* [9: 22]; *Не чулі ви?* [9: 23]; *Налекалі* [9: 23]; *Хоть би в хату хто пустів* [9: 69]; *Летіла зозуля да й стала куваті* [9: 257]; *Тож ти просів, а туко шоб чужи не лазілі* [9: 56]; ... *колі снопи з поля возілі* [9: 348] та ін. Водночас спостерігаємо історичне пом'якшення [д] перед [е] (звук [е], який має здатність пом'якшувати всі попередні приголосні, наявний у середньополіських говірках, які межують із білоруськими), тому така вибірковість палаталізації може свідчити про особливість мовлення представленої авторкою говірки: *Не*

хотів, понятно, так вишло. **Але** ж [9: 16]; ... і за **Оленою** є що дати. *Туко хто ж її возьме?* [9: 47]; *А яки ши дурень за пляшку їм гної на **поле** повивозім!* [9: 58]; *Воли стоялі **келе** колодезя, як я на ровери з лісу їхала. Вже завтреки собі **полетят*** [9: 110]; *А **Олена** те ж ждала* [9: 140]; *Ніхто после Труйци тиждень у **поле** не йде* [9: 176]; *Чи ж не **далекий** світ* [9: 258].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, докладне прочитання книжки Олени Лотоцької "Ангели в намистах" та проаналізовані вище актуалізовані в текстах письменниці фонетичні риси, які репрезентують консонантизм середньополіської говірки, дають також підстави стверджувати, що письменниця максимально точно відтворила діалектні риси в мовленні персонажів, які дали змогу показати їхню специфіку й унікальність. Релевантними виявилися такі особливості: депалаталізація низки приголосних ([t], [c], [ц], [p]), явище гіперизму, протези (активно

функціують протези [в], [г]), значно менше представлено явище епентези, апокопи, синкопи, дисиміляції. Усі зазначені риси природно вплетені в говіркове мовлення, створюють цілісну картину діалектного мікросоціуму, оскільки, як видно з наведених із текстів збірки прикладів, фонетичні риси в царині консонантизму тісно переплітаються з особливостями із системи вокалізму й подекуди зумовлені ними, існують у поєднанні з морфологічними та лексичними особливостями як репрезентанти говірки.

Перспективи наукового пошуку вбачаємо в дослідженні фонетичних особливостей у царині вокалізму, морфологічних рис середньополіської говірки, актуалізованих у збірці Олени Лотоцької "Ангели в намистах", а також у вивченні вербально репрезентованого світогляду поліщука / поліщучки, що уможливить системність аналізу діалектного матеріалу в зазначених художніх текстах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. А. Західнополіська діалектологія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 257 с.
2. Глібчук Наталія, Костів Оксана. Українська діалектологія. Львів: ЛА "Піраміда", 2023. 552 с.
3. Громик Юрій. Післямова. *Лотоцька Олена. Ангели в намистах*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. С. 364–381.
4. Громик Юрій, Яворський Андрій. Актуалізація поліської говірки в прозових текстах Олени Лотоцької. *Лінгвостилістичні студії*. 2022. Випуск 16. С. 31–45.
5. Громик Юрій, Яворський Андрій. Поліські діалекти в сучасній художній літературі: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 304 с.
6. Дружук І. М. Фонетична система говірок Волинського Полісся: дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 "Філологія". Луцьк, 2023. 198 с.
7. Жаркова Роксолана. Згортаю долоні човниками: слъози і молитви у текстах Олени Лотоцької. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/12/16/210526.html> (дата звернення 30.09.2024)
8. Котяш Олександр. Словник говірки села Залужжя Дубровицького району Рівненської області (залужецька балачка, або баймо по-нашому). Житомир: Бук-Друк, 2024. 224 с.
9. Лотоцька Олена. Ангели в намистах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 384 с.
10. Лотоцька Олена. Нині зозуля кувала. Львів: ЛА "Піраміда", 2020.
11. Никончук Микола. Правобережнополіські говірки в лінгвогеографічному висвітленні. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 316 с.

12. Никончук М. В. Середньополіський говір. *Українська мова. Енциклопедія /Редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2004. С. 581.*

13. Старовойт Ірина. Поліська Йокнапатофа: передмова. Лотоцька Олена. Ангели в намистах. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. С. 5–10.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arkushyn, H. L. (2012). Zakhidnopoliska dialektolohiia [Western Polissia dialectology]. Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky. 257 p.

2. Hlibchuk, Nataliia, Kostiv, Oksana (2023). Ukrainiska dialektolohiia [Ukrainian dialectology]. Lviv: LA "Piramida". 552 p. [in Ukrainian].

3. Hromyk, Yurii (2023). Pisliamova [Afterword]. *Lototska Olena. Anhely v namystakh*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. Pp.364–381. [in Ukrainian].

4. Hromyk, Yurii, Yavorskyi, Andrii (2022). Aktualizatsiia poliskoi hovirky v prozovykh tekstakh Oleny Lototskoi [The Use of the Polissia dialect in the prose texts of Olena Lototska]. *Linhvostylistychni studii*. Iss. 16. Pp.31–45. [in Ukrainian].

5. Hromyk, Yurii, Yavorskyi, Andrii (2022). Poliski dialekty v suchasni khudozhnii literaturi: Monografiia [Polissia dialects in modern fiction: a monograph]. Lutsk: Vezha-Druk. 304 p. [in Ukrainian].

6. Druzhuk I. M. (2023). Fonetychna systema hovirok Volynskoho Polissia: dys. na zdobuttia nauk. stupenia doktora filosofii zi spetsialnosti 035 "Filolohiia" [Phonetic system of speech of Volynsky Polissia: Ph D (c) : 035 "Philology"]. Lutsk, 198 p. [in Ukrainian].

7. Zharkova, Roksolana. Zghortaiu doloni chovnykamy: sliozy i molytvy u tekstakh Oleny Lototskoi [I fold my hands: tears and prayers in the texts of Olena Lototska]. URL: <http://bukvoid.com.ua/reviews/books/2021/12/16/210526.html> (reference date 30.09.2024). [in Ukrainian].

8. Kotiash, Oleksandr (2024). Slovnyk hovirky sela Zaluzhzhia Dubrovytskoho raionu Rivnenskoj oblasti (zaluzhetska balachka, abo baimo po-nashomu) [Dictionary of the dialect of the village of Zaluzhzhia, Dubrovytskyi district, Rivne region (Zaluzhetska balachka, or let's say it our way)]. Zhytomyr: Buk-Druk. 224 s.

9. Lototska, Olena (2023). Anhely v namystakh [Angels in necklaces]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 2023. 384 p. [in Ukrainian].

10. Lototska, Olena (2020). Nyni zozulia kuvala [Now the cuckoo was calling]. Lviv: LA "Piramida". 220 c. [in Ukrainian].

11. Nykonchuk, Mykola (2012). Pravoberezhnopoliski hovirky v linhoheohrafichnomu vysvitlenni [Right bank Polissia dialects in linguistic and geographical coverage]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. 316 p. [in Ukrainian].

12. Nykonchuk, M. V. (2004). Serednopoliskyi hovir [Middle Polissia dialect]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* /Ed. by Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O., M. P. Ziabliuk et all. 2nd edition., amended. Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsykl." im. M. P. Bazhana. 581 p. [in Ukrainian].

13. Starovoit, Iryna (2023). Poliska Yoknapatofa: peredмова [Poliska Yoknapatophy: preface]. *Lototska Olena. Anhely v namystakh*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. Pp. 5–10. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

УДК 811.161.2'367.63-112

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.94-106

ПОЧАТКОВИЙ **И**: ПИТОМА РИСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ, ДІАЛЕКТНЕ ВКРАПЛЕННЯ ЧИ ПИСЕМНА ТРАДИЦІЯ?

В. В. Денисюк*, О. Ю. Зелінська**

У статті йдеться про одну фонетичну рису – початковий **и**, мовознавчі дискусії навколо якої тривають століття. Задекларовуючи в багатьох випадках наявність слів із початковим **и** як питому рису української мови, лінгвісти переважно апелюють до класичної точки зору, виробленої у другій половині ХХ століття під строгим ідеологічним наглядом, де це явище мало бути розглянутим у руслі витворення сучасних російських форм на кшталт **игра – сыграть**, пояснення якому знаходили в занепаді зредукованих. Головну причину такої зміни мовознавці вбачали у взаємній асиміляції голосних із подальшою зміною артикуляції початкового **і** в напрямку до **и**. Відбувалося це явище на межі прийменника чи префікса і слова з початковим **і**. Власне, обстежені писемні пам'ятки зі східнослов'янського ареалу (переважно тексти ділового, літописного та конфесійного стилів) засвідчують незначний набір приголосних, у позиції перед якими могла відбутися зміна, ще меншим є набір приголосних, після яких ця зміна могла відбутися. Прикметним є підкреслення спільності цього явища для трьох східнослов'янських мов, а також те, що нині тільки в російській мові воно становить орфоепічну норму.

Уведення в орбіту дослідження нових писемних пам'яток дає підстави стверджувати про ареально обмежене функціонування цього явища – правобережні північно-західні території зі значним опусканням ізоглоси на південь. Поширення зазначеного явища на схід у ХVI–ХVII ст. обмежене кресовими територіями Речі Посполитої, що радше свідчить про "писемний" прихід початкового **и**, аніж про природність вимови слів із ним. Відсутність або спорадичність слів із початковим **и** в писемних пам'ятках, особливо з ХVIII ст., із Лівобережної України вмотивовує висновок, з одного боку, про регіональність цього явища, з іншого – про неприродність його російській мові, зокрема тим говіркам, із якими контактували українські північно-східні та східні.

Ключові слова: українська мова першої половини ХVIII ст., щоденниковий дискурс, фонетичне явище, орфоепія, ареал поширення, мовні контакти, правописна норма.

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
(Хмельницький національний університет),
dvv2812@ukr.net
0000-0002-6773-1380

** доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови
(Київський столичний університет імені Бориса Грінченка),
zelinska67@ukr.net
0000-0002-7965-428X

INITIAL **И**: A CHARACTERISTIC FEATURE OF THE UKRAINIAN LANGUAGE, A DIALECT INFLUENCE OR A WRITTEN TRADITION?

Denysiuk V. V. , Zelinska O. Yu.

The article deals with one phonetic feature – the initial **u**, around which linguistic discussions have lasted for centuries. Declaring in many cases the presence of words with the initial **u** as a specific feature of the Ukrainian language, linguists mainly appeal to the classical point of view developed in the second half of the 20th century under strict ideological supervision, where this phenomenon had to be considered in the context of the creation of modern Russian forms such as **игра** "game" – **сыграть** "to play", the explanation of which was found in the decline of the reduced. Linguists saw the main reason for this change in the mutual assimilation of vowels with a subsequent change in the articulation of the initial **i** and in the direction of **u**. This phenomenon occurred at the border of a preposition or prefix and a word with an initial **i**. Actually, the examined written record from the East Slavic area (mainly texts of business, chronicle and confessional styles) testify to a small set of consonants in the position before which a change could occur, and the set of consonants after which this change could take place is even smaller. It is noteworthy to emphasize the commonality of this phenomenon for the three East Slavic languages, as well as the fact that now only in the Russian language it constitutes an orthoepic norm.

The introduction into orbit of the study of new written records gives reasons to assert that this phenomenon is functionally limited in area – the right-bank northwestern territories with a significant dip of the isogloss to the south. The spread of this phenomenon to the east in the 16th – 17th c. limited to the territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth, which rather indicates the "written" arrival of the initial **u** than the natural pronunciation of words with it. The absence or sporadic occurrence of words with the initial **u** in Left-bank Ukrainian written records, especially from the 18th century, motivates the conclusion, on the one hand, about the regional nature of this phenomenon, and about its artificiality in the Russian language on the other hand, in particular those dialects with which they were in contact in north-eastern and eastern Ukrainians.

Keywords: Ukrainian language of the first half of the 18th century, diary discourse, phonetic phenomenon, spelling, area of distribution, language contacts, orthographic norm.

Постановка наукової проблеми.

Звична нам 38-фонемна система (відповідно й звуків) української літературної мови ні в кого нині не викликає заперечень, хоч, як свідчать дослідження діалектологів, у живому мовленні звукова презентація для кожного з наріч кількісно набагато більша [див.: 13]. Власне, звукове діалектне розмаїття змушує нас заглиблюватися в український глотогенез, який дає змогу пролити світло на написання окремих слів, що з погляду сучасних правописних норм пояснити або не можна, або вкрай складно. Розуміння всіх аспектів становлення фонологічної системи сприятиме вивченню української мови не як абстракції зі статичним набором фонем і звуків, а динамічної системи з відповідними змінами в мовленнєвому потоці.

Дискусії навколо деяких питань точаться довгий час. Одним із таких,

на нашу думку, є написання в словах початкового **u**, запропонованого в активний ужиток правописною комісією 1999 року, але тільки через 20 років офіційно схваленого Кабінетом Міністрів України (постанова № 437 від 22 травня 2019 р.). Автори проекту мотивують це тим, що до 1927 року в позиції перед **н**, **р** уживався початковий **u** як нормативне відображення усного мовлення. Зрозуміло, часи руйнації фонологічної системи української мови позначилися на тому, що сучасний українець з усмішкою сприйме початковий **u**, вважаючи це кроком назад. Але чому ж тоді мова, до якої в колишній державі рівняли "сестер"-полонянок, маючи слова з початковим **ы** (хай навіть у запозичених словах), не згадує про це у своїх граматиках? І їй соромно за таке? Відповідь на це запитання можлива тільки за умови розуміння внутрішніх причин з'яви

цього звука в початковій позиції, чіткого відмежування давнього писемного тексту від усного вияву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На превеликий подив, історіографія питання не дає підстав для однозначного потрактування цього явища, тож на заняттях з "Історичної граматики української мови" / "Історії української мови" викладачі або повторюють запропоновану українськими радянськими науковцями думку, або опускають, сподіваючись, що студенти чесно самостійно його опрацюють. М. А. Жовтобрюх, коментуючи зміни артикуляції [i] в позиції після [ъ], зазначав, що "асиміляція голосних у такій позиції відбувалася не в одному напрямі, а була взаємною, двобічною. З одного боку, наступний [i] впливав на попередній [ъ], а з другого – зредукований непереднього ряду впливав на [i], внаслідок чого артикуляція [i] ставала дещо зниженою й просувалася вперед, у напрямі до місця артикуляції голосних непереднього ряду, і таким чином зближувалася з артикуляцією звука [y]. Водночас цей звук повністю асимілював попередній [ъ]. Отже, з двох голосних [ъ] та [i] розвинувся один – [y]". На думку мовознавця, цей процес відбувався не пізніше першої половини XII ст. [12: 190]. Така гіпотеза, зі свого боку, наштовхує на думку, що з новоутвореного в цій позиції **ы** в українській мові міг утворитися тільки звук [и], а тому початковий **и** мав би становити норму сучасної української літературної мови, а його відсутність – тимчасова, спричинена російськомовним впливом. Про це, до речі, зазначає й сам автор: "На українському ґрунті новий [y], що розвинувся внаслідок асиміляційних процесів з [i] після [ъ], зазнав тих самих подальших перетворень, що й давньоруський [y] з спільнослов'янського [ǫ]" [12: 191]. Ю. В. Шевельов, навпаки, вважає початковий **и** з часу виникнення рисою української мови. На підтвердження своїх слів дослідник

наводить приклади з говірок від Кубані до Закарпаття. Ілюстративний матеріал із писемних пам'яток мовознавець подає обмежено, пояснюючи це ареалом аналізованих текстів, для яких уживання **и** на початку слова "є радше данина білоруській правописній традиції" [43: 846].

Г. П. Півторак вважає звук [и] передньо-середнього ряду середнього підняття однією "з найхарактерніших особливостей української мови", "який виник унаслідок злиття праслов'янських голосних *i* та *ы*. Для позначення нового звука *и* на письмі не було спеціальної літери, що привело до змішування в писемності традиційних літер *ы*, *и*" [27: 105]. Хоч про початковий **и** науковець не згадує, проте акцентує на складнощях розв'язання цього завдання – змішуванні літер у написанні. Вочевидь, саме таке прискіпливе дослідження вможливить якщо не визначити ареал появи звука, то принаймні простежити напрямок його поширення.

За спостереженнями лінгвістів, таку зміну писемні пам'ятки найчастіше засвідчують у позиції після прийменника або префікса на твердий приголосний, зокрема **в/у**, **з/и**/**с**, **роз**, **без**. Наведені приклади вказують на прерогативу ділового стилю в репрезентації цього явища, що також може слугувати додатковим підтвердженням писемної традиції. І. Б. Царалунга доводить, що писемні тексти ділового та конфесійного стилів української мови XIV–XV ст. засвідчують слова з **ы** на початку або на межі префікса й кореня [42: 115–116, 165, 205–206]. В. М. Мойсієнко в писемних текстах XVII–XVII ст., що презентують поліські говори, також спостеріг написання з початковим **ы** після прийменників **увь**, **зь** та після префіксів у дієсловах. Звертаючи увагу на наявність поряд варіантів з **ы** та **и**, дослідник припускає, "що на час написання документа в мовленні жителів Луцька та околиць ступінь велярності з та ж був різний, що й

зумовлювало такі написання" [20: 249]. В. М'якишев у тексті Статуту Великого князівства Литовського (1588) зафіксував спорадичне "вживання слів з початковим **u** у складі конструкцій з "короткими" применниками на твердий приголосний. У більшості ж префіксальних утворень, найімовірніше, доводиться вбачати лексичні полонізми" [21: 141].

Аналізуючи причини з'яви звука [и] загалом та його "початкової" питомисті, І. Д. Фаріон виокремила кілька аспектів: по-перше, історичний – як наслідок злиття **и(і)** та **ы(и)**, чого не зазнали інші слов'янські мови; по-друге, артикуляційний – зміна артикуляції, наслідком якої стало з'ява передньо-високо-середнього звука [и]; по-третє, новоутворений та успадкований новою українською мовою звук [и] виконує розрізнявальну функцію в словах; по-четверте, нормативний – українській мові властива ненапружена вимова початкового **u** [40: 52–58]. Власне, такий різнобій думок при одночасній їх тотожності змушує уважно поставитися до цієї лінгвістичної проблеми, що й декларує актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження полягає в аналізі гіпотез про появу початкового **u** в українській мові, установленні часопросторових параметрів цього явища.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Прикметно, що питання початкового **u** постало одразу після створення Української держави, коли необхідно було врегулювати правописні норми. Два центри – Львів і Київ – запропонували своє бачення цієї проблеми. Зокрема, на засіданні мовознавчої секції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові були затверджені правописні правила, які С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер опублікували окремою книгою "Руска правопись зі словарцем" (Вінніпег, 1918), де про написання початкового **u** зауважили: "ЗАМІТКА. Але на початку

таких слів, як: ігла (не: игла), ігра, ікра, імя, індик, інколи, іноді, ірха, іскра ітд. пишемо **i**, не: **и**" [34: 4], проте в словарці подали два слова з початковим **u**: *уриця, урник* [34: 65]. "Найголовніші правила українського правопису" (1921), зредаговані І. Огієнком ще 1919 року, містили примітку, де також ішлося про вживання початкового **u**: "З початку слова, коли не вимовляється *йі*, треба писати *i* (а не *u*): Іван, іграшка, іду, істина, Ілля, іскра, ікавка, ім'я, іспит, існуюти, істота, іти, Ірод, іржа, Ірпень.

Примітка: але перед *n* можна писати *u*: *ишний, инколи, иней, иноді*" [23: 3].

Досить-таки полярна позиція заходу та центру України на початковий **u**: там, звідки, за даними писемних пам'яток, цей звук прийшов, його категорично відкинули, а там, де в писемних пам'ятках його обмаль або й узагалі немає, початковий **u** намагаються воскресити, хоч, наприклад, у "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка подибуємо 99 слів на цю літеру [32: 192–194], тоді як Г. Голоскевич, автор "Українського правописного словничка", основою для якого були українські лексикографічні праці кінця XIX – початку XX ст. із Західної та Центральної України, зокрема і згаданий словник, у п'ятому виданні навів тільки 28 слів на літеру **u** [6: 53].

Текст про початковий **u** в правописі-1921 було згодом наведено у виданні й 1925 року (Прага) [22]. Це остання правописна згадка про наявність в українській мові початкового **u**. Правопис 1928 (1929) року до цього питання містить компромісне, жертвне рішення – писати тільки **i**, аніж те, яке відповідало б вимові всієї української території, оскільки частина земель, де цей звук на початку слова був поширеним, перебувала під владою Польщі: "В початку слова **и** ніколи не пишеться, тільки **i**" [37: 5]. До цього правопису було видрукувано спеціальне довідкове видання "Український правопис" М. Грунського та М. Мироненка, де автори в першій

частині так обґрунтували необхідність переходу до початкового **i**: "Нещодавно ми ще писали "инший", "Ирод", себто в деяких словах на початку слова можна було писати *и*. Тепер вирішено спочатку *и* ніде не писати. Отже, ми маємо тепер, що було раніше з *ы* – цю букву на спочатку ніде не ставити. Тут є фонетичні умови. Коли ми будемо вимовляти "твердо", то перед *и* спочатку буде утворюватися придих, буде розвиватися приголосний елемент" [7: 13].

Правопис 1933 року імперативно засвідчив відсутність початкового **и** в українській мові: "На початку слова завжди пишеться **i**" [39: 8], а 1945 року – безваріантно, аби українці з приєднаних територій чітко розуміли, про що йдеться: "На початку слова пишеться **i**, а не **и**" [38: 7]. Цю ж думку [36: 9] безапеляційно підтвердила в перевиданні правопису 1960 року комісія у складі Л. А. Булаховського, М. П. Бажана, І. К. Білодіда, О. А. Кундзіча, М. Т. Рильського, П. Г. Тичини [36: 4].

Прикметно, що українська діаспора теж намагалася йти в руслі правописних проблем материкової України, тож 1949 року Я.Б. Рудницький опублікував третє видання "Українського правопису", де в передмові зазначив: "Правила українського правопису, що їх зведення й пояснення подаємо тут, спираються в основному на правилах т. з. "академічного правопису", що його прийняли: 1) Українська Академія Наук у Києві в 1929 році; 2) Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові в 1929 р.; 3) Українська Вільна Академія Наук на еміграції, починаючи з 1945 року" [30: 5]. І далі: "**б) Букву i пишемо:** 1) на початку слова: **іней, інший, іноді, істик, іскра** і т. д." [30: 10]. Правописні словники, що побачили світ поза межами України, вже орієнтувалися на "свіжі" орфоепічно-правописні норми. Зокрема, не включили жодного слова з початковим **и** до правописних словників А. Орел ("Правописний словник", Авґсбург, 1946) [28],

Д. Нитченко ("Український правописний словник", Мельбурн, 1968) [25], Я. Рудницький та К. Церкевич ("Правописний словник української мови", Нью-Йорк – Монреаль, 1979) [29]. Отже, потрібно робити висновок, що захід і центр, а також схід і частини південь, якщо брати українську горизонталь, за ХХ століття, ба навіть за пів століття, зуміли на рівні літературної мови виробити правило вимови початкового **i**, а не **и** в тих словах, які в писемних пам'ятках передано через **ы**. Та чи це так?

Простежмо хоча б за кількома лексикографічними працями, які ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття подавали слова так, як їх подибували в текстах. Наприклад, Ф. Піскунов у "Словнику живої народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії" подає 113 слів (із варіантами) з початковим **и** [31: 95–97]. Аби ні в кого не виникло сумнівів, що йдеться саме про **и**, лексикограф зробив такий коментар: "**И** – читается и выговаривается, какъ **ы**, но немного мягче" [31: 95], де в передмові докладніше описав відмінності звуків: "Южно-русская азбука отличается ... лишь отсутствиемъ буквъ ... и инымъ произношениемъ нѣкоторыхъ буквъ ... буква *и*, какъ *ы*, только мягче, такъ что она есть нѣчто среднее между сѣверно-рускимъ *и* и *ы*; она произносится тверже чѣмъ *и* и мягче чѣмъ *ы*, напримѣръ слово *воли*, слѣдуетъ прочесть такъ какъ бы было написано *voly*" [31: V]. І 99 слів у "Словарі української мови" за редакцією Б. Грінченка. От і вся лексикографічна історія, попри те, що в писемній мові ХХ століття до запровадження літературної цензури, названої редакційним відділом, словами з початковим **и** активно послуговувалися, напр.: ...*амністію повинно пристосувати до Садуля, Паскаля та инших комуністів, що залишилися в Росії в період революції ...* (Більшовик, № 282 від 11.12.1924,

с. 2); Тов. Калінін від **имені** Центрального Виконавчого Комітету СРСР відкриває ... (Змичка, № 28 від 10.05.1925, с. 1); П'яна орда донців **иржала** од сміху, потішалася над пани (Зірка, № 295 від 22.12.1925, с. 5); Однак і там, де не росте кваснич, поширюється **иржа** при помочі хопти і незораної стерні (Народня справа, № 32 від 07.08.1932, с. 7); ...пошкодили більше число **инших** прибережних суден... (Воля Покуття, № 31 від 17.05.1942, с. 1)* та ін. Періодика, приклади з якої тут наведено, презентує різні куточки України. До речі, Генеральний регіонально анований корпус української мови (ГРАК-17) на запит **инший** видав 38873 контексти [4]. Отже, можна говорити як про очевидну живомовну рису, так і про літературне відшліфовування правописної примітки.

Про що ж свідчать писемні пам'ятки? М. А. Жовтобрюх наводить ілюстративний матеріал із пам'яток староукраїнської, староросійської та старобілоруської мов, більшість – із перших [12: 191]. Ці тексти географічно презентують південно-західне наріччя, а також західні говірки північного наріччя. Звісно, для текстів, віддалених від нас у часі, проблемним залишається розрізнення **и(і)** та **и(ы)**, про що наголошував Г. П. Півторак, однак саме наявність букви **ы** на початку слова є безпосереднім підтвердженням того, що тут вимовляли звук, відмінний від [i]. Зокрема, досліджувані нами пам'ятки демонструють хоч і частотне, проте на загальному тлі все ж таки спорадичне написання **ы** на початку слова після прийменників **з/из, в/ув**. Однак зауважимо, що кількість таких слів обмежена варіантами займенника **ыний/ынший**, іменника **ымене**, напр.: *То пак, деи, мелник боковецкий Васко а Грицко Залозный, а Федец – люди боковецкие и з ынными многими*

помочниками а суседы своими, звазнившись безвинне на воита тристанского на Михна Голубковича с платницы на суботу, выпустивши его с корчмы, на гребли пред млыном его забили [17: 174]; Приездила до мене, Бориса Ивановича Совы, подстаростего луцкого, ее млст пани Яновая Загоровская Федора Боговитиновна Шумбарского, жалуючи обтажливаве и оповедаючи тым обычаем, иж, деи, вчорашнего часу мсца октебра тридцатого дня в четвергъ, якобы годиною перед заходом солнца пан Иван Яцкович Борзобогатыи, // ключник, городничьи, мостовничьи и воит луцкии, наславши моцно квалтом сына своего Василя, вранника своего полонского Хацка Туличовского и служебников своих Федора, Шлешка Поповича заборолского а Матыса кушнера и з ынными многими людьми а помочниками их зброино – з ручницами, з сагайдаки, з рогатинами и з ынными вшеликими бронами на имене мое Ратново подданных моих розогнали [17: 461–462]; ... в ынших землях нших и воеводствахъ ... [11: 135]; Нижли маемъ ведомост з скарбу земского, же пнзеи поголовных з ыменем наших гсдрьских и половица серебицизнь первых годовых не выносит [11: 139]; ... рассказали есмо маршалку нашему, // писару замков украинных пану Ивану Воловичу, абы он, ув ынших замках наших ничимъ не забавеючисе и потребности наши гсдрские опустивши, што наборздеи быти можетъ, до Веницы поспешилсе [11: 152]; Маеть Петницакский (!) врад воиское замьку и повету Веницкого держати и всекое владности и пожитковъ, тому врадѹ належачих, ужывати потому, яко и в ыных замькох и поветех таковые влады держат [11: 153]; ... акии иньи податок уфален и постановен был з ыных подданных нших и кнзьских, панских и шляхетских повету Браславского и Веницкого [11: 165]; ... третьяе части того именьа маеть быти при пану Понетовскомъ и малжонце его млсти з ыменемъ

* Ілюстративний матеріал узято з архіву української періодики, розміщеного на сайті Libraria.ua (<https://libraria.ua/>).

Добниками (!) в той сумі і праві небожчика пна Дубицького, пнеи Понетовської описаного [11: 182]; ... и мене свое отчизное, в повети Веницькомъ лежачое, прозвискомъ называемое Сивовковци над речкою Десницею, и **в ыменю** пна Юра Александровича в Черленкове ... [11: 196]; ... а тую четвертую часть свою, во именью Штолопове мающую, от пана отца своего описаную, з людми, ... и **з ыншими** вшелекими пожитками ... продалом на вечность пану Григорию Бабузе [11: 313]; Узнаемъ сим листомъ нашимъ всемъ воецъ и каждому зособна, нинешнимъ и на потомъ будучимъ, ижъ што которыи замокъ и место названое Прилуку, у воеводстве Браславскомъ лежачое, **в ыменю** своемъ ... [11: 326]; Которыи, деи, Александро **з ыними** слугами и помочники твоими за рассказаньемъ твоимъ ихъ з двора аж за ворота вонъ выпхали, били и зельжили [11: 330]; И просил насъ, суду, абы декретамъ ншимъ тые твердости **з ыменями** преречеными ея млсти присужоны, а на пану Шлещи и жоне его, ако на заступцахъ, заруки и шкочы вказаны были [11: 348]; ... **з ыменья** Прилука одержан [11: 413]; ... две селе осельхъ Березову и Володеювцы **из ыншими** воецъ селищами и урочищами ... [11: 761]; ... всю маетность шца его млсти в себе мела и **в ыншии** домъ речи рухомые внесла ... [14: 96]. Прикметно, що пам'ятки ділового стилю, у яких засвідчено цю особливість, територіально презентують переважно захід північного та південно-західного діалектів, заглиблюючись в останньому аж до межі із середньонадніпряньськими говірками. Звернемо увагу й на кількісні дані. Зокрема, в актах Волинського воеводства кінця XV–XVI ст. родових, числових і відмінкових форм займенника *ыншии* зафіксовано 3, *иншии* – 7 [2]; у Луцькій замковій книзі 1560–1561 рр. – 61 і 160 відповідно [17]; у Кременецькій замковій книзі 1578 року – 13 і 43 відповідно [14]; в

актових книгах Житомирського гродського урядів 1605, 1609 і 1649–1650 рр. та підкоморській книзі Київського воєводства 1643 р. – *ы(н)шии* – 6, *и(н)шии* – 76 відповідно, до того ж жодного вживання форми *ы(н)шии* у Підкоморській книзі Київського воєводства 1643 р. [10]. Зовсім інше спостерігаємо в пам'ятках Лівобережної України, зокрема в Лохвицькій ратушній книзі XVII ст. зафіксовано тільки 9 різних форм займенника *иншии*, 2 – *иншии*, 3 – *инъшии* [16]; акти Бориспільського міського уряду 1612–1699 рр. теж засвідчують повне домінування форми з початковим *и* – 19 [1].

Наведені тексти презентують функціонування слів із початковим *и* в текстах ділового стилю. Аналіз писемних пам'яток інших жанрів засвідчує побутування лексем із цим звуком у тій же позиції, напр.: *Кривоносъ из ыншими* полковниками Немировъ, Животовъ, Махновку, Бердычовъ (попустошили) [41: 79]; *Але откулъ колвекъ тый народы славенский имена мают болгарский, руский, полский, готский, вандалский, ческий, сербъский и прочии, всъ словенского языка заживають, толко змешавшиися з ыншими* языками, свои словенский языкъ помещали [35]; *Для того Свѣтополкъ, кнзъ киевский, і Володимер, з ыншими* кнзями надумавшиися, поднесли воину на половцов [35]; *Потом з Болеславомъ и з ыншими* пошол под Киевъ [35]; *Наримунтъ, пануючи въ Литве а з своими братьями зносячися, з Крижаками, з Поляками и з ыншами* славныи оправаваль воины [35].

Трапляється початковий *ы* й в інших словах, зокрема в онімах і запозиченнях, напр.: ... *ис тою шлахтою был есми во имену в Ълинцахъ*, у воеводстве Браславское лежачое [11: 757]; *И пытал есми, хто бы был на местцу пановъ Шбоденских тут у в Ълинцах* [11: 758]; ... *на сеиме з ынстыкгатором* его королевское млсти ... [11: 839]; *Которо(о) ... такъ в ызбе*, ако и перед избою [суд]овою, через помененого возного Андреа

Трембицького приволат розказал [11: 806].

Зрідка в текстах зафіксовано **ы** на межі префікса та кореня, напр.: *И если бы што через право **отышло** ...* [11: 434]; ... на **одысканье** части именьа Каменогорки и Жорнвиць [11: 507]; ... для **одысканья** оног маестности ... [11: 508]; ... вшелекимъ правнымъ способом **одыскиват** [11: 508]; ... прочъ от суду **отышла** ... [11: 569].

Одиничним прикладом репрезентовано написання початкового **ы** після прийменника на голосний, напр.: ... *отец мои с тыхъ части вшелекихъ добръ и пожитковъ в гонехъ бобровыхъ, в куничниках, ако и у **ынъшихъ** пожитках держалъ и уживал* [11: 312], що міг би слугувати доказом початковості звука.

Натрапляємо на контекст, який, з одного боку, міг би свідчити про дотримання писарем традиції, проте з іншого – це може бути звичайний огріх сучасного набиральника тексту: ... *абы при том посланцу гсдрьском **ув ыимене** и двор Каменогорку, Жорнъвища* ... [11: 345].

Цікаві трансформації з початковим голосним засвідчує впис у луцьку земську книгу листів і привілеїв через передачу майна в заставу, виконаний на прохання брацлавського земського судді Івана Юхновича Кошки. Зокрема, наведений ілюстративний матеріал демонструє збереження **ы** після утворення одного слова, де приголосний функціює як протетичний, напр.: у *Черемошном а **ув Їгнатовцохъ**, а у Фалкове*; ... у *Черемошномъ а **ув Їгнатовцох**, а у Фалкове* ... [11: 392]; ... *в трехъ селищах на има в Черемошном а **въ Выгнатовцах**, а в Хвалкове* ... [11: 393]; ... *а што с дотычетъ иных именеи ег материзных Черемошны а **Игнатовцовъ**, а Фалкова* ... [11: 397]; ... *в Черемошномъ а **в Їгнатовцох**, а в Хвалкове* ...; ... *в Черемошномъ а **въ Выгнатовцох**, а у Фалкове* ...; ... *в Черемошном а **Игнатовцах** и Хвалкове* ...; ... *у Черемошном, **ув Їгнатовцох** а въ Фалкове* [11: 399]. Зазначимо, що протетичні приголосні – одна з

особливостей української мови. Їх поява була спричинена вимогою до уникнення голосового зіяння, тобто вимогою милозвучності. Приставні приголосні не порушують якісного звукового складу слова, зберігаючи після себе той голосний, що був у формі, детермінованій саме усним мовленням. Деспалаталізація м'яких приголосних, однією з причин якої було витворення передньо-середнього [и], частково проливає світло на цю проблему, бо дає обмежений арсенал приголосних, у позиції після яких став можливим початковий **ы**. Це підтверджують і слова, які в українській літературній мові без **в і з** нині не вживаються, наприклад *вирій*, *зиск*, або ж мають префікс, що закінчується на приголосний, наприклад *розиграшний*. Власне, як приклад можна згадати й омонімію морфем – праслов'янських кореня **in-** та суфікса **-inъ/-in(a)** одного походження, коли початковий суфікса у вимові зазнав повної акомодатії до попереднього твердого приголосного, змінившись на передньо-середній [и], як це, очевидно, сталося й із коренем, який із-поміж багатьох запропонованих слів найлегше вимовляти саме з початковим **и**: *инший*, бо *картоплина*, *квасолина*, *капустина*. Чи, може, комусь до вподоби *картопліна*, *квасоліна*, *капустіна*?

Можливо, сучасні говірки підтверджують утрату або й узагалі неприродність початкового **и** українській мові? Зокрема, М. Й. Онишкевич у бойківських говірках зафіксував 33 слова з **и** в цій позиції [26: 324–326], М. Матіїв у говірках центральної Бойківщини – 40 слів [19: 191–194], у гуцульських говірках – 47 слів [8: 84–86], М. Негрич у говірці с. Березови записав 9 слів [24: 84], Г. Аркушин у західнополіських – 8 слів [3: 198], П. Лисенко в поліських – 12 слів [15: 85], "Матеріали до словника подільських говорів" фіксують тільки лексему *истик* [18: 179], В. Денисюк у говірці с. Дмитрушки кодифікував 3 слова [9:

166]. Отже, ареал активнішого побутування початкового **и** – бойківські та гуцульські говірки.

Якою мірою тут може бути представлена, за Ю. В. Шевельовим, "білоруська писемна традиція", сказати складно, адже історичні словники української та білоруської мов засвідчують функціонування тих самих слів із початковим **ы**, проте лексикографи, очевидно, не ставили перед собою спеціального завдання – зосередити увагу саме на тому чи тому явищі. Наприклад, лексикографи-білорусисти до реєстрового *изба* з-поміж 51 прикладу подають тільки 7, що ілюструють уживання початкового **ы** [5: 28–30], до реєстрового *инший* – тільки 2 з-поміж 81 [5: 136–140]; у

"Словнику української мови XVI – першої половини XVII ст." майже така пропорція: до реєстрового *изба* – 4 з-поміж 32 [33: 33–34], до реєстрового *инший* – 4 з-поміж 77 [33: 155–159].

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави зробити висновок, що слова з початковим **ы** активно функціювали в українській мові. На загальному тлі правописної неунормованості поява **ы** на початку слова – свідчення живомовних процесів вироблення милозвучності, що можемо потрактувати як позиційне чергування. Збереження його в деяких сучасних говірках, з одного боку, є свідченням узвичаєння вимови, з іншого – наступу літературної норми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Акты Бориспольскаго мѣйскаго уряда 1612–1699 гг. / предисловіє А. Стороженко. Київ, 1892. 112 с.
2. Акти Волинського воєводства кінця XV–XVI ст. (із зібрання Пергаментних документів Архіву головного актів давніх у Варшаві) / підг. до друку Андрія Блануци, Дмитра Ващука, Дмитра Вирського (латиномовні документи). Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. 154 с.
3. Аркушин Г. А. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Т. 1: А–Н. Луцьк: РВВ "Вежа", 2000. XXIV, 353 с.
4. Генеральний регіонально анотований корпус української мови. URL: https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#dashboard?corpname=grac17 (дата запити: 28.08.2024).
5. Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Вып. 14: Ігдзе – Катуючий / склад. Т. І. Білізніук і інш. Мінск: Навука і тэхніка, 1996. 301 с.
6. Голоскевич Г. Український правописний словничок / вид. п'яте. Катеринослав – Ляйпціг: Українське вид-во в Катеринославі, 1923. 226 с.
7. Грунський М., Мироненко М. Український правопис. Харків – Київ: Держ. вид-во України, 1929. 148 с.
8. Гуцульські говірки. Короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
9. Денисюк В. Дмитрушки. Словник говірки рідного села. Умань: Візаві, 2024. 459 с.
10. Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (збірник актових документів) / підг. до вид. В. В. Німчук [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1981. 316 с.
11. Документи Брацлавського воєводства 1566–1606 років / упорядн. М. Крикун, О. Піддубняк. Львів, 2008. 1218 с.
12. Історія української мови. Фонетика / Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Склярєнко В. Г. Київ: Наук. думка, 1979. 367 с.
13. Іщенко О. Інвентар звуків у діалектах: до проблеми витоків української мови. *Український глотогенез: матеріали Міжнародної наукової конференції* / відп. ред. В. М. Мойсієнко. Житомир: Полісся, 2015. С. 92–116.
14. Кременецька земська книга 1578 року / підгот. до вид. Л. В. Яшук. Кременець: Кремен.-Почаїв. держ. іст.-архітектур. заповідник, 2018. 300 с.
15. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наук. думка, 1974. 260 с.
16. Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. (збірник актових документів) / відп. ред. І. П. Чепіга. Київ: Наук. думка, 1986. 221 с.

17. Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко, В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 733 с.
18. Матеріали до словника подільського говору / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця: ТОВ "ТВОРИ", 2021. 461 с.
19. Матіїв М. Д. Словник говірок центральної Бойківщини. Київ – Сімферополь: Ната, 2013. 602 с.
20. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. 448 с.
21. Мякишев В. Язык Литовского статута 1588 г. Краков: Lexis, 2008. 717 с.
22. Найголовніші правила українського правопису. Прага: Вид-во української молоді, 1925. 16 с.
23. Найголовніші правила українського правопису. Рівне: Волинське кооперативне вид-во, 1921. 19 с.
24. Неґрич М. Скарби гуцульського говору: Березови: [словник]. Львів: [Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України], 2008. 221 с.
25. Нитченко Д. Український правописний словник. Мельборн: Ластівка, 1968. 177 с.
26. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: [у 2 ч.]. Ч. 1: А–Н. Київ: Наук. думка, 1984. 494, [1] с.
27. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ: Наук. думка, 1993. 199 с.
28. Правописний словник / зред. А. Орел. Авґсбург, 1946. 272 с.
29. Правописний словник української мови / за ред. Я. Рудницького та К. Церкевича. Нью-Йорк – Монреаль: Науково-Дослідне Товариство Української Термінології, 1979. 800 с.
30. Рудницький Я. Б. Український правопис. Вінніпег: Комітет Українців Канади, 1949. 64 с.
31. Словарь живаго народнаго, письменнаго и актоваго языка русскихъ южанъ Россійской и Австро-Венгерской имперіи = Словникъ живої народнеї, письменної і актової мови руськихъ югівцанъ Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії / сост. Ф. Пискуновъ. 2-е изд., испр. и знач. пополненное. Киевъ : Тип. Е.Я. Федорова, 1882. V. 304. V с.
32. Словарь української мови : [у 4 т.] / збір. ред. журн. "Киевская Старина"; упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958. Т. 2. 573 с.
33. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: у 28-ми вип. Вип. 13 (И – І) / відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 2006. 242 с.
34. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руска правопись зі словарцем. Вінніпег : Накладом Руської Книгарні, 1918. 152 с.
35. Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх. Київ: Наук. думка, 1992. 332, [2] с.
36. Український правопис / вид. друге, випр. і доп. Київ: Укр. держ. вид-во, 1960. 272 с.
37. Український правопис. [Київ]: Держ. вид-во України, 1929. 103 с.
38. Український правопис. Київ: Укр. держ. вид-во, 1945. 179 с.
39. Український правопис. Харків: Рад. школа, 1933. 95 с.
40. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. Львів: Свічадо, 2009. 120 с.
41. Хмельницькая лѣтопись. Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ / под ред. О.И. Левицкаго. Киевъ, 1878. С. 77–81.
42. Царадунга І. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. Хмельницький: ФОП Гонта А. С., 2017. 448 с.
43. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. XII, 1054 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Akty Boryspolskaho meiskaho uryada 1612–1699 hh. (1892) [Acts of the Boryspil city council 1612–1699] / foreword by A. Storozhenko. Kyiv, 112 p. [in Old Ukrainian].
2. Akty Volynskoho voievodstva kintsia XV–XVI st. (2014) (iz zibrannia Perhamentnykh dokumentiv Arkhivu holovnoho aktiv davnikh u Varshavi) [Acts of the Volyn Voivodeship of the late 15th – 16th cc.] / arranged by Andrii Blanuts, Dmytro Vashchuk, Dmytro Vyrskiy. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 154 p. [in Old Ukrainian].
3. Arkushyn, H. L. (2000). Slovnyk zakhidnopoliskykh hovirok [Dictionary of Western Polissia dialects]: in 2 vol. Vol.1: A–N. Lutsk: RVV "Vezha", XXIV, 353 p. [in Ukrainian].
4. Heneralnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy [General Regionally Annotated Corpus of Ukrainian]. URL: https://parasol.vmguest.uni-jena.de/grac_crystal/#dashboard?corpname=grac17 (reference date: 28.08.2024). [in Ukrainian].
5. Histarychny sloŭnik belaruskoi movy (1996). [Historical dictionary of the Belarusian language]. Iss. 14: Ihde – Katuiuchy / arranged by. T.I. Blizniuk et all. Minsk: Navuka i tekhnika, 301 p. [in Belarusian].
6. Holoskevych, H. (1923). Ukrainskyi pravopysnyi slovnychok [Ukrainian orthographic dictionary] / 5th edition. Katerynoslav – Liaiptsig: Ukrainske vyd-vo v Katerynoslavi, 226 p. [in Ukrainian].
7. Hrunskiy, M. & Myronenko, M. (1929). Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]. Kharkiv – Kyiv: Derzh. vyd-vo Ukrainy, 148 p. [in Ukrainian]
8. Hutsulski hovirky. Korotkyi slovnyk (1997) [The Hutsul dialects. A brief dictionary] / ed. by Ya. Zakrevska. Lviv, 232 p. [in Ukrainian].
9. Denysiuk, V. (2024). Dmytrushky. Slovnyk hovirky ridnoho sela [Dmytrushky. Dictionary of dialect of native village]. Uman: Vizavi, 459 p. [in Ukrainian].
10. Dilova mova Volyni i Naddnyprianshchyny XVII st. (zbirnyk aktovykh dokumentiv) (1981) [The business language of Volyn and the Dnipro region of the 17th c.] / arranged by. V. V. Nimchuk [et all.]. Kyiv: Nauk. dumka, 316 p. [in Old Ukrainian].
11. Dokumenty Bratslavskoho voievodstva 1566–1606 rokiv (2008) [Documents of the Bratslav Voivodeship 1566–1606] / arranged by M. Krykun, O. Piddubniak. Lviv, 1218 p. [in Old Ukrainian].
12. Nimchuk, V. V. (Ed.) (1979). Istoriiia ukrainskoi movy. Fonetyka [History of the Ukrainian language. Phonetics]. Kyiv: Nauk. dumka, 1979. 367 p. [in Ukrainian]
13. Ishchenko, O. (2015). Inventar zvukiv u dialektakh: do problemy vytokiv ukrainskoi movy [Inventory of sounds in dialects: on the problem of the origins of the Ukrainian language]. *Ukrainskyi hlotohenez: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii* / ed. by V. M. Moisiienko. Zhytomyr: Polissia, 2015. Pp. 92–116. [in Ukrainian].
14. Kremenetska zemska knyha 1578 roku (2018) [Kremenets zemstvo book of 1578] / arranged by L. V. Yashchuk. Kremenets: Kremen.-Pochaiv. derzh. ist.-arkhitektur. zapovidnyk, 300 p. [in Old Ukrainian]
15. Lysenko, P. S. (1974). Slovnyk poliskykh hovoriv [Dictionary of Polissya dialects]. Kyiv: Nauk. dumka, 260 p. [in Ukrainian].
16. Lokhvytska ratusna knyha druhoi polovyny XVII st. (zbirnyk aktovykh dokumentiv) (1986) [Lokhvitsa town hall book of the second half of the 17th c. (collection of act documents)] / ed. by I.P. Chepiha. Kyiv: Nauk. dumka, 221 p. [in Ukrainian].
17. Lutska zamkova knyha 1560–1561 rr. (2013) [Lutsk Castle Book of 1560–1561] / arranged by V. M. Moisiienko, V. V. Polishchuk. Lutsk, 733 p. [in Ukrainian].

18. Materialy do slovnyka podil'skoho hovoru (2021) [Materials for the dictionary of the Podil dialect] / arranged by I. V. Horofianiuk. Vinnytsia: TOV "TVORY", 461 p. [in Ukrainian].
19. Matiiv, M. D. (2013). Slovnyk hovirok tsentralnoi Boikivshchyny [A dictionary of dialects of the central Boykiv region]. Kyiv – Simferopol: Nata, 602 p. [in Ukrainian].
20. Moisiienko, V. M. (2006). Fonetychna systema ukrainskykh poliskykh hovoriv u XVI–XVII st. [The phonetic system of Ukrainian Polissia dialects in the 16th – 17th cc.]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 448 p. [in Ukrainian].
21. Myakyshev, V. (2008). Yazyk Litovskogo statuta 1588 g. [Language of the Lithuanian Statute of 1588]. Krakow: Lexis, 717 p. [in Poland].
22. Naiholovnishy pravyla ukrainskoho pravopysu (1925) [The most important rules of Ukrainian orthography]. Praha: Vyd-vo ukrainskoi molodi, 16 p. [in Ukrainian]
23. Naiholovnishy pravyla ukrainskoho pravopysu (1921) [The most important rules of Ukrainian orthography]. Rivne: Volynske kooperatyvne vyd-vo, 19 p. [in Ukrainian].
24. Negrych, M. (2008). Skarby hutsul'skoho hovoru: Berezovy : [slovnyk] [Treasures of the Hutsul dialect: Berezovy]. Lviv: [In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy], 221 p. [in Ukrainian].
25. Nytchenko, D. (1968). Ukrainskyi pravopysnyi slovnyk [Ukrainian orthographic dictionary]. Melborn: Lastivka, 177 p. [in Ukrainian].
26. Onyshkevych, M. Y. (1984). Slovnyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boyki dialects]: [in 2 parts.]. Part 1: A–N. Kyiv: Nauk. dumka, 494, [1] p. [in Ukrainian]
27. Pivtorak H. (1993). Ukraintsi: zvidky my i nasha mova [Ukrainians: where we come from and our language]. Kyiv: Nauk. dumka, 199 p. [in Ukrainian].
28. Pravopysnyi slovnyk (1946) [Orthographic dictionary] / ed by. A. Orel. Avgsburg, 272 p. [in Ukrainian].
29. Pravopysnyi slovnyk ukrainskoi movy (1979) [Orthographic dictionary of the Ukrainian language] / ed. by Ya. Rudnytskohoyi, K. Tserkevych. New York – Montreal: Naukovo-Doslidne Tovarystvo Ukrainskoi Terminolohii, 800 p. [in Ukrainian].
30. Rudnytskyi, Ya. B. (1949). Ukrainskyi pravopys [Ukrainian orthography]. Vinnipeg: Komitet Ukraintsiv Kanady, 64 p. [in Ukrainian].
31. Slovar zhyvaho narodnaho, pysmennaho y aktovaho yazyka ruskykh yuzhan Rossiiskoi i Avstro-Venherskoi imperii = Slovnyk zhyvoi narodnei, pysmennoi i aktovoi movy ruskykh yuhivshchan Rosiiskoi i Avstriisko-Vengerskoi tsesarii (1882) [Dictionary of the living folk, written and act language of the Russian southerners of the Russian and Austro-Hungarian Caesarias] / arranged by F. Piskunov. 2Nd edit., amended. Kyiv: Tip. E. Ya. Fedorova. V. 304. V p. [in Ukrainian].
32. Slovar ukrainskoi movy [The dictionary of the Ukrainian language] (1958): [in 4 vol.] / zibr. red. zhurn. "Kyevskaia Staryna"; arranged by B. Hrinchenko. [Repr. 1907–1909 rr.]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. Vol. 2. 573 p. [in Ukrainian].
33. Slovnyk ukrainskoi movy XVI – pershoi polovyny XVII st. (2006) [Dictionary of the Ukrainian language of the 16th – first half of the 17th c.]: in 28 iss. Iss. 13 (Y – I) / ed. by D. Hrynychshyn. Lviv, 242 p. [in Old Ukrainian].
34. Smal-Stotskyi, S. & Hartner, T. (1918). Ruskyi pravopys zi slovartsem [Ruthenian orthography with dictionary]. Vinnipeg: Nakladom Ruskoj Knyharni. 152 p. [in Ukrainian].
35. Sofonovych, F. (1992). Khronika z litopystsiv starodavnikh [Chronicle from ancient chroniclers]. Kyiv: Nauk. dumka, 332, [2] p. [in Ukrainian].
36. Ukrainskyi pravopys (1960) [Ukrainian orthography] / 2nd edition, amended. Kyiv: Ukr. derzh. vyd-vo, 272 s. [in Ukrainian].
37. Ukrainskyi pravopys (1929) [Ukrainian orthography]. [Kyiv]: Derzh. vyd-vo Ukrainy, 103 p. [in Ukrainian].
38. Ukrainskyi pravopys (1945) [Ukrainian orthography]. Kyiv: Ukr. derzh. vyd-vo, 179 p. [in Ukrainian].

39. *Ukrainskyi pravopys* (1933) [Ukrainian orthography]. Kharkiv: Rad. shkola, 95 p. [in Ukrainian].
40. Farion, I. (2009). *Pravopys – korset movy? Ukrainskyi pravopys yak kulturno-politychnyi vybir* [Is orthography a language corset? Ukrainian orthography as a cultural-political choice]. Lviv: Svichado, 120 p. [in Ukrainian].
41. *Khmelnyskaia letopys'* (1878) [Khmelnysky Chronicle]. *Letopys Samovydtsa po novootkrytom spyskam* / ed. by O.Y. Levytskyi. Kyiv. Pp. 77–81. [in Ukrainian].
42. Tsaralunha, I. (2017). *Variatyvnist u staroukrainskii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st.* [Variability in the Old Ukrainian literary and written language of the 14th – 15th c.]. Khmelnytskyi: FOP Honta A. S., 448 p. [in Ukrainian].
43. Shevelov, Yu. (2002). *Istorychna fonolohiia ukrainskoi movy* [Historical phonology of the Ukrainian language]. Kharkiv: Akta. XII. 1054 c. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.162.2.42:004.738

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.107-117

КЛАСИФІКАЦІЯ ТРОЛІВ: КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ

Н. М. Дяченко*

У статті представлений матеріал про тролінг і тролів, зокрема схарактеризовано тролінг як одну із сучасних комунікативних практик, запропоновано спробу комплексної класифікації інтернет-тролів та продемонстровано її реалізацію на конкретному прикладі тролінгової діяльності публічної особи – українського політика Олексія Гончаренка. Під час дослідження в роботі було використано й загальнонаукові (як зіставлення, спостереження), і власне лінгвістичні методи, зокрема метод суцільного вибирання, описовий метод і його основні прийоми – інвентаризація та систематизація мовних одиниць, класифікаційний метод, метод когнітивної інтерпретації. Розглянуто сутність понять "троль", "тролінг". Відповідно до визначених критеріїв скласифіковано типи тролів (за рівнем анонімності – анонімний, дисоціативно анонімний, публічний; за формального погляду (за способом оприявлення стратегії тролінгу) – грубий, тонкий; за сферою діяльності (дискурсивною ознакою) – політичні, релігійні, медичні тощо; за регулярністю тролінгової діяльності – професійні, регулярні, випадкові; за широтою інтересів – тематичні та універсальні; за характером комунікації – хрестоматійний (класичний), інтелектуал, всезнайка, сноб, мораліст, гамлет, емоційний, детектив, бульдозер, інфант, самоїд, баба-яга проти, супергерой, спойлермен, вікі-троль, базіка (флудер), злостивець, нарцис, соціопат, сірничок, педант, сірий кардинал, переслідувач, ідеолог, залицяльник, руйнівник міфів; за метою тролінгової діяльності – троль-адвокат, троль-прокурор; за фінансовим складником діяльності – оплачувані, "волонтери"; за належністю майданчика комунікації – троль-господар, троль-гість; за рівнем інтелекту – інтелектуал, троль-посередність, "корисний дурень"; за способом реалізації мовного коду – інтелігент, людина з народу, любитель позлословити; за типом реакції – блискавка, равлик, невидимка; за ситуативною роллю – ініціатор, відповідач; за результативністю – майстер, учень, невдаха; за наявністю здібностей до тролінгу – вроджений, навчений; за масштабом тролінгу – глобальний, "народний", містечковий), визначено прикметні ознаки тролів відповідного типу; представлено комплексну (за всіма запропонованими критеріями) характеристику тролінгової комунікації О. Гончаренка.

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
dyachenkonatali@gmail.com
0000-0001-7659-208X

Ключові слова: тролінг, троль, тролінгова комунікація, інтернет-комунікація, класифікація тролів.

CLASSIFICATION OF TROLLS: COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC ASPECT

Diachenko N. M.

The article presents material about trolling and trolls, in particular, trolling is characterized as one of the modern communicative practices, an attempt at a comprehensive classification of Internet trolls is proposed and its implementation is demonstrated on a specific example of the trolling activity of a public figure – Ukrainian politician Oleksii Honcharenko. During the research, both general scientific (such as comparison, observation) and actual linguistic methods were used, in particular, the continuous sampling method, the descriptive method and its main techniques – the inventory and systematization of language units, the classification method, and the method of cognitive interpretation. The essence of the concepts "troll", "trolling" was considered in accordance with the defined criteria (by the level of anonymity; from a formal point of view (by the method of manifesting the trolling strategy); by the field of activity (discursive feature); by the regularity of trolling activity; by the breadth of interests; by the nature by the purpose of trolling activity; by the ownership of the communication site; for the purpose of trolling; by financial component of activity; according to the ownership of the communication platform; by the level of intelligence; according to the method of implementation of the language code; by type of reaction; by situational role; by performance; according to the presence of trolling abilities: innate, trained; by the scale of trolling), the types of trolls are classified, their names are proposed and, if necessary, additional explanations are provided, the characteristic features of trolls of the corresponding type are determined; a comprehensive (according to all proposed criteria) characteristic of trolling communication by O. Honcharenko is presented.

Keywords: trolling, troll, trolling communication, Internet communication, classification of trolls.

Постановка проблеми. З огляду на події, які впродовж останніх років відбуваються у світі загалом і в Україні зокрема (щодо наших співгромадян – це насамперед повномасштабна війна з росією, а раніше – і пандемія COVID-19), не лише на міжособистісному рівні, а й у публічній сфері все більшої популярності набуває спілкування, опосередковане гаджетами. Мережа "Інтернет" пропонує низку популярних майданчиків для комунікації. Тож у сучасному світі поспілкуватися можна вже не тільки і не стільки в місцях реального скупчення людей – розважальних, освітніх, спортивних, торговельних закладах тощо, а насамперед у різноманітних соцмережах та групах у месенджерах. Комунікація тут, безперечно, подібна до спілкування наживо, проте все ж це особлива, інша реальність, що має свою специфіку й розвивається за своїми негласними правилами нетикету (ця лексема є гібридне утворенням, яке з'явилося внаслідок злиття двох слів: етикет і *Net* (англ. "мережа"), тобто нетикет – поняття, що

репрезентує ще один сучасний різновид правил, котрий додався до звичних світського й ділового етикету). Більшість користувачів достатньо добре обізнана з нормами нетикету, тож наведемо приклад лише декількох: не порушувати меж пристойності й не писати іншим того, чого б ви не наважилися сказати особисто; намагатися писати грамотно, не припускаючись помилок; бути уважними й доречно використовувати невербальні засоби спілкування (як емодзі, малюнки, світлини); не допускати фамільярності й не розглядати буквально статус "друзі" в мережах, оскільки часто така "дружба" є суто формальною і не виходить за межі стосунків "особистість – її підписник" та багато ін. Дотримання таких правил не імперативне, воно має побажальний характер і не обмежує свободи комунікантів, але комунікація, організована з їх урахуванням дозволяє завоювати авторитет і зарекомендувати себе як приємного та чемного співрозмовника.

Водночас в інтернет-просторі є категорія осіб, котрі навмисно нехтують нормами спілкування, яких не цікавить позитивний імідж і які мають на меті зовсім інші цілі – це інтернет-тролі. Саме про них ітиметься в цій розвідці.

Аналіз останніх досліджень.

"Тролінг – це розміщення в мережі "Інтернет" (на форумах, у групах новин Usenet, у вікі-проектах тощо) провокаційних повідомлень, що спричиняють між учасниками спілкування суперечки, комунікативні конфлікти, які втілюються в образах, війні редагувань, марнослів'ї тощо" [2: 48]. Він є потужною й популярною нині комунікативною практикою, яка з'явилася в США на початку 1990-х років в інтернет-мережі Usenet, розвивається надзвичайно швидкими темпами й стала особливо затребуваною в кризові часи. Різним аспектам тролінгу та його впливу на комунікацію присвячено студії Дж. Донат, К. Хардакер, А. Марвіка, Ю. Данька, С. Могилка та інших дослідників, однак сучасні реалії спонукають науковців переосмислювати усталені погляди на тролінг і трактувати його не лише як негативну, але і як конструктивну комунікативну практику (докладніше про це й аналіз останніх публікацій про тролінг див.: [2]). Отже, з одного боку, підвищення суспільного інтересу до цього явища через його мінливість та здатність розширювати потенціал свого комунікативного впливу, з іншого, – свідчення про те, що його природа й досі залишається недостатньо вивченою, зокрема в аспекті типології тролів, уповажнюють нас до подальших студій.

Мета нашої розвідки – схарактеризувати тролінг як одну із сучасних комунікативних практик, запропонувати спробу комплексної класифікації інтернет-тролів та продемонструвати її реалізацію на конкретному прикладі тролінгової діяльності публічної особи.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- розглянути сутність понять "тролінг" і "троль";

- класифікувати типи тролів та визначити прикметні ознаки кожного типу;

- представити комплексну (за всіма запропонованими критеріями) комунікативну характеристику комуніканта-троля.

Для реалізації поставлених мети й завдань у роботі використано й загальнонаукові (як зіставлення, спостереження), і власне лінгвістичні методи, зокрема метод суцільної вибірки, описовий метод і його основні прийоми – інвентаризація та систематизація мовних одиниць, класифікаційний метод, метод когнітивної інтерпретації.

Виклад основного матеріалу.

Тролінг – сучасний соціально-психологічний комунікативний феномен, який може мати деструктивний вплив як на одного індивіда, так і на цілу соціальну групу. Він є не лише одним з найбільш дієвих засобів маніпуляційного впливу, а й уможливає руйнацію будь-якої стратегії чи позиції. Водночас "попри весь негатив, із яким асоціюють поняття "тролінг", цей вид комунікативної взаємодії має також і позитивну сторону. На нашу думку, маючи на меті добрі наміри, а не цькування, маніпулювання та провокації, тролінг виводить комунікацію на новий рівень, допомагає мовцеві висловлювати свою думку й так, як є – іронічно, а іноді й сатирично, – але називати речі своїми іменами" [2: 53].

Головною рушійною силою тролінгу є троль – інтернет-провокатор, особа, яка розміщує в Інтернет-мережі повідомлення різного характеру, щоб викликати дискусію та/або привернути до себе увагу. Мета троля – не довести свою правоту, а привернути до себе увагу та зосередити її виключно на своїй особі. Для нього не важливо, якими будуть думки інших про нього – позитивними чи негативними, – головне – здобути популярність і залишатися в центрі

уваги. Тому в процесі комунікації в будь-якого троля з'являються як прихильники, так і опоненти й ті, хто його зневажає. Водночас варто зазначити, що наявність "ворогів" не бентежить троля, адже вони лише додають йому популярності, зосереджуючи дискусії довкола особистості останнього. У віртуальному житті тролі намагаються реалізувати те, що їм не вдається в реальному. Деякі науковці (С. Cook, J. Schaafsma, M. Antheunis), які вивчають комплексні особистісні профілі інтернет-тролів, виявили схожість тролінгу з садизмом, психопатією та макіавелізмом [10]. В останньому цитованому дослідженні тролінг розглянуто як відображення повсякденного садизму. Автори наголошують на спільних рисах тролів і садистів, а саме: представники обох груп отримують задоволення від того, що завдають страждань іншим.

Тролінг уносить хаос у життя суспільства. Коментарі й повідомлення мають на меті залучити якомога більше інтернет-користувачів до марної суперечки. Що більша кількість осіб реагує на провокативні повідомлення, тим більш реальною стає можливість ініціювати тролінг. Увага й дії віртуальної спільноти у відповідь на виклики троля свідчать про реалізацію його основної мети – викликати й поширити хаос. Останній може проявлятися на стадії втрати контролю (неконтрольоване розпалювання чи згасання тролінгу) або стадії умілого прихованого використання хаосу його ініціатором з маніпулятивною метою. Спровокувавши дискусію протилежною колективній думкою, він реалізує свою мету, коли користувачі гостро реагують на прочитану віртуальну позицію троля та йдуть у "наступ" [5].

Завдяки великій кількості коментарів троям вдається створити ілюзію активної дискусії, таким способом соціалізуючи свій контент. Найчастіше таким прийомом користуються *соціальні тролі* [6]. Наприклад, упродовж 2023 р. роль

соціального троля активно перебирав на себе О. Арестович.

Спостерігаючи за комунікативною поведінкою тролів, можемо виокремити типові ознаки троля: постійні спроби перейти в розмові на особистості; використання суперечливих тверджень тільки для того, щоб викликати в співрозмовника емоційну реакцію; удавана недалекість і непоінформованість або, навпаки, намагання створити враження всезнайки; його позиція кардинально відрізняється від думки локальної більшості; невихованість, хамська поведінка; порушення завідомо спірних, провокаційних тем [8].

Беручи до уваги наріжні риси кожного з типів тролів, далі пропонуємо вашій увазі їхню класифікацію. Тож, залежно від критерію, виділяємо такі різновиди.

За рівнем анонімності тролінг (і тролів) можемо умовно поділити на три рівні: 1) повна анонімність (анонімний троль, або троль-анонім) – користувач інтернету цілком анонімний, у нього є спеціально створена фейкова сторінка, де він представляє себе за фіктивну особу або видаляє всю персональну інформацію з особистого профілю, якщо він все ж використовується; 2) дисоціативна анонімність (дисоціативно анонімний троль) – байдуже ставлення до збереження анонімності: такий користувач відчуває емоційну віддаленість від інших людей і поводить з ними більш сміливо, хоча й не приховує своєї ідентичності [9]; 3) навмисна прозорість (публічний троль) – цей троль за допомогою своєї провокаційної поведінки хоче привернути увагу до власної персони чи бренду.

З формального погляду (за способом оприявлення стратегії тролінгу) тролінг поділяють на грубий і тонкий, тому виокремлюємо й два відповідні однойменні типи самих тролів. Представників першого типу (грубих тролів) одразу легко помітити й ідентифікувати. Використовуючи такий тролінг, комуніканти поведуться

грубо, агресивно, вони відкрито порушують норми комунікативного кодексу, нетикету, зокрема й правила сторінки або сайту, ображають його користувачів, провокують конфлікти. Наприклад, дописи О. Арестовича, який останнім часом спеціально пише російською, що є тригером для багатьох українців, зокрема й тих, які героїзували цю особу і з яких він нині відверто збиткується (тут і далі приклади цитуємо зі збереженням орфографії й пунктуації оригіналу): "*Тяжела народная любовь. Это только я могу на всех ложить с прибором.*) По всем ключевым вопросам. И спокойно сливать любой ее объем куда мне заблагорассудится. Многие не тянут и десятой части от моего" (ФБ, допис від 25.01.2024). Грубі тролі привертають увагу до своєї особистості за допомогою провокацій і нагнітання конфліктів. Зазвичай вони підкріплюють свої аргументи недостовірною та маловідомою інформацією, самовпевнено сперечаючись. Будь-яку дискусію такі інтернет-користувачі намагаються перетворити на скандал, відверто зухвало спілкуються з учасниками спільноти, модераторами та адміністрацією ресурсу.

Натомість тонкий тролінг дуже відрізняється від грубого, тому помітити й виявити його значно складніше. Тонкі тролі перебувають на межі правил, але не порушують їх. Вони намагаються впливати на користувачів психологічно, послуговуючись різними маніпуляційними засобами впливу. Найчастіше тонкий троль обізнаний у галузі психології маніпулювання. У багатьох випадках жертва тонкого тролінгу навіть не розуміє, що стала нею. Приклад тонкого троля часто демонструвала колишня очільниця МОЗ У. Супрун. Наприклад: "*Кажуть, що росіяни <...> претендували на першість у висадці на Місяць (ну очевидно ж, що Армстронга щонайменше на 4 роки випередив Незнайка). Лайфгак, аби виграти будь-яку вікторину в Росії: достатньо*

знати, що всі винаходи і відкриття – справа рук осяяних геніальністю росіян" (ФБ, допис від 25.01.2024). Тролінг цього типу широко представлений на її сторінці в мережі "Facebook" та в книзі "Мочи Манту". Зауважимо, що це не лише наше припущення – авторка сама пише про використання розгляданого явища для викриття реалій стану сучасної медицини в Україні: "*З гумором і тонким тролінгом упирів, які наживаються на пацієнтах, ми викриваємо багато абсурдних ідей, які просувала совкова система"* [7: 22].

За сферою діяльності (дискурсивною ознакою): політичні (напр., Т. Чорновіл, О. Гончаренко), релігійні (фанатик, антиклерикал) (Charlie Hebdo), медичні (У. Супрун) тощо.

За регулярністю тролінгової діяльності: професійні, регулярні, спорадичні.

За широтою інтересів: тематичні (наприклад, граматисти, гомофоби, сексисти, расисти, феміністи/антифеміністи) і універсальні.

За характером комунікації пропонуємо виділяти такі типи тролів: хрестоматійний (класичний) троль; інтелектуал; я-най-най-най (сноб); мораліст (біле польто); гамлет (в його арсеналі чільне місце посідають риторичні питання, його не цікавить інтеракція, сам порушує проблему, сам дає відповіді, як чинити правильно); емоційний (істероїдний тип, який найвиразніше виявляється на графічному рівні через використання Caps Lock), детектив (розшукає щось старе, щоб докоряти і дискредитувати); бульдозер; інфант; самоїд (навіть створить додаткові акаунти для власної підтримки); баба-яга проти (завжди незгодний з усім і з усіма); супергерой (врятує вас від несправедливості, навіть якщо ви самі проти); всезнайка (гугл-експерт з усього, у реальному житті переважно невдаха); спойлермен (особа, котра навмисно публікує інформацію про розв'язку нового фільму чи літературного твору); вікі-троль

(постійно перепощує інформацію з Вікіпедії чи інших достовірних джерел; запощена інформація загалом є правдою, але її використовують у неправильному контексті, що призводить до хибних висновків); базика (флудер); злостивець; нарцис (насолоджується самим процесом і самоспогляданням); соціопат; сірничок (легкозаймистий і часто через це прогнозований троль); педант (суперечки безкінечні й регулярні, він повертатиметься до дискусії знову і знову); сірий кардинал; переслідувач; ідеолог; залицяльник (Ю. Латиніна, М. Фейгін щодо оцінки взаємин українсько-російських під час війни); руйнівник міфів (рідкісний тип, наприклад У. Супрун: "Остеохондроз – діагноз, із яким ви можете лікуватися дуже довго і ніяк не вилікуватися. Його найближчі друзі – дисбактеріоз та вегето-судинна дистонія, тобто фейкові діагнози, які ставлять лікарі, коли не бачать очевидної причини неприємних симптомів" [7: 87]).

За метою тролінгової діяльності: троль-адвокат, троль-прокурор.

За фінансовим складником діяльності: оплачувані, тролі за внутрішніми переконаннями ("волонтери").

За належністю майданчика комунікації: троль-господар, троль-гість.

За рівнем інтелекту: інтелектуал, троль-посередність, корисний дурень.

За способом реалізації мовного коду: інтелігент, людина з народу, любитель позасловити.

За типом реакції: блискавка – швидко реагує, равлик – повільно (відтерміновано в часі), невидимка – спровокував конфлікт, але далі від нього немає жодної реакції.

За ситуативною роллю: ініціатор, відповідач.

За результативністю: майстер, учень, невдаха.

За наявністю здібностей до тролінгу: вроджений, навчений.

За масштабом тролінгу: глобальний (його виступи в масштабах світової

арени), "народний" (троль, відомий у межах своєї країни), містечковий.

З-поміж найяскравіших публічних особистостей із погляду ораторського мистецтва й активного використання можливостей тролінгу відзначаємо Олексія Гончаренка – відомого українського політика й громадського діяча, депутата Верховної Ради України, члена фракції Європейська Солідарність, члена української делегації в ПАРЄ, президент Комітету ПАРЄ з міграції, біженців та переміщених осіб. О. Гончаренко є прихильником інтеграції України до ЄС та НАТО [4]. Він вважає, що Україні необхідно підтримувати максимально тісні відносини зі США й прагнути набутти статусу його "головного союзника поза НАТО" [1].

Вершиною популярності О. Гончаренка можна вважати його політичну діяльність під час російсько-української війни. Далі з огляду на тему нашої статті проаналізуємо його тролінгову комунікацію, адже її можна схарактеризувати як досить цікаву й різнопланову.

Отже, якщо характеризувати тролінг політика за рівнем анонімності, перед нами публічний троль. Він активний користувач багатьох соціальних мереж: Facebook [https://www.facebook.com/alexeygoncharenko], Instagram [https://www.instagram.com/oleksiihoncharenko/], офіційний канал політика на YouTube [https://www.youtube.com/channel/UC TMk4C1-CnQTkdVTDIY12g], Telegram-канал [https://t.me/oleksiihoncharenko] (далі – ТГ) тощо. Оскільки сферою діяльності О. Гончаренка є політика, то одне з прагматичних завдань його тролінгу – разом з іншими складниками провокаційної поведінки привернути увагу до власної персони, але й водночас і до проблем України.

Із формального погляду (за способом оприявлення стратегії тролінгу), комуніканта не можна однозначно вважати представником якогось одного типу – чи грубого, чи тонкого. Це пояснюємо тим, що ситуативно він

може послуговуватися й прийомами тонкого тролінгу, наприклад: *"Ви спостерігаєте еволюцію рашистів від "тупих хохлов" до "сильний противник". Коли ми будемо під москвою вони будуть звертатись до нас місьє, мілорд і мое почитеніє"; "На Зміїному с самого ранку вже 35 вибухів. Все палає. росіян залишається з кожним вибухом все менше. Новини прекрасні!"; "Вкрасти те, що купити не можеш? Я чув, це в них називається "імпортозаміщення" (ТГ). Як бачимо, нардеп тонким тролінгом розкриває проблемні питання, глузує та радіє невдачам окупантів, виражає імпліцитне ставлення до описуваної ситуації. Водночас мовець легко переключається на широкий арсенал засобів грубого тролінгу, наприклад: "YouTube-канали пропагандистів НТВ заблокували більш ніж в 70 країнах. Пропаг*ндони, адъйос амігос"; "Ось щойно з'явилась інформація, що росіяни – *банати. Вони так і не вступили в контакт зі здоровим глуздом. Але вони не зупиняють усі війни, тому що їм важливо щодня показувати світу це раз, що в кремлі сидять *банати" (ТГ). Загалом зауважимо, що (попри статус культурної, освіченої особи, політичного діяча) з огляду на тематику й викривальне спрямування тролінгу він в О. Гончаренка все ж тяжіє до грубого. Водночас варто зазначити, що його тролінг грубий лише формально, за обраними для використання мовними одиницями, однак у ньому немає обману, спотворення й перекручування фактів.*

Натомість, якщо характеризувати комуніканта за сферою діяльності (дискурсивною ознакою), тут хитання відсутні, а висновок однозначний: практично весь тролінг О. Гончаренка політичний і впродовж останніх років стосується російсько-української війни. Відзначимо, що політичний тролінг – це такий вид онлайн-комунікації, під час якої троль впливає на свідомість і підсвідомість людини з метою агітації, пропаганди, реалізації політичних інтересів. Використовуючи

політичний тролінг, Олексій Гончаренко насамперед послуговується стратегією "гра на зниження" (докладніше про цю та інші стратегії політичного комунікації див.: [3]), яка реалізується здебільшого через використання тактики викриття з позицій, як уже було зазначено вище, грубого тролінгу.

За регулярністю такої діяльності тролінг нардепа можна вважати професійним: щодня від його імені в мережах публікують велику кількість нових дописів, із-поміж яких є актуальні новини, власні стрими на платформі YouTube, коментування подій на фронті, політичне життя країни тощо.

За широтою інтересів громадського діяча станом на тепер можна вважати тематичним тролем, який у межах репрезентації теми російсько-української війни зосереджений на тотальному викритті вад агресорів. Зокрема, у досліджених медіатекстах зафіксовано такі приклади тролінгу:

- політичного режиму росії: *"Відмінностей від традиційних фашистських режимів у фейкової країни вже не залишилось. Хоча ні. Є одна: ублюдошність виконання!"; "Ця війна підкреслила: західний світ єдиний у своїх цінностях та поглядах, путін ніякий не стратег, а росія – вже офіційно країна 404. Тумбочка з газовим балоном, що уявила себе світовим гегемоном та буде поставлена на місце" (ТГ);*

- армії рф: *"Друга армія в світі" перемогла в Чернігові Дитячий Садок";*

- президента росії: *"Путін наказує бомбити пологові будинки, школи, дитячі садки, церкви! Він абсолютне зло!"; "Хазяїн сказав, холоп кивнув. Тільки у пана справи йдуть не дуже, і тепер його кріпосним видали новий список обов'язків. Причину не назвали: вони ж і так зрозуміють... Тут і дурень зрозуміє, що десь влада все ж збрехала. Просто на росії не дурні живуть, а ще гірше" (ТГ);*

- президента Білорусі: *"Є два стільці. І на обох з них сидить Лукашенко"; "А їхньому скаженому картопляному*

диктатору потрібно дуже напружитися, бо на двох стільцях довго не всидиш" (ТГ).

За характером комунікації – з огляду на напористість, різкість, кількість висловлювань, а також послідовність у намаганні оприявнити недоліки й покарати злочинців, котрі є об'єктами тролінгу – відповідно і бульдозером, і переслідувачем.

За метою тролінгової діяльності О. Гончаренко найвиразніше проявив себе як троль-прокурор, наприклад: "Кирил не впав, він просто із здивуванням дізнався, що Бог – є" (ТГ).

За фінансовим складником діяльності його тролінг умотивований внутрішніми переконаннями й державницькою позицією, тож перед нами троль-"волонтер".

За належністю комунікантові майданчика для спілкування він може виступати і як троль-господар, і як троль-гість.

За рівнем інтелекту, тобто за рівнем компетентності щодо висвітлюваних питань? цього громадського діяча можна вважати тролем-інтелектуалом. Наприклад: "Бензоколонка, чекай ембарго"; "Посольство США нагадує, як Росія "створювала" Україну. Ніяк. Правда чудово поєднується з гумором. Добре, що ми на одній хвилі, країни-друзі мають ще багато роботи. Але нагадати болоту, що воно в часи розквіту Києва створювало лише жаб та поганий запах – це святе. Мабуть, Путін вже шукає на цих картинках Леніна"; "Коли будете тягнутися в свій Гулагстан – купіть побільше цукру, він там тепер як валюта"; "Шойгу заявив про міжнародну підтримку курсу росії. Це він про курс рф на дно. Так – цілком можливо. А імперський курс підтримують в Білорусі та Еритреї, слабо для коаліції" (ТГ).

За способом реалізації мовного коду О. Гончаренко віртуозно маневрує між роллю інтелігента й любителя позлословити. І це легко пояснити, бо й сама тематика його тролінгу – війна – й емоційний ореол довкола неї, і пропагандистські настанови в політичній комунікації часто

спонукають мовця апелювати насамперед до почуттів адресата, щоб спровокувати емоційний відгук і підсилити реакцію на отриману інформацію. А такого ефекту, крім інших мовних засобів, дає змогу досягти використання значної кількості обценної лексики. У дописах і в усному мовленні для тролінгу політик часто використовує тактику образи. У такий спосіб мовець принижує об'єкт тролінгу, демонструє своє негативне ставлення до нього. Наприклад (до окупантів): "Модніки, ваш вихід. Трикотаж від таракана і лапті з лози фешн вік"; "Свинота зрадницька навіть писати не вміє. мой країна. так не мий її і може і видаляти не будуть" (ТГ). Лайлива лексика підсилює експресивність висловлень: "Ніяка пропаганда не сховає твоє справжнє обличчя. На час спрацює, але потім закривавлені зуби й ординська харя все одно вилізуть зовні. Це початок кінця Росії". Звертаючись до агресорів, О. Гончаренко тролить їх через тактику безособового звинувачення, відповідно до якої будь-хто визнається винним у будь-чому, розкривається їхня провина, але імена винних не вказано, однак їхні дії стають предметом відкритого осуду й обговорення, наприклад: "Ваш мікромозок, звичайно, такого не зрозуміє, тому беріть лапті в руки і побігли нах*р з нашої країни" (ТГ). Ми бачимо, що в процесі використання зазначених тактик на першому місці є саме емоційний компонент повідомлення. У виступах політика проявляється схильність до значної експресивності, відображеної в його мовленні насамперед через лексику для приниження та образи.

За типом реакції (що можна було, до прикладу, спостерігати під час спроб провокативних інтерв'ю на майданчиках ПАРЄ з боку московських журналістів) О. Гончаренко перебирає на себе роль блискавки: він миттєво, зокрема й із використанням тролінгу, реагує на всі спроби маніпуляції й дискредитації чи його самого як

політика, чи політичної позиції держави Україна.

За ситуативною роллю його можна кваліфікувати як відповідача, адже тролінг з'являється як відповідь на агресію: *"Гостинні воїни ЗСУ зібрали по місту набори з цілих і не дуже тіл окупантів і тепер намагаються це сміття віддати кацапам. Кацапи сміття забирати не хочуть"* (ТГ).

За результативністю: О. Гончаренка можна вважати одним із найкращих і найуспішніших майстрів вітчизняного політичного тролінгу. А отже, за масштабом тролінгу – "народним". Його загальновизнаність забезпечує влучний контент, який він (чи відповідальні особи з його команди) подає як власник перехованих вище в нашому тексті медіа на різноманітних інтернет-майданчиках.

З огляду на успішність, популярність, регулярність комунікації та широкий арсенал використовуваних при цьому мовних засобів можемо зробити висновок про наявність в О. Гончаренка чуття мови та вроджених здібностей до тролінгу.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, тролінг – вид віртуальної взаємодії в блогах, соціальних мережах, на онлайн-форумах, за якого діяльність адресанта спрямована на маніпуляцію, образу, конфлікт або позитивне глузування,

викриття явищ, предметів, дій тощо. Троль – особа, яка розміщує в інтернет-мережі повідомлення різного характеру, щоб викликати дискусію та/або привернути до себе увагу. З огляду на розмаїтість і строкатість тролінгової діяльності, пропонуємо класифікувати тролів за низкою критеріїв: рівнем анонімності; з формального погляду (за способом оприявлення стратегії тролінгу); сферою діяльності (дискурсивною ознакою); регулярністю тролінгової діяльності; широтою інтересів; характером комунікації; метою тролінгової діяльності; фінансовим складником діяльності; належністю майданчика комунікації; рівнем інтелекту; способом реалізації мовного коду; типом реакції; ситуативною роллю; результативністю; наявністю здібностей до тролінгу; масштабом тролінгу. Запропонована класифікація не претендує на вичерпність, однак може стати кроком на шляху до пізнання тролінгу як складного й багатовимірного явища.

Перспективи студій убачаємо в продовженні дослідження явища тролінгу, доопрацюванні й удокладненні класифікації тролів, а також в аналізі тролінгової комунікації в ідіостилі публічних осіб, котрі активно нею послуговуються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Для чого Україні Балто-Чорноморський союз. URL: <https://web.archive.org/web/20200227125200/https://www.pravda.com.ua/columns/2019/11/21/7232560/> (дата звернення: 07.09.2024).
2. Дяченко Н., Войналович. А. Тролінг і його комунікативний потенціал. Філологічний часопис. 2023. Вип. 1. С. 46–55. URL: <http://fch.udpu.edu.ua/article/view/281355/4.pdf> (дата звернення: 07.09.2024).
3. Дяченко Н. М., Халін В. В. Комунікативні стратегії в сучасному українському політичному дискурсі. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки №1 (89). 2019. С. 56–62 URL: (<http://eprints.zu.edu.ua/29708/1/11.pdf>) (дата звернення: 07.09.2024).
4. Кожен нардеп, який не проголосує за європейський курс України, обирає російський курс – Гончаренко. URL: <https://web.archive.org/web/20200227130658/https://prm.ua/kozhen-nardep-yakiy-ne-progolosuye-za-yevropeyskiy-kurs-ukrayini-obiraye-rosiyskiy-kurs-goncharenko/> (дата звернення: 07.09.2024).

5. Могилко С. В. Тролінг як спосіб психологічної маніпуляції в Інтернеті. Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки / МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького [та ін.]. Черкаси: Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. С. 57–60.

6. Молодецька К. В. Підхід до виявлення організаційних ознак інформаційних операцій у соціальних інтернет-сервісах. Пріоритетні напрямки розвитку телекомунікаційних систем та мереж спеціального призначення. Застосування підрозділів, комплексів, засобів зв'язку та автоматизації в АТО: зб. матер. ІХ наук.-практ. конф., 25 листоп. 2016 р. Київ: ВІТІ, 2016. С. 130–131.

7. Супрун Уляна. Мочи Манту. Київ: АРК.ЮЕЙ, 2020. 288 с.

8. Тролінг – хуліганство або культура спілкування? URL: <http://merfo.com.ua/troling-huliganstvo-abo-kulturaspilkuvannya/> (дата звернення: 07.09.2024).

9. Wawrzyn Marta. Psychologia trolla – czemu niektórzy internauci lubią wkurzać innych. URL: <http://gadzetomania.pl/3968,psychologia-trolla-czemu-niektorzyinternauci-tak-lubia-wkurzac-innych> (дата звернення: 07.09.2024).

10. Cook C., Schaafsma J. & Antheunis M. Under the bridge: An indepth examination of online trolling in the gaming context. *New Media Soc.* 2018. №. 9. P. 3323–3340. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444817748578> (дата звернення: 07.09.2024).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Dlya choho Ukrayini Balto-Chornomorskyy soyuz [What is the Baltic-Black Sea Union for Ukraine]. URL: <https://web.archive.org/web/20200227125200/https://www.pravda.com.ua/columns/2019/11/21/7232560/> (reference date: 07.09.2024). [in Ukrainian].

2. Dyachenko, N., Voynalovych, A. (2023). Trolinh i yoho komunikatyvnyy potentsial [Trolling and its communicative potential]. *Filolohichnyy chasopys.* Iss. 1. Pp. 46–55. URL: <http://fch.udpu.edu.ua/article/view/281355/4.pdf> (reference date: 07.09.2024). [in Ukrainian].

3. Dyachenko, N.M., Khalin, V.V. (2019). Komunikatyvni stratehiyi v suchasnomu ukrayinskomu politychnomu dyskursi [Communicative strategies in modern Ukrainian political discourse]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky.* №1 (89). 2019. Pp. 56–62 URL: (<http://eprints.zu.edu.ua/29708/1/11.pdf>) (reference date: 07.09.2024). [in Ukrainian].

4. Kozhen nardep, yakyy ne proholosuye za yevropeyskyy kurs Ukrayiny, obyraye rosiyskyy kurs – Honcharenko [Every People's Deputy who does not vote for the European course of Ukraine chooses the Russian course – Honcharenko]. URL: <https://web.archive.org/web/20200227130658/https://prm.ua/kozhen-nardep-yakiy-ne-progolosuye-za-yevropeyskiy-kurs-ukrayini-obiraye-rosiyskiy-kurs-goncharenko/> (reference date: 07.09.2024). [in Ukrainian].

5. Mohylko, S. V. (2008). Trolinh yak sposib psykholohichnoyi manipulyatsiyi v Interneti [Trolling as a method of psychological manipulation on the Internet]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya Filolohichni nauky / MON Ukrayiny, ChNU im. B. Khmelnytskoho [et all.].* Cherkasy: Vydavnytstvo ChNU im. B. Khmelnytskoho. Pp. 57–60. [in Ukrainian].

6. Molodetska, K. V. (2016). Pidkhid do vyyavlennya orhanizatsiynykh oznak informatsiynykh operatsiy u sotsialnykh internet-servisakh [An approach to identifying organizational features of information operations in social Internet services]. *Priorytetni napryamky rozvytku telekomunikatsiynykh system ta merezh spetsialnoho pryznachennya. Zastosuvannya pidrozdiliv, kompleksiv, zasobiv zvyazku ta avtomatyzatsiyi v ATO: zb. mater. IX nauk.-prakt. konf., 25 lystop. 2016 r. Kyiv: VITI.* Pp. 130–131. [in Ukrainian].

7. Suprun, Ulyana. (2020). Mochy Mantu [Wet the Mantoux]. Kyiv: ARK.YuEY. 288 p. [in Ukrainian].

8. Trolinh – khulihanstvo abo kultura spilkuvannya? [Trolling - hooliganism or communication culture?]. URL: <http://merfo.com.ua/troling-huliganstvo-abo-kulturaspilkuvannya/> (reference date: 07.09.2024). [in Ukrainian].

9. Wawrzyn, Marta. Psychologia trolla – czemu niektórzy internauci lubią wkurzać innych [Troll psychology - why some Internet users like to piss others off]. URL: <http://gadzetomania.pl/3968,psychologia-trolla-czemu-niektorzyinternauci-tak-lubia-wkurzac-innych> (reference date: 07.09.2024). [in Polish].

10. Cook, C., Schaafsma J. & Antheunis M. Under the bridge: An indepth examination of online trolling in the gaming context. *New Media Soc.* 2018. №. 9. R. 3323–3340. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1461444817748578> (reference date: 07.09.2024). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

УДК 811.161.2'373.45-112+81'282
DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.118-127

СЛОВОЗМІНА ІМЕННИХ ЧАСТИН МОВИ В ПРИВІЛЕЯХ КИЇВСЬКОМУ МІСЬКОМУ МАГІСТРАТУ

В. М. Титаренко*, А. В. Ящук**

У статті проаналізовано морфологічні особливості привілеїв Київському міському магістрату. Текст пам'ятки зберігається в ЦДІАК (ф. 62, оп. 1, спр. 1). Ці документи є копією XVIII ст. грамот, виданих на підтвердження магдебурзького права м. Києву за 1544–1659 роки, узяті з приватної колекції Козьми Кричевця.

У парадигмі іменника, прикметника, числівника, займенника в окремих відмінках виявлено вживання давніх і нових закінчень, наявність яких відображає етап становлення словозміни в українській мові. Для прикметникової словозміни характерне функціонування переважно членних прикметників та поодинокі іменних. Із-поміж займенникового відмінювання помічаємо написання членних і нечленних форм, спорадично під впливом польської мови вжиті усічені форми. Поширеною є флексія *-аго* церковнослов'янського походження. Хитання в написанні форм відображено часто й в одному слові, і в різних, інколи паралельність виявляємо поряд. Окреслена варіативність зумовлена відсутністю унормування правописних особливостей, процесуальністю мовних явищ в аналізованій період, збереженням традицій та впливом живомовної стихії, взаємодією фонетичної й морфологічної систем церковнослов'янської, польської та української мов.

Окремі словоформи, виявлені в аналізованому тексті, функціювали під іншомовним впливом, зокрема одні посилювалися під впливом польської мови, інші запозичувалися з неї. Подекуди простежуємо старослов'янські елементи в словозміні (флексія *-аго* в род. в. прикметників, діеприкметників).

Отже, аналіз іменних частин мови, ужитих у грамотах київському міському магістрату, свідчить про те, що в системі відмінювання цієї категорії слів у XVI–XVII ст. утверджувалися нові (живомовні) форми, які в подальшому стали літературною нормою, також у невеликій кількості засвідчуємо архаїчні елементи, які були даниною книжній традиції. Поряд із такими варіантами виразно позначені іншомовні впливи – польської та церковнослов'янської мов. Найімовірніше, що ці форми потрапили вже в копію / переклад

* кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
kytytar@ukr.net
0000-0003-1599-9964

** кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
lesjajashhuk@ukr.net
[0000-0003-4314-0807](https://orcid.org/0000-0003-4314-0807)

XVIII ст., оскільки такі запозичення не виявлялися в пам'ятках ділового стилю попередніх століть.

Ключові слова: система словозміни, церковнослов'янська мова, флексія, морфологічний рівень, флексія.

INFLECTION OF NOMINAL PARTS OF SPEECH IN THE PRIVILEGES TO THE KYIV CITY MAGISTRATE

Tytarenko V. M., Yashchuk L. V.

The article analyzes the morphological features of the Privileges of the Kyiv Magistrate. The text of the record is kept in the Central State Archives (f. 62, in. 1, case 1). These documents are a copy of the 18th century. certificates issued to confirm the Magdeburg law of Kyiv for the years 1544–1659, taken from the private collection of Kozma Krychevets.

The study reveals the use of old and new endings in the paradigm of the noun, adjective, numeral, and pronoun in individual cases, which reflects the stage of formation of word change in the Ukrainian language. Adjective word change is characterized by the functioning of mainly compound adjectives and singular nouns. Among pronominal declensions, we notice the use of compound and non-compound forms, clipped forms are used sporadically under the influence of the Polish language. The inflection **-ago** of Church Slavonic origin is common. Fluctuations in the writing of forms are often reflected both in the same word and in different ones, parallelism is often found side by side. The outlined variability is caused by the lack of normalization of orthographic features, the procedural nature of language phenomena in the analyzed period, the preservation of traditions and the influence of the living language element, the interaction of the phonetic and morphological systems of the Church Slavonic, Polish and Ukrainian languages.

Individual word forms found in the analyzed text functioned under the influence of a foreign language, in particular, some were strengthened under the influence of the Polish language, while others were borrowed from it. In some places, Old Slavic elements can be traced in word change (inflection **-ago** in adjectives, participles).

Therefore, the analysis of the nominal parts of speech used in the letters of the Kyiv magistrate shows that in the system of declension of this category of words in the 16–17 centuries new (vernacular) forms were established, which later became the literary norm, archaic elements that were a tribute to the book tradition are also attested in a small amount. Along with such variants, foreign language influences are clearly marked – Polish and Church Slavonic languages. It is most likely that Church Slavonic forms were already included in the copy/translation of the 18th century, since such influences did not appear in records of the business style of previous centuries.

Keywords: noun inflection system, Church Slavonic language, inflection, morphological level, inflection.

Постановка наукової проблеми.

Аналізований текст – копія XVIII ст., зроблена для бурмистра Козьми Кричевця. Про таку інформацію довідуємося з послівного запису, який розміщений посторінково на лицьових аркушах книги [9: 2–20]. За змістом текст є привілеями київському міському магістратові, виданих на підтвердження магдебурзького права м. Києву упродовж 1544–1659 років.

Пам'ятка зберігається в ЦДІАУ м. Києва під шифром ф. 62, оп. 1, спр. 1. Збірка вміщує 48 грамот, написаних на аркушах розміром 18 на

29 см. Стан збереженості задовільний. Нумерація здійснена в правому верхньому кутку: два рази коричневим чорнилом і третій раз олівцем. Ілюстративний матеріал у статті подано за першою нумерацією, яка охоплює аркуші 1–138. Перша сторінка незначно пошкоджена по зовнішньому краю й містить запис іншим почерком, ніж у середині книги: "Сія книга написана 1665 года (під цим знову написана дата 1665-го, над нею 1673 і перекреслені – прим. автор.) бургомистромъ Козмою Акимовичем

Кричевцем 1673 (дата перекреслена – прим. автор.) года" [9: 1].

Грамоти – копії, зроблені для "*своей прива(т)ной домової потреби и всяки(x) случаевъ*" [9: 43–47] бурмистрові К. Кричевцю. Про те, як потрапила книга до архіву, конкретних відомостей немає. Деякі документи частково чи повністю друкували в кінці XIX – початку XX ст., при цьому немає вказівки на ім'я К. Кричевця. Нічого не сказано про це й у "Каталозі документів з історії Києва XV–XIX ст.", у якому зазначено про більшість грамот цієї книги [5].

Під окремими привілеями записано, що вони перекладені з латинської та польської мов. У "Каталозі..." зазначено, що перекладачами подібних документів у київському магістраті були сотники А. Троцина та М. Якгельницький, і вказано роки їхнього сотникування, відповідно, 1710–1729 і 1717–1728 [5: 12]. Особливості іменної словозміни представленого тексту не мали системного опису, тому це дослідження має актуальність і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Система словозміни українських пам'яток XVI–XVII ст. була предметом монографічних розвідок І. М. Керницького [6], С. П. Самійленка [7], дисертацій, наукових статей Г. П. Стрельчук [8], Г. І. Гримашевич [1], В. В. Денисюка [2], Н. М. Діденко [3] та ін. Мовний аналіз грамот здійснено лише епізодично – у публікаціях авторів.

Мета дослідження – проаналізувати характерні ознаки словозміни іменних частин мови, ужитих у тексті привілеїв Київського міського магістрату.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В аналізованій пам'ятці на морфологічному рівні живомовні риси засвідчено досить виразно, проте спорадично збережено архаїчні елементи, відображено іншомовні впливи.

Нижче проаналізуємо специфіку формотворення різних частин мови аналізованого тексту.

У системі відмінювання іменників представлено багато варіантів, що свідчить про процеси перебудови в словозміні аналізованої частини мови та про витіснення старих книжних елементів народнорозмовними формами.

В іменниках жіночого роду на *-ā* в називному відмінку однини, основа яких закінчується на *-ц*, виявлено форму лише з твердим приголосним: *ва(ж)ниця* 4, *де(р)жавця* 29 зв., *продавця* 63 зв., *границя* 75 зв., *гора Щиковиця* 76, *половиця* 97 зв. В інших відмінкових формах у цих іменниках у написанні відображено теж твердий *ц*: *ва(ж)ницю* 9, *половицю* 11 зв., *за границу* 20, *в ня(т)ницю* 29 зв., *Щиковицю* 75 зв., *працю* 116, *половицюю* 21 тощо. Натомість палатальний *ц* у пам'ятці часто зафіксовано в різних числівникових словоформах, спорадично в іменнику *міця*: *міця* 18 зв., *тридцятого* 21 зв., *дванадцяти* 28, *одинадцятого* 51 зв., *двадцять(т) второго* 53 тощо. В орудному відмінку однини описані іменники мають закінчення *-єю*: *Щикавицею* 76, *на инквизицею* 80.

Традиційно для тогочасного періоду в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду наявне закінчення *-а*, *-я* та *-у*, *-ю*: у назвах неістот переважно *-у*, *-ю*: *року* 53, *до затку* 4, *бє(з) платежу* 8 зв., *часу* 9, *году* 11 зв., *до ска(р)бу* 11 зв., *з скарбу* 12, *по(д)пису* 12 зв., *о(т) походу* 16 зв., *о(т) ураду* 16 зв., *часу* 17, *двору* 17 зв., *закону* 24 зв., *ураду* 64, *о(б)ходу* 79 зв., *варунку* 79 зв., *острогу* 79 зв., *часу* 79 зв., *суду* 80, *декрету* 82, *року* 82; а в назвах істот – *-а*: *войта* 29 зв., *брата* 3 зв., *би(с)купа* 82, *канцлера* 82, *до господара* 34 зв., *писара* 80 зв., хоч *-а* є й у назвах неістот: *для ину(р)ка* 1. Варіативно в цій формі написано *р*: *о(т) господара* 35 зв. і *до господара* 34 зв.

Паралельно вживано флексії *-у*, *-ю* та *-ови*, *-єви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду:

мѣсту 3 зв., праву 3 зв., "Михайлу По(р)хоновичу Трозку и пѣну Богдану Болице писару" 67 зв. та архієпископови 5 (лише з -ови 3 форми), рєвизорови 19, кашталянови 20, войтови 26 зв., Иванови 50 зв., Ибнови Са(л)танови 50 зв., писарєви 50 зв., зємленонови 58, судови 59, Бремерови 61, арендарови 63 зв., неприятели 75 зв., войтови и урадови 76, господарєви 84, инстигаторови 105 зв., поводи 106. Флексія -ови властива також іменникам на позначення назв неістот: ска(р)бови 40, декретови 41, замкови 81, ратушови 127. В окремих словах виявлено написання обох варіантів: войту 31 зв. (5 форм) супроти войтови 26 зв. (6 форм). Задokumentовано також форми з ъ: неприятелиѣ ("ко(ж)доту неприятелиѣ" 86); гдарєвѣ ("чтире особи на то(й) урядѣ войтовскій намѣ гдарєвѣ" 98).

У деяких іменниках закінчення -у характерно для родового відмінка, а для давального -ови: декрету, скарбу – родовий відмінок, а з -ови – давальний: "доси(т) чинили моцю нинєшнього декрету нїього" 41 зв. – "по(с)ланци свої декретови нїєму доси(т) учинили" 41; "дванадцят(т) со(т) копѣ грошей на годѣ до скарбу нїього давати хотєли" 54 зв. – "за чимѣ сє шкода велика ска(р)бови нїєту дѣє(т)" 40.

Іменники з історично м'якими основами у формах орудного відмінка однини вживано традиційно з -емѣ: з ко(р)чємѣ 135, с шляхтичємѣ 26 зв., мєчємѣ 3 зв., Тишкевичємѣ 103 зв., Петровичємѣ 88, поряд засвідчуємо вплив твердих основ на м'які: половицю 21.

В іменниках середнього та чоловічого родів у місцевому відмінку однини часто засвідчено закінчення -у під впливом іменників -й- основ: на воску 6, на пограничу 25 зв., в учинку 95 зв., на мѣстцѣ 28 зв., в манастиру 12, по челоби(т)тѣ 2; окремі форми передано варіативно: к тому декретови 82 – к тому декрету 91.

Для називного відмінка множини властиво закінчення -ове (від давніх -й основ): жидове 32, воеводове 35 зв.,

поводове 79 зв., ассєссорове 80, татарове 86, архимандритове и игуменовє 97 зв. Іменники, яким в однині властивий суфікс -ин, мають флексію -е: татарє 2, мещанє 38, люде 97 зв. Паралельно також написано форми з -и: воеводи 12, жиди 70, дєся(т)ники и товариши 97 зв., іменники з основою на м'який можуть мати флексію ѣ: неприятелиѣ ("нєчаянно напавши на нихѣ татарє, неприятелиѣ нїи" 2). У наведених реченнях спостережено вживання вищезазначених флексій поряд: "такѣ те(ж) пѣнове воеводи, и ротми(ст)ровє нїи, и те(ж) дєся(т)ники, товариши ротѣ ихѣ" 12, "так те(ж) воеводове й ро(т)ми(ст)ровє нїи и ихѣ дєся(т)ники и товариши" 37.

У родовому відмінку множини іменники чоловічого роду колишніх -ѣ-, -йѣ- основ уживано із закінченнями: -євѣ / -овѣ, -єй та нульовим: звичаєвѣ 3 зв., обивателєвѣ 41, привилєвѣ 92, писарєвѣ 116 зв., куриєровѣ 4 зв., товарєвѣ 21, до митниковѣ 99, сєкретарєвѣ 103 зв., комисарєвѣ 114, лошадей 27 зв., людей 20, мещанѣ 21. У цій формі передано твердий ц: чужозємцєвѣ 95 зв., инозємцєвѣ 8 зв., справцєвѣ 39 зв.

Почасти одні й ті слова вживано з різними закінченнями в одному й тому відмінку: о(т) неприятелиѣ 7 ("часто кро(т)ное о(т) неприятелиѣ нїихѣ, поносящихѣ и те(р)пящихѣ разорєніє" 7) / неприятелиѣ ("о(т) неприятелиѣ украиного татарина и иншихѣ пограничнихѣ неприятелиѣ" 116), королєй ("продковѣ нїихѣ славное памяти королєй и великихѣ кнѣзєй" 34 зв.) / королєвѣ ("первихѣ привилѣєвѣ сѣтое памяти королєвѣ ихѣ млтєй, Жикгимунта Августа и Стефана" 93 зв.), писарєвѣ ("до рукѣ справцєвѣ и писарєвѣ" 39 зв.) / писарєй ("с) печат(т)ю коронною до митниковѣ и писарєй митѣ волински(х)" 99); обивателєй ("яко обивателєй тамошнихѣ" 72) / обивателєвѣ ("обивателєвѣ иннихѣ короннихѣ" 41); трояко: золотарєвѣ ("тако(ж) кравцєвѣ, ковалієвѣ, цируликєвѣ, золотарєвѣ, лучникєвѣ,

стрѣльниковъ, кушнероуъ, шевцовъ и иннихъ всѣхъ реме(ст)никовъ, в Києвѣ реме(р) живучихъ" 3 зв.) / золотаровъ ("описуе(т) кравцовъ, ковалевъ, цируликовъ, золотаровъ, лучниковъ, стре(л)никовъ, кушнероуъ, шевцовъ и иннихъ всѣхъ ремесниковъ, в Києвѣ реме(р) живучи(х)" 15 зв.) / золотарей ("описуе(т) тако(ж) кравцовъ, ковалевъ, цируликовъ, золотарей, лучниковъ, стре(л)никовъ, кушнеровъ, шевцовъ и иннихъ [!] всѣхъ ремесниковъ, в Києвѣ реме(р) живучихъ" 45 зв.).

Варіативно представлено давальний відмінок множини іменників чоловічого роду – із старим закінченням -омъ, -емъ і новим -амъ: обивателемъ 3 зв. мещаномъ 5 зв., посланникотъ 27 зв., кнѣземъ 21.

В окремих словах виявлено паралельні закінчення: мещанамъ києвскитъ 16 і мещаномъ києвскитъ 25, потомкамъ 52 зв. і потомкомъ 76; ротми(ст)рамъ 36 і ро(т)ми(ст)ромъ 12 зв., людямъ 21 і людемъ 3 зв., посламъ 8 зв. і посломъ 16 зв. тощо. Неусталеність нового закінчення -амъ можемо простежити в реченнях, у яких в іменниках, написаних поряд, використувано різні флексії: "позволили купецкимъ людетъ, мещанамъ києвскитъ, с товари и гандляти... ити, ѝхати и судати водою плисти" 16; "кашталяномъ, старостамъ, де(р)жавцамъ, вдовамъ, зетяномъ и дворяномъ номъ (!) нийимъ" 22; "гостя(м) прие(ж)жимъ такъ хри(с)тіяномъ якъ и жидомъ" 33; "кнѣземъ, паномъ воеводамъ, каштеляно(мъ), ма(р)шалкомъ, старо(с)та(м), де(р)жавцо(м)ъ, княгинятъ, панъямъ удовамъ, урядникотъ земскитъ, и дво(р)нимъ зємяномъ, и дворяномъ нийимъ, и все(т)у рици(р)ству, шляхте, обивателемъ панства ѝшого, великого кня(з)ства литовского, такъ ѓховного, яко и свѣцко(г)о стану, людемъ, а осо(б)ливе ми(т)никомъ ѝшимъ, и те(ж) кня(з)скимъ пански(мъ) и зємлянскимъ" 56 зв.

В орудному відмінку множини засвідчено нові флексії -ами, -ями: с

товарати 4 зв., гандлями 4 зв., мещанами 28 зв., з ли(с)тами 60 зв., цехми(ст)рами 79 зв., принале(ж)ностями 75 зв., камисарами 91 зв., привилями 95, с по(с)тановєнъями 117; подекуди вжито давні закінчення -ы / и: з послы 3 зв., с товарми 20.

У місцевому відмінку множини поширене закінчення нове -ах і давнє -ех: в домахъ 4 зв., пунктахъ 7, артикулахъ 30 зв., на ти(х) мещанахъ 57, о гостяхъ 135, в монастирахъ 97, в гандляхъ 7 і печатехъ 23 зв., на врадєхъ 31 зв., ураде(х) 32, обивателехъ 63, в мѣстєхъ 77 зв., по многихъ противностєхъ 103 зв., в манастирєхъ 12 зв., о <...> людєхъ 135 та ін.

Також виявлено випадки варіативного написання в одному слові: в домахъ ("каторіє часу лѣтне(г)о в домахъ свойхъ огонь де(р)жали" 9) / в домєхъ ("в иншихъ домєхъ прива(т)нихъ в мєстє становя(т)сє" 70).

Охарактеризуємо прикметникову словозміну, у якій теж виявлено функціонування одночасно давніх і нових форм. У тексті переважають займенникові прикметники (коро(н)ная 108, подлинно(го) 115) тощо), зрідка залишено іменні форми, ужиті в сталих конструкціях ("а справою висоце в Бгѣ превеле(б)ного" 82, гѣдня 82, "лѣта Гѣдня" 110 зв., "о пра(з)дницѣ Бгѣ явленія Гѣдня" 5 зв., "на стрѣтенія Гѣдня" 19 зв.).

Займенникові прикметники вживано в стягненій (воєнна 96 зв., ненале(ж)на 80, згодна 64 зв.) і нестягненій (полнотоцная 3, малая 4, королевская 12 зв., великая 32 зв., власная 59, пруткая 60 зв., пєне(ж)ная 65, києвскіє 91 зв., купецкіє 101 зв., родная 121 тощо) формах; в одному й тому слові: велика 40, Божю 75, поводова 40 / великая 32 зв., Божією 79, поводова 58.

У називному відмінку чоловічого роду однини закінчення орфографічно передано як -ій ("над стародавній звичай" 32 зв., "король полскій, великій, кнѣзь литовскій, рускій,

пруській, мазовецькій, жимойтській, києвській, волинській подляській, ифляндській" 34, "воевода києвській" 35, сръбрянській 41 зв., "по(д)ска(р)бій надворній" 57 зв.), -ій (литовській 23 зв., "на певній чась" 35, звиклій 126 зв.), поодинокі виявлено написання -ий (радецький 107 зв.). Почасті варіативність передано поряд: "...полській великій князь литовській, рускій, прускій, мазовецькій, жомойдській, іфлянській, смоленській, черньговській а шведській, кгородській, ваньдалській, дедичній король" 128.

У прикметникових, числівникових, займенникових формах родового відмінка однини відчутний вплив церковнослов'янської мови в закінченнях -аго: лутчаго 29, давнаго 28 зв., мескаго 98 зв., найвишшаго 113, їнъшнаго 130 зв., латвѣйшаго 135, иншаго 77 зв., всякаго 57, ка(ж)даго 40 зв., втораго 23, проте питомі флексії -ого/-его переважає: литовського 13 зв., києвського 22 зв., второго 37, кожного 46, такового 47, че(т)вертого 51 зв., прошлого 65 зв., сатого 77, "великого коронного любомського рицького а хе(л)ско(го) де(р)пского старо(с)ти" 118 зв. тощо.

Для прикметників жіночого роду в родовому однині характерна флексія -ой: подлинной 71 зв., певной и немалої 72 зв., замковой 79 зв., лепшой 82, католицкой римской 96.

В утворенні ступенів порівняння використано суфікси -и-, -ейш-/ѣйш-: лучшаго 6 зв., найми(л)шого 4 зв., найхвале(б)нейшаго 13 зв., найхвале(б)нейшого 43 зв., наяснейшого и премило(с)тивѣйшого родителя нїего 83 зв., певнѣйшой 114, охо(т)нейшити 116, латвѣйшаго 135 тощо.

У деяких прикметникових формах виявлено хитання в належності до твердої чи м'якої груп: давняго звичаю 28 зв., звичаю давна(го) 28 зв.

У досліджуваному тексті задокументовано різноманітні числівники, за написанням яких можемо простежити особливості тогочасної числівникової словозміни. В аналізованій частині мови виявлено

давні та нові форми, чужомовні впливи, різноманітні варіації в написанні складних сполук тощо. Квантитативи вживано в нелексикалізованих формах із дещо зміненою словотвірною структурою (відмінюється перша частина): пятого на деся(т) 122 зв., первого на деся(т) 132 зв., поряд з одинадцатого 52, се(м)надцато(го) 55. Функціують польськомовні форми паралельно з питомими відповідниками: "панованя нїього чтиридєсято(го) втораго" 23, чтире 98 і сорок: "року тисяча шестьсотъ сорокъ девятаго" 125.

З-поміж числівників першого десятка виявлено такі особливості: назва один ужита в різних фонетичних варіантах – з початковим голосним е та о: єдинъ 133, єдного 73 зв., єдна 127 та одное 59 зв., однего пѣна 61, однихъ 61 зв., одного 98, одно 99. Написання е на початку слова характерно для польської та церковнослов'янської мов, впливи яких відчутно позначені в пам'ятці на різних мовних рівнях, а також є ознакою північноукраїнського наріччя. Зважаючи, що поліських рис майже немає в тексті, то найдоцільніше припускати іншомовну складову, окрім того, польська присутність відчутна й у формі однего 61, а також у написаннях інших квантитативів, наприклад, чтире 98.

У числівнику два наявне розмежування форм у роді: по два члєка 4, два я(р)ма(р)ки 9 зв., два привилеонъ 133, на двє рати 11 зв.

Квантитав чотири зберігає написання е після шиплячого ч (на четири 124 зв.) та закінчення -ех у родовому відмінку (чтире(х) 111 зв.).

У структурі назви сім збережено звук д: "седмъ привилієвъ" 129 зв., "о потвє(р)женій се(д)ми пре(ж)нихъ королевски(х) привилієвъ" 138 зв., тисяча ше(ст)со(т) двадця(т) се(д)того 87 зв., хоч у складених кількісних і порядкових числівниках часто д опущений: "дня сємого на деся(т)" 33 зв., тридця(т) сємого 91, "тисяча ше(ст)со(т) сємомъ" 58 зв., сорокъ сємій 60 зв., "копъ тисєча триста семнадця(т) и грошей пя(т) деся(т) два

литовських" 64, "артику(л) сорокъ семій" 66, сѣмо(го) 84 тощо.

Назв кількісних числівників другого десятка виявлено зовсім мало, у засвідчених формах відмінювалася друга частина: дванадцять сотъ копъ грошей 11 зв., по дванадцяти копъ грошей 28, 47, а в порядкових наявні варіантні написи – з відмінюваною і першою, і другою частинами (осмогонадцят(м) дня 133, "дня сѣмого на деся(т)" 33 зв.).

На позначення числівника четвертого десятка вжито паралельні форми: східнослов'янський варіант сорок (8 разів), виявлений лише в розряді порядкових: сорокъ первого 49, сорокъ первій 59 зв., артику(л) сорокъ сѣмій 67 зв. Також засвідчено активне використання варіанта *чтиридесять* (9 разів), імовірно, поширеного під польським впливом: *чтиридесято(го) втораго* 23, "королевства нїшого чтиридесятого" 30. Почасті такі форми написано паралельно: *тысяча шѣ(ст)со(т) чтиридесят(м) девято(го)* 121 зв. і *тысяча шестъсотъ сорокъ девятого* 125.

Перший компонент аналізованої словоформи вживано у варіантах: *чтири-* / *четири-* / *четыре-*: "панованя нїшого чтиридесято(го) втораго" 23, "панованя нїшо(го) чтиридесятого" 21, "панованья королевствъ нїихъ по(л)ского чтиридесятого" 87 зв.

Для назви дев'ятого десятка в пам'ятці задокументовано форму *девядесят* – один раз у складеному кількісному числівнику: "року тысяча пятъ со(т) девя(т)деся(т) четвертого у Вилни уделаний в справе также" 63 та один раз як компонент порядкового: "суту пенезій золотихъ сто девя(т)десять за(б)раль" 90.

Числівник *тысяча* вживано в тексті в різних числових формах – найчастіше виявлено в однині: "сути пенезей тысяча трохъсо(т) сѣдмънадцати копъ" 67; "оде(р)жали в ска(з) сути пенезей тысячу триста сѣдмнадцят(м) копъ" 58 зв.; "пре(з) що би се в вини тысячи копъ грошей литовскихъ" 117. В орудному відмінку однини позначено вплив іменникової

форми *-ї-основ: "под закладо(м)ъ в листе(х) продковъ нїихъ уписаннитъ тысячю копати грошей" 57 зв. У множині виокремлено родовий відмінок із закінченням -ей, яке з'явилося від іменників *-ї-основ: "шацуючи то собѣ противко нитъ на деся(т) тысячей золотихъ" 40; "и под виною деся(т)ка тысячей золоти(х) по(л)скихъ 121. Форми з нульовим закінченням не задокументовано. В орудному відмінку вжито флексію -ми в складеному числівнику "деся(т)ма тыся(ч)ми золотихъ" 115. Варіативно представлено рефлексію *ѣ*: понад 70 випадків із *а* (*тысяча*) і понад 10 із *е* (*тысеча*) – "на деся(т) тысячей золотихъ" 40, "копъ тысеча триста семнадцат(м)" 64.

Порядкові числівники, починаючи від найдавніших часів, відмінюються як прикметники. Таку парадигму відображено й у тексті пам'ятки: засвідчуємо займенниковий тип у нестягнутому варіанті (*другая* 62 зв., 63, *першая* 64, *десятая* *риба* *вялая* 99 зв.) і стягнутому (*друга* 99).

У називному відмінку чоловічого роду однини флексію графічно передано -ій / -їй: "декретъ нїѣ першій" 104, "артикулъ одинадцатій" 65, "Влади(с)лавъ че(т)вѣртій" 91 зв., "пятій привилей" 130, "Владиславъ четвѣртій" 109, "шестій привилей" 130 зв. Вище описано, що й прикметники чоловічого роду в однині в тексті написано з таким закінченням.

Відмінювання квантитативів переважно твердої групи (*че(т)вѣрто* 60 зв., *чтиридесятого* 21 зв., *тысяча пят(т)сотъ осмъ деся(т) пятаго* 99 зв.), до м'якої належить *третій* (*трете* 66, *третья* 63, *третій* 64).

На позначення порядкового числівника *другий* ужито форму *второго* ("панованя королевствъ нашихъ по(л)ского второго, шведского третьего року" 119 зв.). Як порядковий числівник використано назву *другий*, але лише поряд із числівником *одинъ* / *перший* ("не(р)вїй ярмалокъ о пра(з)ницѣ Бѣо явленія // Бѣо явленія Гїдня чере(з) цѣлій ти(ж)день, другий о

пра(з)ницѣ Ро(ж)де(ст)ва прѣстїя Бѣи" 48; "житоми(р)скимъ акторе(мъ) з єдной, а mezi славе(т)нити бу(р)ми(ст)ромъ райца(ми), войтомъ, лавникати и всемъ по(с)по(л)ство(мъ) места нїего Києва позваннати з друго(ї) сторони" 103; "єде(н) на ура(д) войтовски(ї), а други(ї) о дачѣ єму (ж) ю(р)кге(л)ту зо(л) пята(т) в го(д)" 138 зв.; "два декрета: первій на се(ї)ме валномъ, коронно(м) в Варшавѣ... по по(л)ску на паргимине [!] писани(ї), ...другий на паперу, по ру(с)ку писанній" 99 зв.; "половину тає(т) урядъ замковій при себе зо(с)тавити, а другую половину на ратуиъ киевскїй о(т)да(т)" 74. Також в такому контексті вживалася лексема *вторий*: "...урожонихъ Христини, пе(р)вого Бобятинско(ї), а нинѣшного второго ма(л)женства Станиславоє(ї) Вадонскої" 117 зв.

Лексему *другий* виявлено в тексті зі значенням 'інший': "жебы мецанъ нїшихъ киевскихъ подлу(г) того привилея нїшого во всемъ заховали и о(т) други(х) заховани" 102 зв., хоч з такою семантикою активно вживано займенник *инший*: "z иншити подданити нїити вие(з)дити пови(н)ни" 5 зв., "о(т) иншихъ аби билъ захованїй" 118 зв.

У складених порядкових числівниках відмінюється остання частина: *тисяча пя(т)со(т) сємдесятого* 21, *тисєча пята(т) дєвяти(т)деся(т) четвертого* 63 зв., *тисєча шєст(т)сот(т) сємого* 65 зв., "под датю сєго року шєст(т)со(т) осмого" 65 зв., *сорок(т) сємїй* 66, *шєст(т)сот(т) сємомъ* 67, *тисяча шє(ст)со(т) // шєст(т)со(т) осм(н)адцятиого* 71, "двадцяти(т) шє(с)того року" 74 зв., *тридцяти(т) четвєрто(го)* 78 зв., "тридцяти(т) шєстого, а швєдскаго двадцяти(т) дєвятиого року" 83 зв., *тисяча шє(ст)со(т) // шєст(т)сот(т) двадцяти(т) чє(т)вєрто(го)* 85, *тридцяти(т) сємого* 91, "лѣта Господня тысяча шєст(т)сот(т)ного" 120, "тисяча шє(ст)со(т) пя(т) дєся(т) дєвяти(го)" 133 зв. тощо.

Виявлено також випадки внутрішньої словозміни: "тисєчного

пята(т)сотного сємдесятого и пе(р)шо(го), а панованя нїого чтиридєсято(го) втораго" 23; "дня сємого на дєся(т)" 33 зв., *тисяча пя(т)со(т) осємдєсято(го) пятого* 41 зв. У назвах другого десятка теж функціонували варіативні форми – зі змінюваною останньою (*сємнадцєтого* 53, *одинадцятиого* 51 зв., 99 зв.) та першою (*осмогонадцяти(т)* 133, "дня шєстого на дєся(т)" 108 зв., "дня осмого на дєся(т)" 112 зв., "дня второго на дєся(т)" 119 зв., "дня пятого на дєся(т)" 123 зв.) частинами.

У порядкових складених числівниках, ужитих у тексті на позначення року, форма *тисяча* виявлена лише в називному відмінку однини: "писанъ в Вилнѣ лѣта Бжого нароженя тысяча пя(т)со(т) пя(т)дєся(т) остого" 12 зв., "року Гїдня тысяча шє(ст)сот(т) пя(т)дєсятого" 123 зв., "року по нароженю Сна Бжїя тысяча пята(т) сємдєся(т) шєстого" 37 зв. тощо.

Зрідка в числівникових формах виявлено рефлексію *е* замість *а*: *сємнадцєтого* 53, *тисєча шєст(т)со(т) дєвяти(т)надцєтого(го)* 74 зв. та *тисяча шє(ст)со(т) дєвяти(т)надцятиого(го)* 6 зв.

Подекуди трапляються порядкові числівники в множині: "перви(х) привилїєвъ" 96 зв. / "первихъ привилїєвъ" 98; "подлу(г) того привилея нїшого во всемъ заховали и о(т) други(х) заховани били" 102 зв.

З особливостей функціонування займенника відзначено паралельність форм *кто* 12 зв. (16 разів) / *кто* 33 зв. (до 10 разів) 55 зв., паралелі прослідковуються й у розряді заперечних: *никто* 4 (9 виявів) / *никто* 8 (7 виявів).

Варіативно подано займенник *що* – *що* 4, 6, 133 зв. (понад 80 разів) / *что* 2 зв. (понад 30 виявів) / *што* 11 (понад 20 виявів).

У родовому відмінку займенник *що* має переважно форму *чого* 117 (близько 20 виявів) і лише двічі виявлено варіант *чего* 32 зв.

У місцевому відмінку представлено двічі форму *ни* в *чемъ* 117, 133 і понад сорок випадків *ни* в *чомъ* 3.

Варіативно передано форму присвійного займенника *нашъ*: *нашого* 33 зв. – *нашого* 29 зв., *нашему* 29 – *нашому* 54.

Займенник *кожний* ужито в тексті варіативно – з *о* та *а*: *ко(ж)доту* 109 / *ка(ж)доту* 77 і послідовно збережена звукосполука *жд*: *кождоту* 2 / *ка(ж)доту* 77, *кожного* 8 зв. / *ка(ж)даго* 40 зв., *кождій* 97 та ін.

Висновки й перспективи дослідження. Аналіз іменних частин мови, ужитих у грамотах київському міському магістрату, свідчить про те, що в системі відмінювання цієї категорії слів у XVI–XVII ст. утверджувалися нові (живомовні) форми, які надалі стали літературною нормою, також у невеликій кількості задокументовано архаїчні елементи, які були даниною книжній традиції.

Поряд із такими варіантами виразно позначені іншомовні впливи – польської та церковнослов'янської мов. Найімовірніше, що церковнослов'янські форми потрапили вже в копію / переклад XVIII ст., оскільки такої взаємодії не виявлено в пам'ятках ділового стилю попередніх століть. Написання варіативних форм в одних і тих словах ілюструє неусталеність правописних норм та незавершеність становлення іменної словозміни в розмовному варіанті, діалектні та іншомовні впливи.

Перспективними будуть дослідження, спрямовані на зіставлення словозміни привілеїв з іншими пам'ятками аналізованого періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гримашевич Г. І. Система українського числівника XVI–XVII ст. *Писемні пам'ятки: від картотеки до словника* / відп. ред. Г. Дидик-Меуш. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. С. 210–239.
2. Денисюк В. Варіантні форми давального відмінка іменників як мовний лакмус писемних пам'яток XVI–XVIII ст. *Філологічний часопис*. Вип. 1 (7). 2016. С. 28–37.
3. Діденко Н. М. Варіантність дієслівної парадигми у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Київ. 2013. 21 с.
4. Історія української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1978. 539 с.
5. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упорядники Г. В. Боряк і Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1982. 203 с.
6. Керницький І. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. Київ: Наукова думка, 1967. 287 с.
7. Самійленко С. Нариси з історичної морфології української мови, 1–2, Київ: Вища школа, 1964–1970.
8. Стрельчук Г. Форми давального відмінка іменників чоловічого роду множини. *Діалектологічні студії: Мова в часі і просторі*. / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003. Вип. 1. С. 64–84.
9. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України). Ф. 62, оп. 1, спр. 1.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hrymashevych, H. I. (2013). Systema ukrainiskoho chyslivnyka XVI–XVII st. [The Ukrainian numeral system of the 16–17th centuries]. *Pysemni pam'iatky: vid kartoteky do slovnyka* / ed. by H. Dydyk-Meush. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakovycha NAN Ukrainy. Pp. 210–239. [in Ukrainian].
2. Denysiuk, V. (2016). Variantni formy davalnoho vidminka imennykiv yak movnyi lakmus pysemnykh pam'iatok XVI–XVIII st. [Variant forms of the dative case of nouns as a linguistic litmus of written records of the 16–18th centuries]. *Filolohichni chasopys*. Iss. 1 (7). Pp. 28–37. [in Ukrainian].

3. Didenko, N. M. (2013). Variantnist diieslivnoi paradyhmy u staroukrainskykh pamiatkakh pershoi polovyny XVII stolittia [Variant verb paradigm in Old Ukrainian records of the first half of the 17th century]: Ph D (c) thesis abstract. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
4. Istoriiia ukrainskoi movy. Morfolohiia (1978). [History of the Ukrainian language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka. 539 p. [in Ukrainian].
5. Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV–XIX st. (1982). [Catalog of documents on the history of Kyiv, 15-19th centuries]. H. V. Boriak, N. M. Yakovenko (Eds.). Kyiv: Naukova dumka. 203 p. [In Ukrainian].
6. Kernytskyi, I. (1967). Systema slovozminy v ukrainskii movi [The word change system in the Ukrainian language. On the materials of records of the 16th century.]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 287 p.
7. Samiilenko, S. (1964–1970). Narysy z istorychnoi morfolohii ukrainskoi movy [Essays on the historical morphology of the Ukrainian language], 1–2, Kyiv: Vyscha shkola [in Ukrainian].
8. Strelchuk, H. (2003). Formy davalnoho vidminka imennykiv cholovichoho rodu mnozhyny [Forms of the dative case of masculine plural nouns]. *Dialektolohichni studii: Mova v chasi i prostori.* / ed. by P. Hrytsenko, N. Khobzei. Lviv, Iss. 1. Pp. 64–84. [in Ukrainian].
9. Central State Historical Archive of Ukraine (Kyiv) (CDIAK of Ukraine). Fond 62. Inventory 1. Unit 1. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (103)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (103)

ISSN (Print): 2663-7642

ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'28:398

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.128-137

ТЕМА ОЧИЩЕННЯ В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ ОБРЯДОВИХ ТЕКСТАХ ВЕСНЯНОГО КАЛЕНДАРНОГО ЦИКЛУ

М. В. Шарапа*

У статті проаналізовано одну з найяскравіше представлених тем плану змісту невербальної частини середньополіської весняної обрядовості – тему очищення, реалізовану насамперед в обрядах Чистого четверга. Її різноплановість пов'язана зі значною кількістю магічних дій, що виникли на основі давніх міфологічних уявлень про магічні властивості води та вогню, про необхідність фізичного та духовного оновлення перед важливими періодами народного календаря, про захист від нечистої сили. За народними уявленнями, у понятті очищення відображено різні семантичні складові: досягнення фізичної чистоти; необхідність позбутися гріхів; знищення старого як умова оновлення; профілактика проникнення негативного в життєвий простір; вигнання нечистої сили, а також змій, комах тощо. Об'єктами очищувальних обрядів могли бути людина (її тіло та душевний стан); простір, у якому вона перебувала; побутові предмети, які використовувала в повсякденному вжитку. В етнолінгвістиці актуальні дослідження явищ традиційної народної духовної культури як цілісних культурних текстів у єдності всіх різнопланових компонентів, тому в статті подано опис основних репрезентантів теми очищення – одиниць акціонального, реалемного, атрибутивного, локативного, темпорального, агентивного планів (обрядових дій, предметів, ознак, часу, простору, персонажів), а також плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень у взаємозв'язку з вербальними компонентами. В одиницях плану вираження теми очищення реалізовано опозиції чисте : брудне, нове : старе, світле : темне, своє : чуже.

Ключові слова: обрядовий текст, середньополіська весняна обрядовість, тема очищення, мотив води, мотив вогню, вербальні та різнопланові невербальні одиниці обрядового тексту, міфологічні уявлення, етнолінгвістика, явища традиційної народної духовної культури.

THE THEME OF PURIFICATION IN THE MIDDLE POLISSIA RITUAL TEXTS OF THE SPRING CALENDAR CYCLE

Sharapa M. V.

The article analyzes one of the most clearly presented topics of the plan for the content of the non-verbal part of the Middle Polissia spring ritual, the theme of purification, implemented primarily

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
marina12sharapa@gmail.com
0000-0002-9140-0477

in the rites of Pure Thursday. The diversity of this theme is associated with a significant number of magical actions that arose on the basis of ancient mythological ideas about the magical properties of water and fire, about the need for physical and spiritual renewal before important periods of the national calendar, about protection from evil spirits. According to popular ideas, the concept of purification reflects various semantic components: the achievement of physical purity; deliverance from sins; destruction of the old as a condition of renewal; prevention of penetration of negative into the living space; expulsion of evil spirits, as well as snakes, insects, etc. Objects of cleansing rites could be a person (his body and state of mind); the space in which she was; household items that he used in everyday use. In ethnolinguistics, studies of the phenomena of traditional folk spiritual culture as integral cultural texts in the unity of all diverse components are relevant, therefore, the article provides a description of the main representatives of the topic of purification of – units of the actional, real, attributive, locative, temporal, agency plans (ritual actions, objects, signs, time, space, characters), as well as the plan of states, feelings, processes, phenomena representations in relation to verbal components. The following oppositions are implemented in the units of the plan for expressing the topic of purification: pure: dirty, new: old, light: dark, own: alien.

Keywords: ritual text, Middle Polissia spring ritual, theme of purification, fire motif, water motif, verbal and diverse non-verbal units of ritual text, mythological representations, ethnolinguistics, phenomena of traditional folk spiritual culture.

Постановка наукової проблеми.

Полісся – одна з архаїчних зон слов'янського світу, свідчення про традиційну духовну культуру якої мають важливе значення для реконструкції найдавніших етапів розвитку історії та культури слов'янства. Фіксація й дослідження явищ традиційної народної духовної культури середньополіської зони особливо актуальні за умов посилення тенденції швидкого відмирання, а то й безслідного зникнення набутого поліщуками досвіду, зокрема через Чорнобильську катастрофу. Такі дослідження здійснюємо на засадах етнолінгвістики, вивчаючи цілісні культурні тексти у взаємозв'язку їхніх мовних та позамовних компонентів. Оскільки предмет етнолінгвістики (у широкому розумінні) – вивчення плану змісту етнокультури, тобто давньої моделі світу, побудованої за міфологічними уявленнями, або з'ясування етимології явищ духовної культури, реалізованої в різних її формах [7: 10], то основним аспектом етнолінгвістики учені вважають дослідження мови в її відношенні до культури, установлення взаємозв'язків та взаємозумовленості елементів мови й народної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опис мовних аспектів духовної й матеріальної культури з

урахуванням етнолінгвістичної методики здійснено в працях Г. Аркушина, М. Лесюка, В. Конобродської, Г. Гримашевич, Г. Доброльожі, Н. Хобзей, Т. Ястремської та багатьох інших.

Учені вказують на те, що етнолінгвістичний підхід необхідно застосовувати у вивченні лексичної мотивації обрядового діалектного тексту, адже мотиви номінації багатьох обрядових номенів часто пов'язані з міфологічними уявленнями та зумовлені актуалізацією відповідного смислового моменту в певному семантичному полі; такий підхід може бути використаний під час вивчення лексичної мотивації загалом в українському діалектному мовленні [12: 59].

Г. Гримашевич зауважує, що діалектний текст як лінгвокультурний феномен – важливе джерелом дослідження не тільки мовної картини світу українців, а й неocenенне джерело для інших наук, зокрема етнології, культурології, етнолінгвістики тощо, оскільки в ньому репрезентовано у вербальній формі світогляд, світосприйняття українців із різних теренів українського діалектного континууму, продемонстровано різноаспектні сфери життєдіяльності людей, насамперед відображено особливості матеріальної та духовної

культури як елементу менталітету етнічних груп українців крізь призму говіркового мовлення [4].

Досліджуючи діалектні тексти українських східнослов'янських говірок, К. Глуховцева описує мовне втілення окремих обрядів календарного циклу та звичаїв, пов'язаних із ними, зазначаючи, що в обрядових та звичаєвих діалектних текстах вербалізовано етнокультурну інформацію, характерну для певного ареалу. Значну увагу в цих текстах приділено номінації свят, реалій, характерних для окремих обрядів, магічних дій. Одним із висновків є те, що ритуальні дії зазвичай номіновано етнофраземами, які акумулюють у собі давню народну культуру [3].

Комплексному аналізу фразеології календарних і сімейних обрядів східнослов'янських говірок присвячено монографію І. Царьової, у якій визначено етнокультурні антропоцентричні тенденції та виокремлено сучасні вектори дослідження обрядової фразеології, з'ясовано специфіку фразеологічної картини світу як мовної універсалії сучасної лінгвістики, розкрито семантичні засади творення обрядових фразеологізмів календарного й сімейного циклу східнослов'янських говірок [11].

Г. Мартинова акцентує увагу на необхідності лексикографічного представлення діалектної лексики як актуального завдання сучасної слов'янської лінгвістики. Важливе завдання укладачів сучасних діалектних словників – репрезентація в них обрядових лексем, використання для їхнього тлумачення та пояснення фрагментів із діалектних текстів, що містять групи одиниць акціонального, агентивного, реалемного, темпорального, локативного планів та одиниці плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень. Такий підхід дає змогу максимально повно репрезентувати лексику на позначення традиційної народної матеріальної й духовної культури, уможливає збереження для нащадків специфічно

народного світобачення та світосприйняття [10].

Мета дослідження – проаналізувати в етнолінгвістичному аспекті одну з тем плану змісту невербальної частини середньополіської весняної обрядовості – тему очищення; описати основні різнопланові одиниці (у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості), якими вона представлена в обрядових текстах досліджуваного ареалу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У весняному циклі народного календаря важливе значення мали обряди та ритуали очищення, оновлення (реальне та символічне) культурного об'єкта (людини, простору, побутових предметів). Мотиви очищення – це основна прикмета перехідного часу та новоріччя. Оскільки об'єктом очищення була людина (у фізичному та духовному плані), то у весняній календарній обрядовості яскраво відображена тема позбавлення гріхів. У народній свідомості пробудження природи вимагало оновлення та очищення всього, що стосувалося життєдіяльності людини. Весну вважали відповідальним для хлібороба періодом, пов'язаним насамперед із підготуванням до польових робіт. Після прийняття церковного християнського календаря такі обряди були сконцентровані навколо *Великого посту* та *Великодня*. У слов'янській народній культурі *Великий піст* сприймали як протилежний іншій частині року період, під час якого повністю змінювався спосіб життя людини, що було своєрідним підготуванням до найшанованішого та найвеличнішого свята весняного періоду – *Великодня*, яке стало символом повного духовного очищення людини.

Четвер останнього тижня Великого посту в досліджуваних говірках називається *Чистий четвер*, а тиждень має назву *Білий тиждень*. Такі назви мотивовані основними видами діяльності цього періоду, спрямованими на тілесне та духовне очищення людини, на очищення її життєвого простору. Традиційним для цього періоду був

звичай білити будинки, пов'язаний із міфологічною темою творення /оновлення світу.

Тема очищення, представлена в середньополіських весняних обрядах, досить різнопланова, у ній відображено різні семантичні та символічні складові: досягнення фізичної чистоти; необхідність позбутися гріхів; знищення старого як передумова оновлення; профілактика проникнення негативного в життєвий простір; вигнання нечистої сили, а також змії, комах тощо. Об'єктами очищувальних обрядів були людина (її тіло та душевний стан); простір, у якому вона перебувала; побутові предмети, які використовувала в повсякденному вжитку.

Одним із найбільш дієвих і найчастіше вживаних засобів очищення була вода. Давній, поширений у багатьох народів світу звичай очищуватися водою перед відповідальними моментами життя зберігся у всіх східнослов'янських народів; це було обмивання перед початком весняних польових робіт. Велике магічне значення, яке надавали цьому обряду, підтверджено тим, що його здійснювали до сходу сонця – час, який вважали найбільш сприятливим для магічних дій та замовлянь. Звичай у Чистий четвер до сходу сонця митися, купатися в річці відомий на всій території України. Поширеним було повір'я про те, що обливатися або вмиватися необхідно водою, яку приносили з джерела до сходу сонця, поки ворон дітей не купав, щоб бути здоровими увесь рік [9: 31; 13: 16].

У середньополіських обрядових текстах тему очищення (мотив води) репрезентують такі одиниці:

– акціонального плану: обмивати тіло, купатися – 1) 'процес фізичного очищення за допомогою води', 2) 'дія, спрямована на забезпечення фізичного та духовного здоров'я': *кажут, хто покупайеца ў Чистий ч'іт'вер – то ни'як'і рани, ваўки не нап'ададут* (с. Яполоть Костопільського р-ну Рівненської обл.); *Чистий чет'вер – на його м'іуца кажут, тра до схід сонца по'мица, шоб було од бо'лезн'ей,*

шоб не'чо не було (с. Чудель Сарненського р-ну Рівненської обл.); *Чистий ч'ет'вер – до с'хода сонечка тра ўс'тат' у'м'іца, по'м'іца т'реба* (с. Заровенка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); *Чистий ч'ет'вер – ко'лис' малийе були, м'ати наг'р'е'іе во'ди, нас по'ми'іе до с'ход сонца, вил':е туди, де не'х'то не' х'оде'т, ни'якой не' було на нас не' ко'рости, при'ш'чоў* (с. Старе Шарно Народицького р-ну Житомирської обл.); *мити діжу – 'очищення за допомогою води одного з предметів домашнього побуту, у якому виготовляли хліб, перед ритуалом винесення до сонця' (мотив сонця, мотив плодючості) [див. також 1: 56; 2: 303; 8: 275]: хл'єб не'чут, та д'ежка та'ка, іе тре було до сонца по'м'іт, шоб во'на була ч'іста, і по'став'іт на дво'ре с бо'ханкойу хл'єба; мо то шоб хл'єб ро'д'іў, шоб ч'істий буў хл'єб; по'м'іт д'е'жку, в'іне'с'ц' ў і'і'іе, зас'лат бо'ханкой хл'єба і по'став'іт і'і'іе до сонца* (с. Малахівка Лугинського р-ну Житомирської обл.); *по'ми'іе ц'у д'е'жку, шоб хл'єб не'ч'еш, і до с'ход сон'ц'а об'ў'іаже ч'ер'вонойу л'ентої і в'і'ставит', шоб сон'ц'е с'ходило, і д'ежка сто'йала на д'воре, шоб ў'далиў хл'єб буў, ч'істий, г'арний хл'єб буў* (с. Поліське Коростенського р-ну Житомирської обл.); *то'д'е ж печ'кли хл'єб; б'рали та'к'ііе д'е'жки назе'вали'с'а, с кру'жечком, то це і'і'іе ўже ў Чистий чет'вер ра'нен'ко т'реба об'м'іт', накр'ити, об'ў'іа'зати, хл'єб'інку пок'ласти, по'ка розвид'н'айе в'іне'сти на д'вор, шоб во'на там сонце стр'ічала* (с. Лозниця Народицького р-ну Житомирської обл.);

– реалемного плану: вода – 'основний засіб очищення'; зілля – 'заварені у воді рослини, які використовували в обрядах фізичного очищення'; діжа – 'предмет домашнього побуту, який очищували в Чистий четвер, щоб хліб родив, завжди вдавався, був чистим'; хліб – 'покладений на діжу ритуальний предмет, який опосередковано також очищувався'; вода, якою мили діжу – 'ритуальний предмет, який використовували в обряді обливання хати для захисту від змії, комах тощо';

– атрибутивного плану: *Чистий четвер* – ‘четвер останнього тижня Великого посту, день, коли відбувалися основні обряди очищення’; *Білий тиждень* – ‘останній тиждень Великого посту, коли відбувалися основні обряди очищення, зокрема, цього дня білили хати’; *чистий* (чиста голова, чисте обличчя, чистий одяг, все чисте, чистий хліб) – ‘ознака, яку набували обрядові об’єкти після обряду очищення’;

– локативного плану: *перехрестя доріг; туди, де ніхто не ходить* – ‘місце, куди виносили воду після купання’; *поріг* – ‘місце, де мили діжу’;

– темпорального плану: *Чистий четвер* – ‘день виконання основних очищувальних обрядів’; *останній перед Великоднем тиждень* – ‘період виконання основних очищувальних обрядів’; *період до сходу сонця, удосвіта, ранок* – ‘частина доби, коли виконували основні очищувальні обряди’;

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *вода як основний засіб очищення*;

– вербального плану: *митися, вмитися, помитися; змиватися, змивати; купатися; вмиватися до сходу сонця; обмити, помити діжку; поставити діжку до сонця; діжа сонце зустрічає*.

Одним із важливих аспектів ритуального очищення було оновлення, яке стосувалося не лише духовної сфери людського буття (людина оновлювала свої думки, почуття, прагнення в періоди постів, позбуваючись гріхів), але й побутової сфери існування людини (намагання позбутися старих речей, надання нових якостей життєвому простору, у якому перебувала людина, та предметам, які постійно використовувала).

Очищення як апотропеїчний засіб ґрунтується на уявленнях про те, що ритуально чиста людина чи якийсь інший об’єкт захищені від негативного; це відображено в обрядових діях, пов’язаних з обмітанням будинку та двору, знищенням (спаленням) сміття, старих речей; білінням у хаті тощо.

Тема очищення як оновлення, набуття нових якостей для забезпечення

добробуту в майбутньому представлена такими одиницями:

– акціонального плану: *прибирати оселі та садиби* – ‘очищення оселі та садиби від сміття для оновлення’; *білити хати* – ‘процес очищення та оновлення хатнього простору (в основі виникнення обрядової дії – асоціативний зв’язок *біле / чисте*)’: *‘Чистий чет|вер – шоб було ўсе |ч’исте, т|реба замес|т’і |хату, на шл’а|ху, де ў дво|рах* (с. Берестя Дубровицького р-ну Рівненської обл.); *‘Чистий чет|вер – приби|рали да| ўсе; |Б’є|ла не|д’є|л’а – шоб було ўсе по|с|ц’і|ране, по|мите* (с. Чудель Сарненського р-ну Рівненської обл.); *‘Чистий [четвер] – приб’|рал’і, го|тов’іл’іса до |Паск’і, до В’ел’іконд’н’а, приб’|рал’і |хату, б’ел’і|л’і, ст’|рал’і* (с. Пішаниця Овруцького р-ну Житомирської обл.); *‘Чистий чет|вер – ў |хат’і шоб |ч’исто було, ў сад|ку позаг|р’єбу|ють, |нал’ат’ с|м’єт’і:є ц’о|го д’н’а* (с. Ігнатпіль Овруцького р-ну Житомирської обл.); *‘Б’єлі| т’і|жден’, |Ч’истий чет|вер – |б’ел’єт’ хат’и|, |мажут’ приб’|райут’* (с. Ходаки Коростенського р-ну Житомирської обл.); *‘Чистий чет|вер – |кажде ста|рай’є|ца прибр’ат’ до |Ч’истого чет|вер|га, ўсе шоб було |ч’исто ўже, ўсе поза|м’єтат’, шоб було |ч’истеч’н’ко ў дво|р’є* (с. Пиріжки Малинського р-ну Житомирської обл.);

– реалемного плану: *віник* – ‘предмет побутового вжитку, за допомогою якого відбувалися очищувальні ритуали’; *хата, двір* – ‘об’єкти очищення’;

– локативного плану: *хата, двір, господарські приміщення* – ‘місця, де відбувалися очищувальні обряди’;

– темпорального плану: *Чистий четвер* – ‘день виконання основних очищувальних обрядів’; *останній перед Великоднем тиждень* – ‘період виконання основних очищувальних обрядів’; *період до сходу сонця* – ‘період виконання основних очищувальних обрядів’;

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *оновлення як основна передумова та елемент очищення*;

– вербального плану: *прибирати в хаті; білити хати; у хаті все пороблено*;

щоб було чисто у хаті; щоб було чисто в дворі; треба, щоб було чистенько.

Чистий четвер, четвер останнього тижня Великого посту, – це день, з яким у східнослов'янському народному календарі пов'язана значна кількість обрядів, насамперед профілактичних та очищувальних. Вогонь та вода – основні засоби очищення в обрядовості Чистого четверга. Одне з найдавніших уявлень про вогонь було пов'язане з його очищувальною та цілющою властивістю. У Чистий четвер вогонь використовували для спалення сміття та старих речей, у таких обрядових діях реалізовано мотив знищення старого як передумова наступного оновлення світу та природи.

За народними уявленнями, особливу очищувальну силу мав освячений у церкві та принесений додому вогонь. На думку вчених, запалена свічка, яка ввійшла в усі ритуали християнської церкви, замінила давнє ритуальне вогнище. У багатьох обрядах та повір'ях свіча стала символом життя. Вогонь страсної свічки, яким випалювали хрестики на стелі або над дверима, став засобом захисту від нечистої сили, очищення хатнього простору, забезпечення добробуту сім'ї [1: 56; 13: 16]. Свічку обов'язково зберігали в оселі й використовували для захисту від грому, від нечистої сили, хвороб, для припинення пожежі; свічку давали в руки людині, яка помирала, та запалювали при померлому [6: 73]. Вогонь як основний засіб очищення функціював також у купальській обрядовості. Зокрема, дослідники вважають свято Івана Купала одним зі свят вогню, оскільки найважливішим його елементом є розпалювання вогнища та ритуали, пов'язані з ним [14: 366]. Поширений у середньополіській купальській обрядовості звичай перестрибувати через вогонь указує на основне призначення купальського вогню – фізичне та духовне очищення.

Походження всіх обрядів, пов'язаних із вогнем, одні дослідники пов'язували з поклонінням сонцю, інші – надавали основного значення очищувальним властивостям вогню. Але більш доцільно

розглядати культу сонця й вогню в їх комплексності та багатофункціональності, оскільки в обрядах можуть поєднуватися елементи різних культур. Вогонь у давніх уявленнях слов'ян міг бути не тільки засобом очищення, але й провідником на той світ, що, імовірно, вплинуло на сприйняття властивостей вогню [6].

У середньополіських обрядових текстах тема очищення (мотив вогню) представлена такими одиницями:

– акціонального плану: спалювати старі речі – 'знищення старого, щоб позбавитися від того, що втратило актуальність і непридатне для використання, та сприяти оновленню' (мотив нечистої сили): до |сонца позаг|ребайем кру|гом |хати|, за|пал'ем на уг|лу, ч'і де – шоб одга|н'ало у|с'у не|ч'істу |с'ілу, шоб |іме|чно дим по|шоў (с. Малахівка Лугинського р-ну Житомирської обл.); у |Ч'істий ч'ет|вер см'і|т':а |пал'ат, шоб ў|с'ака |гадос'ц' не| |л'езла (с. Мощаниця Лугинського р-ну Житомирської обл.); в'і|носили да па|лили ста|ре (с. Лозниця Народицького р-ну Житомирської обл.); спалювати сміття – 'символічне знищення всього негативного': с|м'ет':е ўс'е т|реба спа|лі|т, йак за|греб'т'і дво|ра – це т|реба зро|би|т' до с|ходу |сон'ц'а (с. Дитятки Чорнобильського р-ну Київської обл.); випалювати вогнем зі страсної свічки хрестики – 'обряд очищення хатнього простору за допомогою вогню' (мотиви вогню, нечистої сили): пр'і|ходз'і|лі у |хату і ро|б'і|лі на д|в'ерах хре|с'та, і на с|тол'і, шоб н'і|йак'і зли |духи не| ў|ходз'і|лі ў |хату (с. Копище Олевського р-ну Житомирської обл.); ў |церкв'і йак за|палили – ти по|в'і|н:а зберег'ти це|ї о|гон', при|нести ду|дому, об|нести кру|гом |хати і по|пал'ит' х|рестики|, де ми| про|ходим, це |тоже обе|р'і|є, |Ч'істого ч'ітвер|га, стра|сний обе|р'і|є (с. Рижани Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл.); прійш|ли ду|дом, при|несли, зро|били х|рестика, во|на ле|жит', шоб не|ч'іста |сила у |хат'і не| була, шоб було спо|коїно у |хат'і (с. Стирти Черняхівського р-ну Житомирської обл.); на |Ч'істий ч'ет|вер

роб'їм хрес|ти с тих с'їв'єчок, у хат'ї т|реба роб'їт' хрес|та, неч'їсту |силу одга|н'їає (с. Межирічка Радомишльського р-ну Житомирської обл.); обхїд із запаленою освяченою страсною свічкою навколо хати, господарських приміщень – 'символічне створення захисної межі': страс|на с'їв'єч'ка |дуже |добра ў|дома, їак п|рїїдеш у|веч'єр'ї. нап|проти |сон'їа об|носимо (с. Рижани Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл.); кру|гом хати об'ї|ти, кру|гом хлє|ва об'ї|ти, шоб ни|їаке зле ни|чого неч'ї подийш|ло (с. Заньки Радомишльського р-ну Житомирської обл.); об|ходили хату (с. Старе Шарно Народицького р-ну Житомирської обл.);

– реалемного плану: вогонь – 'основний засіб очищення'; вогнище – 'очищувальна обрядова реалія'; старі речі – 'речі, які підлягали знищенню, для виконання обрядів очищення та оновлення'; освячена свічка (страсна) – 1) 'свічка, вогнем якої випалювали хрестики', 2) 'свічка, яку використовували для захисту від нечистої сили'; сміття – 'предмети, які асоціювалися з чимось негативним та підлягали знищенню';

– атрибутивного плану: страсна свічка – 'ознака, яка визначала очищувальні властивості свічки'; старі речі – 'ознака, яка вказувала на зв'язок із негативним'; святий вогонь – 'ознака, яка визначала магічні властивості вогню, зокрема очищувальні';

– локативного плану: церква – 'місце освячення страсних свічок'; хата, хлів, двір – 'місця проведення основних очищувальних обрядів'; сволок (на сволоці), стеля (на стелі), двері (на дверях, у дверях, по дверях, над дверима), вікно (на вікні, по вікнах), покуть (на покуті), образи, ікони (біля образів, перед іконами, коло ікон), ворота (на воротах) – 'місця, де робили хрестики страсною свічкою'; кругом хати, кругом хліва – 'місця, де відбувався обхїд із запаленою свічкою'; зовнішній куток хати – 'місце, де спалювали сміття'; внутрішній куток хати, під хлівом – 'місця, де зберігали віник';

– темпорального плану: період до сходу сонця – 1) 'період виконання основних очищувальних обрядів'; 2) 'період, коли палили вогні в Чистий четвер';

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: вогонь як основний засіб очищення;

– вербального плану: палити старе; палити сміття, шоб відганяло нечисту силу; обходити хату, обїйти кругом хати; напроти сонця обносити свічку; приносити вогонь; страсна (четвергова) свічка; робити, ставити, коптити, малювати, писати, випалювати, попалити хреста (хрести, хрестики); Чистого четверга, страсний обєрїг; шоб нїякі злі духи не входили; нечисту силу відганяє.

Для періоду святкування Чистого четверга характерні також ритуали очищення землі від змїй, комах тощо та магічні дії, спрямовані на їх вигнання, семантичною основою яких найчастіше було створення магічного кола навколо всього простору, своєрідного сакрального кордону. Основним засобом такого захисту було обмітання навколо будинку до сходу сонця.

Репрезентантами цих обрядових дій у середньополіських текстах є такі одиниці:

– акціоного плану: символічне обмітання навколо будинку (господарських приміщень) – 'обєрїг від змїй, комах тощо та засіб їх вигнання; від поганих людей; від нечистої сили': до сх'єд |сон'їа поза|м'єтат' т|реба наї|круг хати, шоб неч'їака |поган' неч'ї |лєзла у хату, тїм в'їноком б|рали, їак |гусеч'ї на ка|пус'ї (с. Глинне Рокитнянського р-ну Рівненської обл.); до с|хода |сонєч'ка тра ўс|тат', у|м'їа, даї |в'їнеч'ком кру|гом хати п|рот'ї |сонєч'ка, кру|гом хати пошюї от се|бе, от се|бе, і |того |в'їнеч'ка ўже дер|жат', їак |гусєница на ка|пусту напа|де, цїм |в'їнеч'ком зм'ї|тайут' (с. Заровенка Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); |матї ўс'єгда в'їз'їме ў|їєнеч'ка, |тик'ї розвїд|н'їає, шч'є до сход |сон'їа, це зро|бї, об|мести кру|гом хати, це ї|де і кру|гом хати ўсе об|м'єтайє, ўсе по|ганє

обм'ятайеца (с. Куліші Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); *шч'е ж белруц веніка да три рази веніком обм'ятайуц, да веніком метуц хату, де те сл'м'еу еіко таже окружк'і хати поси'пайуц* (с. Хочино Олевського р-ну Житомирської обл.); до сход сонца треба обмести кругом хати, тої в'єник покласти, йак гус'ін заводуца на калпус'ці, треба побр'ізкат' (с. Рясне Ємільчинського р-ну Житомирської обл.); до сход сонца кругом хату обмес'ці, [то] нікагда нііака пакос'ц не пріпоўзе, три рази обмес'ці, нада пом'іца, помол'іца Оч:е наш, ўз ат в'ін ечка і проїти три рази кругом хати, кругом са'райа, а йак не ўсп'е'вайеи, шо мае сонце з'їти, то с колсоу, везми косу на плеч'і і три рази проїди – нілашч'о, ні йашч'ер'іца, нічого ў поўворку не буде (с. Мощаниця Лугинського р-ну Житомирської обл.); до схід сонца може'те обмести хату, кажут – не' будут паук'і налазит', не' буде ўс'ака неч'іс'ц і погани' л'уди, треба об'ігти б'ігом кругом хати з в'іне'чком – і ўсе от хати, от хати, ту'ди на до'рогу (с. Рижани Володарськ-Волинського р-ну Житомирської обл.); ўран'ці рал'нен'ко ўстайут' і обм'ітайут' кругом хати в'іне'чком, от хл'е'іва, щоб нііака поган' не' пріпоўзала до хати (с. Лісівщина Коростенського р-ну Житомирської обл.); кругом хати обм'італи в'іником, шоб чисто було кругом хати, шоб ніде нічого не' заводилос'а (с. Стирти Черняхівського р-ну Житомирської обл.); до сход сонца хату нада обмести' в'є'ничком у дво'рах, хл'е'ві з л'івоі ру'ки, л'евоіу ру'койу, бо кажут л'уді'на іде то по прав'ї сторо'ні Ісус Хрис'тос іде, а по л'евоі – ўже не'добре іде (с. Дитятки Чорнобильського р-ну Київської обл.).

– реалемного плану: *віник; коса; вода, якою мили діжу* – 'засоби, за допомогою яких утворювали умовний кордон між своїм / чужим'; *віник* – 1) 'предмет домашнього побуду, за допомогою якого відбувалися очищувальні ритуали'; 2) 'ритуальний предмет, яким виконували

обряд обмітання хати для захисту від змії, комах (потім використовували для знищення гусені)'; *коса* – 'ритуальний предмет, який використовували в обрядах обходу хат для захисту від змії, комах, усього негативного';

– атрибутивного плану: *новий віник* – 'ознака віника, яким обмітали кругом хати';

– агентивного плану: *змії, комахи, нечисть* – 'істоти, на відлякування та вигнання яких були спрямовані очищувальні обряди';

– локативного плану: *кругом хати* – 'місце утворення умовного кордону, межі між своїм та чужим';

– темпорального плану: *до сходу сонця* – 'період, коли відбувалися обряди очищення';

– плану станів, почуттів, процесів, явищ, уявлень: *створення умовної захисної межі як передумова очищення простору*;

– вербального плану: *обмести хату; обмести кругом хати; обмести до сходу сонця; мести від хати; усе погане обмітається; щоб ніде нічого не заводилося; щоб ніяка погань не лізла; ніяка пакость не приповзе; щоб чисто було кругом хати*;

Одиниця акціоного плану обмітання навколо будинку (господарських приміщень) перебуває в синонімічних відношеннях із такими одиницями цього ж плану: *обхід будинку з віником або косою; обхід будинку зі свічкою; обливання хати водою, якою мили діжу; посипання сміття навколо хати*, семантичною домінантою яких є створення уявної межі між своїм та чужим за допомогою символічно створеного кола. У цих ритуальних діях спостерігаємо реалізацію опозиції *своє : чуже*. Основною моделлю апотропеїзації в очищувальних обрядових діях, спрямованих на попередження появи та негативних дій нечистої сили, було створення своєрідних перешкод за допомогою магічних ритуальних дій, сакральних предметів, невразливих до впливу злих сил.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, в основі формування обрядових текстів, які

репрезентують тему очищення, відображено насамперед давні уявлення про магичні властивості вогню та води. Різноманітність цієї теми змісту весняної обрядовості зумовлена багатоаспектністю сприйняття поняття очищення (як фізичного та духовного процесу), об'єктів очищення (людина, простір та час, навколишнє середовище та його елементи), засобів і способів очищення (використання вогню та води; формування кордонів та перешкод для проникнення негативного; знищення негативного або його уособлень) тощо. В одиницях плану вираження теми

очищення реалізовано опозиції *нове : старе, світле : темне, чисте : брудне; своє : чуже*.

Перспективність таких досліджень зумовлена необхідністю встановлення локальних розбіжностей та ареальних зв'язків у мовних і позамовних явищах середньополіської весняно-літньої календарної обрядовості, що має важливе значення для виявлення в їхньому складі архаїчних елементів, реконструкції прастану обрядів та шляхів їхнього історичного розвитку.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Боряк О. О. Україна: етнокультурна мозаїка. Київ, 2006. 328 с.
2. Возняк М. Народний календар із Овруччини 50 рр. XIX ст. в записі Михайла Пйотровського. *Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. Львів, 1996. С. 291–336.
3. Глуховцева К. Д. Обрядовий та звичаєвий діалектний текст в українських східнослов'янських говірках. *Мова і міжмовна комунікація*. 2017. Вип. 1. С. 177–187.
4. Гримашевич Г. І. Діалектний текст як лінгвокультурний феномен. *Лінгвокультурний дискурс у парадигмі професійної освіти*: Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. С. 52–58.
5. Климець Ю. Д. Функціональна семантика вогню у святкуванні Івана Купала на Волині і Волинському Поліссі. *Полісся: мова, культура, історія*. Київ, 1996. С. 264–268.
6. Конобродська В. Л. Поліський поховальний і поминальний обряди: етнолінгвістичні студії. Житомир, 2007. Т. I. 356 с.
7. Конобродська В. Л. Українська етнолінгвістика на шляху пошуку (замість передмови). *Етнолінгвістичні студії*. 1. Житомир, 2007. С. 7–19.
8. Кравченко В. Етнографічний нарис про Волинь. *Древляни. Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю*. Львів, 1996. С. 257–282.
9. Максимович М. Дні та місяці українського селянина: пер. з рос. Київ, 2002. 189 с.
10. Мартинова Г. Діалектний словник як репрезентант явищ матеріальної та духовної культури народу. *Gwary Dziś*. 2018. Вип. 10. С. 127–133.
11. Царьова І. В. Етнокультурна семантика в обрядовій фразеології східнослов'янських говірок : [монографія]. Дніпропетровськ, 2015. 258 с.
12. Цимбал Н. Етнолінгвістичний аспект вивчення лексичної мотивації в українському діалектному мовленні. *Етнолінгвістичні студії*. 1. Житомир, 2007. С. 56–64.
13. Чубинський П. Мудрість віків. (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): у 2-х кн. Кн. 2. Київ, 1995. 224 с.
14. Яреценко А. Етнографічні особливості України. Українські традиції / упоряд. О. В. Ковалевський. Харків, 2003. С. 353–429.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boriak, O. O. (2006). *Ukraine: etnokulturna mozaika* [Ukraine: ethnocultural mosaic]. Kyiv. 328 p. [in Ukrainian].
2. Vozniak, M. (1996). *Narodnyi kalendar iz Ovruchchyny 50 rr. XIX st. v zapysi Mykhaila Piotrovskoho* [People's calendar from Ovruchchyna of the 1850s in the

- record of Mykhaylo Piotrovsky]. *Drevliany. Zbirnyk statei i materialiv z istorii ta kultury Poliskoho kraiu*. Lviv. Pp.291-336. [in Ukrainian].
3. Hlukhovtseva, K. D. (2017). Obriadovi ta zvychaievyi dialektnyi tekst v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh [Ritual and customary dialect text in Ukrainian East Slobozhan dialects]. *Mova i mizhmovna komunikatsiia*. Iss. 1. Pp.177–187. [in Ukrainian].
  4. Hrymashevych, H. I. Dialektnyi tekst yak linhvokulturnyi fenomen [Dialect text as a linguocultural phenomenon]. *Linhvokulturnyi dyskurs u paradyhmi profesiinoi osvity: Zb. materialiv Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Pp. 52–58. [in Ukrainian].
  5. Klymets, Yu. D. (1996). Funktsionalna semantyka vohniu u sviatkuvanni Ivana Kupala na Volyni i Volynskomu Polissi [Functional semantics of fire in the celebration of Ivan Kupala in Volyn and Volyn Polissia]. *Polissia: mova, kultura, istoriia*. Kyiv. Pp. 264–268. [in Ukrainian].
  6. Konobrodska, V. L. (2007). Poliskyi pokhovalnyi i pomynalnyi obriady : etnolinhvistychni studii [Polissia funeral and memorial rites: ethnolinguistic studies]. *Zhytomyr*. Vol. I. 356 p. [in Ukrainian].
  7. Konobrodska V. L. (2007). Ukrainska etnolinhvistyka na shliakhu poshuku (zamiest peredmovy) [Ukrainian ethnolinguistics on the way of search (instead of preface)]. *Etnolinhvistychni studii. 1*. Zhytomyr. Pp. 7–19. [in Ukrainian].
  8. Kravchenko, V. (1996). Etnohrafichni narys pro Volyn [Ethnographic essay about Volyn]. *Drevliany. Zbirnyk statei i materialiv z istorii ta kultury Poliskoho kraiu*. Lviv. Pp. 257–282. [in Ukrainian].
  9. Maksymovych, M. (2002). Dni ta misiatsi ukrainskoho selianyina [Days and months of the Ukrainian peasant]; translated from Russian. Kyiv. 189 p. [in Ukrainian].
  10. Martynova H. (2018). Dialektnyi slovnyk yak reprezentant yavysch materialnoi ta dukhovnoi kultury narodu [Dialect dictionary as a representative of the phenomena of the material and spiritual culture of the people]. *Gvary Dziś*. 10. Pp. 127–133. [in Ukrainian].
  11. Tsarova, I. V. (2015). Etnokulturna semantyka v obriadovii frazeologii skhidnoslobozhanskykh hovirok [Ethnocultural semantics in the ritual phraseology of East Slobozhan dialects]: [Monograph]. Dnipropetrovsk. 258 p. [in Ukrainian].
  12. Tsymbal, N. (2007). Etnolinhvistychnyi aspekt vyvchennia leksychnoi motyvatsii v ukrainskomu dialektnomu movlenni [Ethnolinguistic aspect of the study of lexical motivation in Ukrainian dialect speech]. *Etnolinhvistychni studii. 1*. Zhytomyr. Pp. 56–64. [in Ukrainian].
  13. Chubynskyi, P. (1995). Mudrist vikiv. (Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho) [Wisdom of the Ages. (Ukrainian ethnology in the creative heritage of Pavlo Chubynsky)]: in 2 books. Book. 2. Kyiv. 224 p. [in Ukrainian].
  14. Yareshchenko, A. (2003). Etnohrafichni osoblyvosti Ukrainy [Ethnographic features of Ukraine]. *Ukrainski tradytsii / arranged by O. V. Kovalevskyi*. Kharkiv. Pp. 353–429. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

УДК 81'373:821.161.2-1

DOI 10.35433/philology.2 (103).2024.138-146

**ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗОРОВИХ ВІДЧУТТІВ У РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ЮРІЯ
ІЗДРИКА: ЛІНГВІСТИЧНА СПЕЦИФІКА, МОРФОЛОГІЧНЕ ВИРАЖЕННЯ
(НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ "КАЛЕНДАР ЛЮБОВІ")**

К. Т. Яриновська*

У статті проаналізовано специфіку функціонування лексики на позначення зорових відчуттів на матеріалі творчості одного з найбільш відомих поетів-постмодерністів. Визначено, що така лексика відображає одне з первинних способів відчуття зовнішнього світу – кольори, звуки, смаки, візуальні елементи тощо. Об'єкт нашого дослідження – візуальна лексика в збірці Юрія Іздрика "Календар любові" з огляду на її лінгвістичну специфіку та морфологічне вираження. У мовознавстві існує значна кількість досліджень, присвячених аналізу перцептивної картини світу, проте напрацювань у царині візуальної лексики доволі-таки мало. У статті описано теоретико-методологічні основи виокремлення сенсоризмів, види перцептивної лексики, зокрема лексика на позначення запахів, смаків, дотиків, зорових, слухових, нюхових відчуттів. Вивчення перцептивної лексики актуальне, оскільки дослідження творчості поетів-постмодерністів стало одним з об'єктів наукового опису лише протягом кількох останніх років. На матеріалі збірки "Календар любові" виокремлено зразки вживання зорової лексики та проаналізовано кожен зі зразків уживання окремо, зважаючи на морфологічне вираження, мовну специфіку вживання, інтерпретацію Юрієм Іздриком. У поезіях автора, на основі яких проведено дослідження, візуальні сенсоризми – один із найбільш сполучуваних модусів, зокрема, виокремлено значну кількість зорових сенсоризмів, коли автор уживає ознаку ольфатичної та візуальної перцепції в межах однієї строфи як відчуття, що пов'язані між собою досить тісно. Для більшості лексем – візуальних перцептивів – характерне вживання типових лексем у нетипових або не характерних для них значеннях. Іншою особливістю є те, що автор наголошує на відсутності зорової перцепції, зокрема зображує повну сліпоту.

Ключові слова: сенсоризми, сенсорна лексика, перцептиви, сприйняття, візуальна лексика, зорова лексика.

* викладач кафедри слов'янської і германської філології та перекладу
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

kuyarik555@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1922-7494

VOCABULARY FOR DESIGNATING VISUAL SENSATIONS IN THE REPRESENTATION OF YURI IZDRIK: LINGUISTIC SPECIFICITY, MORPHOLOGICAL EXPRESSION (ON THE MATERIAL OF THE "LOVE CALENDAR")

Yarynovska K. T.

The article analyzes the specifics of the functioning of the vocabulary to denote visual sensations on the material of one of the most famous modernist poets. The article determines that such vocabulary reflects one of the primary ways of experiencing the external world: colors, sounds, tastes, visual elements, etc. The object of our research is the visual vocabulary in Yuriy Izdrick's collection "Calendar of Love", taking into account its linguistic specificity and morphological expression. In linguistics, there is a substantial amount of research devoted to the analysis of the perceptual picture of the world, however, research in the field of visual vocabulary is rather small. The article describes the theoretical-methodological bases of identifying sensorisms, types of perceptual vocabulary. The study of perceptual vocabulary is quite relevant in our time, since the study of the work of postmodernist poets has become one of the objects of study only in the last few years. On the material of the "Calendar of Love" collection, examples of the use of visual vocabulary were singled out and each of the examples of use was analyzed separately, taking into account the morphological expression, linguistic specificity of use, interpretation by Yuriy Izdryk. In the author's poems, on the basis of which the research was carried out, visual sensorisms are one of the most connected modes, in particular, a significant number of visual sensorisms were highlighted, when the author uses the sign of olfactory and visual perception within the same stanza, as sensations that are quite connected closely. The vast majority of lexemes – visual percepts are characterized by the use of typical lexemes in atypical or uncharacteristic meanings for them. Another feature is that the author emphasizes the lack of visual perception, in particular depicts complete blindness.

Keywords: sensorisms, sensory vocabulary, perceptives, perception, visual vocabulary, visual vocabulary.

Постановка наукової проблеми.

Відчуття сенсорних характеристик було притаманне людям із найдавніших часів і пізніше лише зазнало видозмін. Про це свідчать літературні джерела, оскільки ми можемо знайти колірні та сенсорні рефлексії на навколишній світ як у давніх знакових системах міфології та фольклору, так й у виявах сучасного мистецтва.

Будь-яке явище навколишнього світу первинно сприймається органами відчуття, адже людина його бачить, чує, відчуває, потім логічно осмислює, надає певну категорію чи зараховує до якогось типу явищ. Протягом останніх десятиріч у лінгвістиці, зокрема й українській, спостерігаємо підвищений інтерес до феномену перцепції та лексики на позначення зорових відчуттів. Досить цікавим матеріалом для дослідження в цьому аспекті є творчість сучасної генерації українських поетів-

постмодерністів, зокрема і Юрія Іздрика, одна зі збірок якого стала матеріалом для дослідження.

Актуальність розвідки зумовлена необхідністю абсолютно нової інтерпретації сенсорної лексики (зорової зокрема) і кольороназв у творчості Юрія Іздрика, інноваційними та нестандартними підходами до інтерпретації творчості представників сучасної літератури, потребою узагальнення та систематизації наявних знань про хроматизми, сенсорну лексику та її важливість у художньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексика на позначення сенсорних явищ, а саме її використання як художнього прийому у творчості українських письменників, є об'єктом дослідження багатьох науковців. Сенсоризми ще з давніх часів цікавили не лише лінгвістів, а й філософів, аналітиків, психологів, літературознавців, зокрема таких, як

А. Вежбицька, О. Деменчук, Д. Каплан, Г. Кустова, А. Вайберг, Н. Моїсеєва, Н. Пелевіна, О. Шрамм, С. Берман, Е. Світсер, К. Хенгевельд, Д. Вілкінс, Д. Болінгер, О. Волошина, І. Тарасюк, А. Усонієне та інші.

Більш конкретно сенсорний складник довкілля в мові та мистецтві розглядали Ю. Лотман, Н. Букс, М. Велер, В. Дятчук, І. Гайдаєнко, В. Сидельников, Л. Ставицька, Л. Соболева та інші.

Мета дослідження – проаналізувати основні вияви візуальної сенсорної лексики й схарактеризувати особливості її функціонування, морфологічного вираження в збірці Юрія Іздрика "Календар любові".

Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

1) виокремити візуальну лексику в поезіях збірки Юрія Іздрика "Календар любові";

2) проаналізувати лінгвістичну специфіку вживання зорової лексики;

3) схарактеризувати морфологічне вираження візуальної лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Перцептивна лексика (лексика сприйняття) становить окремий тематичний клас лексем на позначення певних аспектів перцептивно-емоційного стану індивіда, тобто внутрішнього (емоційного, інформаційного) стану, що відображає умови її сприйняття або зміну таких умов [2: 37].

У мовознавстві існує значна кількість досліджень, присвячених аналізу перцептивної картини світу. Водночас учені зробили висновок, що сприйняття є більш цікавим крізь призму вивчення системності аналізу індивідуально-авторських способів репрезентації сенсоризмів у художньому тексті. Звернення до системного аналізу перцепцій у конкретному ідіолекті дає змогу показати зв'язок світла зі звуком, кольору із запахом, виявити основні форми сприйняття.

За словами О. Деменчука, тематичним класом перцептивної, або ж сенсорної, лексики є "номінації, пряме номінативне значення яких містить смисловий компонент, що вказує на перцептивно-інформаційний стан людини", наприклад, компоненти ознакових номінацій "відчувати", "сприймати", "звучати"; компоненти предметних номінацій "відчуття", "сприйняття", "звук" та ін. [3: 42].

Тематичний клас сенсоризмів становлять номінації, "пряме номінативне значення яких містить смисловий компонент, що вказує на перцептивно-інформаційний стан людини" [5]. Ядерні компоненти для перцептивної лексики "сприймати", "відчувати", "виднітися", "звучати", "блискати" тощо, зокрема для предметних – "сприйняття", "відчуття", "звук", "колір", "запах". Для розширення значення використовують номінації виду, що об'єднують певні групи слів, які позначають:

- колір ("колоративи": червоний);
- запах ("одоративи": пахучий);
- смак ("густативи": кислий);
- звук ("аудіативи": голос);
- дотик ("тактильні номінації": м'який);
- температуру ("температурні номінації": теплий);
- положення й просторове переміщення тіла ("кінестетиви": запаморочення голови);
- світлові коливання ("осцилятиви": світлитись);
- фізіологічні реакції ("фізіологічні номінації": біль);
- візуальні стратегії ("візуальні номінації": невидимий) тощо [7: 71].

З огляду на окреслене вище, у лінгвістиці прийнято поділяти перцептивну лексику на класи:

1) одоративи (одорична, запахова, ольфакторна лексика) – лексика на позначення певних нюхових/запахових відчуттів;

2) кольоративи (хроматизми) – лексика, що відображає позначення назв кольорів;

3) густативи (смакова лексика) – лексика, основною специфікою якої є відображення смакових відчуттів;

4) осцилятиви – лексеми, які позначають ситуації наочного руху світла, на зразок блискати, мерехтити, блимати, мигати [8: 351]. Такий перелік неповний, оскільки зараз вирізняють ще й інші сенсоризми та перцептиви залежно від того, що вони відображають у мові.

Найпершим контактом людини з навколишньою дійсністю, через який концептуалізується та інтерпретується за допомогою органів чуття вся інформація, є сенсорне сприйняття [1: 14]. Лексичні одиниці сенсорного сприйняття К. Тулюлюк тлумачить "як авторські лінгвістичні засоби, що сприяють досягненню образності та чуттєвості зображення й відтворення подій, персонажів, ідей у художньому творі" [6: 18]. Сенсоризми як лексика чуттєвого сприйняття означають та вербалізують пізнавально-перцептивну діяльність людини.

Порівняно значний діапазон лексичних одиниць реципієнти застосовують для опису властивостей навколишнього середовища, які можна сприйняти в межах візуальної перцептивної зони, зокрема типового для них зовнішнього вигляду, форми, розмірів, кольорів тощо.

Серед представлених класів перцептивної лексики візуальна лексика у творчості Юрія Іздрика досить специфічна, тому заслуговує окремої уваги:

– "та здатен ти **бачити й чути** і море і небо" – із вірша "new(.now)" [4: 8]. Тут наявне синестетичне поєднання зорового та слухового образів. Обидві лексеми виражені інфінітивами. Лексеми акцентують важливість досить типових і простих, на перший погляд, перцептивних вражень (зорових та слухових), а в поєднанні з іменниками "море і небо" створюється завуальованість того, що людина ніби має почути те, чого не чула, і побачити те, чого не бачила раніше. Таким чином, створюється враження, що людина за допомогою звичних образів

слуху та зору має відкрити для себе інший світ.

– "вже несила терпіти стилістику ночі / вже несила **дивитись** на чорний цей світ" — із вірша "прохання" [4: 12]. Автор наголошує, що світ чорний, і зазначає, що вже не може його споглядати. Отже, за допомогою дієслова "дивитись" виражене поетичне підкреслення зубожілості та гнилої навколишньої світу, автор репрезентує п'ятому, від якої він утомився;

– "і **закрий цей проект як на зло закриваєш очі**" – із вірша "that is the question" [4: 5]. У цьому творі використано фразеологізм "закривати очі на щось", тобто приховувати, не звертати уваги. Структура фразеологізму така: дієслово теперішнього часу, недоконаного виду, другої особи однини + іменник у знахідному відмінку множини. Уводячи його в контекст, автор змальовує буденну ситуацію з небуденним підтекстом: паралельно зображає закривання проекту та закривання очей на зло як те, що є природним та неприродним;

– "і **заплющила очі** на морок і відчай" – із вірша "ти" [4: 55]. Опоетизоване використання фразеологізму "закрити очі", проте не на якусь реальну подію, а на морок та відчай, тобто небажання помічати їх. Виражена дієсловом лексема акцентує на прийнятті світу й цілковитому розумінню навколишнього оточення, проте свідоме заплющування оцей на ці явища;

– "**не розгледіти** власне майбутнє – сорому в тім нема: у людини **зір** як в крота" — із вірша "подвійна уява" [4: 60]. У цьому рядку представлено дві лексеми на позначення візуальних відчуттів: *не розгледіти* – дієслово у формі інфінітива з часткою "не" та *зір* – іменник у формі називного відмінка однини, чоловічого роду. Перша частина фрази містить гіпотезу про те, що людина не може побачити свого майбутнього, а в другій є підтвердження: у людини *зір* як у крота, тобто так автор хоче показати,

що людина, попри те, що бачить багато, не може розгледіти того, що справді важливе;

– "роззирнувшись довкола / **побачиш** невидиму майю" – із вірша "моноліт" [4: 62]. Майя – щось таке, чого ніхто не бачив та не зустрічав, загадкове, таємниче, пов'язане з легендою про плем'я майя. Автор наголошує на тому, що, роззирнувшись навколо, ми можемо побачити щось таке, чого ніхто й ніколи не бачив. Лексема *побачиш* виражена дієсловом у формі дійсного способу, майбутнього часу, однини;

– "для цього не конче **дивитись** крізь стіни /.../ я **бачу** завтра в провалах пам'яті" – із вірша "хай" [4: 2]. Поєднання "дивитись крізь стіни" напівметафоричне, виражене конструкцією вжитого *дивитись* + іменник *стіни* – знахідний відмінок, множини з прийменником "крізь". Дивитись крізь стіни – це можливість помітити щось особливе. Інша досить типова лексема "бачу" – дієслово дійсного способу, теперішнього часу, 1 особи однини. У первісному значенні – бачити щось, тобто сприймати за допомогою органів зору, проте тут маємо поетичне значення – *бачити завтра в провалах пам'яті*, тобто передбачувати те, що буде, або ж бачити те, що неможливо побачити на власні очі, щось неосяжне;

– "в п'ятницю ти **побачиш** свої *magik door*" – із вірша "white Sabbath" [4: 77]. Досить легкий для розуміння візуально-мисленнєвий образ, що означає побачити щось магічне, тобто те, що має допомогти або ж порятувати. Лексема "побачити" указує на те, що має от-от статися щось таке, що принесе порятунок;

– "від світу втекти б / **в сліпоту** / **в глухоту**" – із вірша "дифузія" [4: 121]. Тут автор намагається синестезувати два образи слухової та зорової перцепції, а точніше, показати їх відсутність. Сліпота та глухота – абсолютно протилежні до того, що людина може бачити й чути. Бажання втекти від перцепції навколишнього середовища, тобто уникнути його,

змальовано через відсутність прямого контакту з тим, що відбувається навколо. Виражені сенсоризми іменниками в знахідному відмінку однини, жіночого роду з повторюваним прийменником "в";

– "я **бачив** молитву як камінь / я **бачив** молитву як танець /.../ я **чує** ніби опік твоєї глянець" – із вірша "аргентина" [4: 126]. Сенсоризм "бачив", ужитий двічі, має форму дійсного способу, минулого часу однини, чоловічого роду. У первинному значенні бачити щось на власні очі, але тут значення радше напіввторинне: бачити молитву, що прирівнюється до каменю або до танцю. В уривку наявний також слуховий образ, проте він насправді виражає іншу означу через слуховий сенсоризм – *чує* (відчував) глянець шкіри. Лексема виражена дієсловом минулого часу, дійсного способу, однини, чоловічого роду;

– "а я **позаочі дивлюсь** і говорю" – із вірша "цяця" [4: 143]. Візуальний сенсоризм виражений дієсловом у формі дійсного способу, теперішнього часу, першої особи однини. Проведено паралель *говорити позаочі – дивитися позаочі*, тобто без відома когось, проте тут немає негативного значення, а швидше *позаочі дивитися – дивитися* таємно;

– "**поглянь** скільки добрих довкола *прикмет*" – із вірша "лівий демарш" [4: 144]. Сенсоризм має форму наказового способу, 2 особи однини, ужита в цілком типовому значенні *поглянути*, тобто звернути увагу на те, скільки навколо є хороших *прикмет*;

– "**погляд** в тебе *меланхолійний*" – із вірша "reGrehuta" [4: 152]. Сенсоризм виражений іменником "погляд", у формі називного відмінка, однини, чоловічого роду. Автор подає цей іменник у первинному значенні разом із *прикметником-епітетом* "меланхолійний";

– "**бачиш** як воно все *закрутилося?*" – із вірша "а то" [4: 155]. Візуальний сенсоризм *бачиш*, цілком типовий, виражений дієсловом у формі дійсного

способу, теперішнього часу, 2 особи однини. Ужито в первинному значенні;

– "пори року / **очі** заплющені / перенасичені //" – із вірша "доля неділі" [4:195]. Візуальна перцепція виражена іменником "очі", ужитим у називному відмінку множини. У сполученні з епітетом (дієприкметником *заплющені*) набуває цілком звичної конотації, проте, якщо брати до уваги інший епітет (теж дієприкметник – *перенасичені*), то можемо зауважити створення автором образу заплющування очей через перенасичення навколишньою дійсністю;

– "**бачили очі** та не сказали / **вуха підслухали** але не те / тільки **рука та що руку тримала** / знала усе наперед" – із вірша "номерологія" [4: 304]. Варто відзначити поєднання кількох образів задля створення контрасту та змалювання протилежностей. Візуальний сенсоризм – "бачили очі" сполучення слів: дієслова у формі дійсного способу, минулого часу, множини та іменника у називному відмінку множини. Ольфатичний сенсоризм, виражений аналогічною конструкцією іменник + дієслово "вуха підслухали", та тактильний сенсорний образ, утворений за допомогою поєднання різних форм лексеми "рука" (іменник у формі однини, жіночого роду, називного та знахідного відмінків) + дієслова "тримала", ужитого у формі дійсного способу, минулого часу, жіночого роду однини;

– "не зняти пов'язки **не бачити** дня / **пірнути** у коло до самого дна" – із вірша "hanging" [4: 314]. Візуальний сенсоризм "бачити" виражений дієсловом у формі інфінітива із заперечною часткою "не", ужитий у первинному значенні: *не бачити дня* означає не бачити взагалі нічого, тільки темряву;

– "так багато **очей** у потрісканій стелі / так багато **зіниць**" – із вірша "ефемерид" [4: 318]. Автор грається конотацією органів зору – "очі", звужуючи їх до поняття "зіниці", уживає їх у формі родового відмінка,

множини. *Очі в потрісканій стелі* – це щось невідоме, що створює ілюзію страху;

– "лиш у **зіницях** лінзи надтріснуті / **зір** фокусують за власним настроєм" – із вірша "строн" [4: 356]. Використано іменник "зіниці", ужитий у формі місцевого відмінка множини з прийменником *у*, та "зір" у формі знахідного відмінка однини, чоловічого роду. Надтріснуті лінзи в зіницях, які фокусують зір за власним настроєм, – це можливість бачити лише те, що хочеться бачити;

– "слово за слово **око за око** – пісня //...// **око до ока**" – із вірша "анамнез" [4: 358]. Аналогія до загальновідомого вислову *око за око – зуб за зуб*, проте в дещо іншій інтерпретації, а отже, *око за око* так само, як і *слово за слово*, = пісня. Ужита повторювана лексема "око" у формі називного та знахідного відмінка з прийменником "за", однини, середнього роду. В іншому випадку вживання маємо конструкцію "око до ока", тобто надто близько, виражену іменником "око" у формі називного та родового відмінка з прийменником "до", однини, середнього роду;

– "**не дивись** мені в **очі** – там тільки сліпа амальгама" – із вірша "утилізація" [4: 359]. Юрій Издрік використовує візуальні сенсоризми, виражені дієсловом у формі наказового способу, 2 особи однини із заперечною часткою "не". Також використана лексема "очі" – іменник у знахідному відмінку множини з прийменником *в*. Обидва зразки візуальних сенсоризмів ужиті в прямому значенні;

– "я проникаю з голки у вену / я пронизаю крізь **вуха і очі**" – із вірша "полімагія" [4: 364]. Візуальний та ольфатичний сенсоризми виражені іменниками у формі знахідного відмінка множини з прийменником *крізь* та репрезентують парні органи чуття в їх первинному значенні;

– "і я не встигаю вловити сказати //...// тебе я не знаю **не чую не бачу**" – із вірша "синдром" [4: 368]. У рядках є візуальний та ольфатичний

перцептиви, а точніше репрезентацію їх відсутності. Лексеми "чути" та "бачити", виражені інфінітивами, ужиті з повторюваною заперечною часткою "не" в первинному значенні;

– "берегти одне одного – все що треба робити / і **дивитися** скрізь крізь надійний оптичний приціл / і **дивитись** на тебе щомиті щоднини завжди" – із вірша "take love" [4: 376]. Використано візуальний сенсоризм дивитись, виражений дієсловом у початковій формі з постфіксом "ся/сь". Ужитий двічі для створення ефекту контрасту: *дивитись скрізь стіни та дивитись на тебе*, у першому випадку автор наголошує, що можна дивитися на те, чого не видно з першого погляду, а в другому – змальовує цілком типове відчуття – дивитись на когось;

– "стільки розумних але **сліпих** //...// дай мені боже бути уважним / дай мені боже не бути **сліпим**" – із вірша "щедрик" [4: 385]. Автор використовує відсутність візуальної перцепції та вживає цю лексему в переносному значенні: бути сліпим – значить не бачити елементарних речей, бути засліпленим чимось, носити рожеві окуляри. Візуальний образ створено за допомогою іменника "сліпий", ужитого в родовому відмінку множини та орудному відмінку однини чоловічого роду;

– "і **бачиш** усе і багато чого розумієш / та тоне корабель і з-під ніг утікає палуба" – із вірша "dipping" [4: 418]. Досить типове та характерне для ідіостилю автора зображення візуального сприймання за допомогою дієслова бачити, ужитого у формі дійсного способу, теперішнього часу, 2 особи однини, у первинному значенні. Ю. Іздрік створює своєрідний контраст: наче багато маєш знань та багато чого бачив, проте все одно цього недостатньо, оскільки щось іде не так, як хотілося б;

– "не **сліпець не глухий** – я нічого не **чую не бачу**" – із вірша "п'ятниця" [4: 424]. Досить значне нагромадження аудіовізуальних сенсоризмів шляхом створення художнього контрасту:

присутність слуху та зору, проте все одно нічого не видно й не чуто. Сенсоризми виражені іменником у формі називного відмінка однини чоловічого роду з прийменником "не" та дієсловом "бачити" у формі дійсного способу, теперішнього часу, 1 особи однини із заперечною часткою "не". Репрезентація візуальних сенсоризмів майже аналогічна, проте в першій частині, ужито субстантивованим прикметником "глухий" – називний відмінок, однини, чоловічого роду;

– "магія рухів твоїх – магнетична / голос оголений / **погляд-гіпноз**" – із вірша "синкопи і сні" [4: 206]. Візуальний сенсоризм, виражений лексемою "погляд", має форму називного відмінка, однини, чоловічого роду, входить до складу порівняння – погляд, як гіпноз, тобто те, що зачаровує, гіпнотизує, манить.

Отже, парадигма репрезентації візуальних сенсоризмів у творах Юрія Іздрика не надто розгалужена. Зазвичай спостерігаємо вживання класичних дієслівних або ж іменникових форм із первинним значенням бачити щось за допомогою органів зору. Зрідка зафіксовано прикметники.

Висновки й перспективи дослідження. Загалом у збірці "Календар любові", на матеріалі якої виконано дослідження, виокремлено та проаналізовано 37 зразків уживання візуальних сенсоризмів. Для більшості з них характерне вживання типових лексем у нетипових або не характерних для них значеннях. Іншою особливістю є те, що автор наголошує на відсутності зорової перцепції, зокрема зображує повну сліпоту. Варто також зауважити, що візуальні сенсоризми – один із найбільш сполучуваних модусів, підтвердженням чого є виокремлення значної кількості зразків, коли автор уживає ознаку ольфатичної та візуальної перцепції в межах однієї строфи як відчуття, що досить тісно пов'язані між собою.

У сучасному лінгвістичному модусі є ґрунтовні дослідження із сенсорної

лексики, зокрема лексики на позначення зоровідчуттів. Якщо розглядати їх репрезентацію в художній творчості, то беззаперечним постане той факт, що представники всіх літературних епох звертаються до сенсоризмів як до одного з основних засобів передавання художнього змісту, відтворення колориту певної доби, створення неповторного літературного образу, представлення власних думок, відчуттів. У поетичній

творчості сучасних митців, зокрема Юрія Іздрика, лексика на позначення перцептивних відчуттів є вагомим змісто- та стилетвірним засобом.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні інших видів сенсорної лексики з огляду на те, що під час виокремлення зразків візуальних сенсоризмів було простежено функціонування значної кількості одоративів, дотикової лексики та густативів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Волошина О. В. Роль сенсорної лексики у створенні художньої образності (на матеріалі англійської прози): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.02. Київ, 1994. 24 с.
2. Гладченко К. Ю. Перцептивна лексика у мовній картині світу (когнітивний аспект). *Лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 4. С. 35–43.
3. Деменчук О. В. Оцінка в семантиці перцептивної лексики *Мовознавство*. 2012. № 5. С. 41–52.
4. Іздрик Юрій. *Календар любові*. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. 425 с.
5. Куліш Г. Особливості функціонування лексики сприйняття у творчості Михайла Стельмаха: кваліфікаційна робота. Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг, 2019. 69 с.
6. Тулюлюк К. В. Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2016. 20 с.
7. Шулінова Л. В. Синестезії в індивідуальній мовній картині світу митця. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2011. № 22. С. 58–75.
8. Шулінова Л. В. Синестезії в мовотворчості Лесі Українки. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2001. Вип. 34. С. 349–353.
9. Яриновська К. Лексичне наповнення поезій Юрія Іздрика: кваліфікаційна робота. Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2022. 120 с.
10. Яриновська К. Особливості організації лексичної системи у поетичній творчості Юрія Іздрика. *Мовні виміри світу: матеріали Міжнар. наук.-практ. студент.-учнів. конф.* Житомир, 2022. С. 118–121.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Voloshyna, O. V. (1994). Rol sensornoi leksyky u stvorenni khudozhnoi obraznosti (na materialii anhliiskoi prozy) [The role of sensory vocabulary in the creation of artistic imagery (on the material of English prose)]: Ph D (c) abstract: 10.01.02. Kyiv. 24 p. [in Ukrainian].
2. Hladchenko, K. Yu. (2015). Pertseptyvna leksyka u movnii kartyni svitu (kohnityvnyi aspekt) [Perceptive vocabulary in the linguistic picture of the world (cognitive aspect)]. *Linhvistychnyi visnyk*. Iss. 4. Pp. 35–43. [in Ukrainian].
3. Demenchuk, O. V. (2012). Otsinka v semantytsi pertseptyvnoi leksyky [Evaluation in the semantics of perceptual vocabulary]. *Movoznavstvo*. № 5. Pp. 41–52. [in Ukrainian].
4. Izdryk, Yurii (2016). *Kalendar liubovi* [Calendar of love]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 425 p. [in Ukrainian].
5. Kulish, H. (2019). Osoblyvosti funktsionuvannia leksyky spryiniattia u tvorchosti Mykhaila Stelmakha [Peculiarities of the functioning of the vocabulary of perception

- in the work of Mykhailo Stelmakh]: degree paper. Kryvorizkyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet. Kryvyi Rih. 69 p. [in Ukrainian].
6. Tuliuliuk, K. V. (2016). *Linhvoprahmatyka sensoryzmiv u hendernomu vymiri (na materialii anhliiskomovnoi prozy pochatku XX stolittia)* [Linguopragmatics of sensorisms in the gender dimension (on the material of English-language prose of the beginning of the 20th century)]: PhD (c) abstract. Chernivtsi. 20 p. [in Ukrainian].
  7. Shulinova, L. V. (2011). *Synestezii v indyvidualnii movnii kartyni svitu myttsia* [Synaesthesia in the individual language picture of the artist's world]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka*. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv. № 22. Pp. 58–75. [in Ukrainian].
  8. Shulinova, L. V. (2001). *Synestezii v movotvorchosti Lesi Ukrainky* [Synaesthesia in language creation of Lesya Ukrainka]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Kyiv: VD Dmytra Buraho. Iss. 34. Pp. 349–353. [in Ukrainian].
  9. Yarynovska, K. (2022). *Leksychne napovnennia poezii Yurii Izdryka* [Lexical content of Yuriy Izdryk's poems]: degree paper. Zhytomyrskiy derzhavnyi universytet imeni Ivana Franka. Zhytomyr. 120 p. [in Ukrainian].
  10. Yarynovska, K. (2022). *Osoblyvosti orhanizatsii leksychnoi systemy u poetychnii tvorchosti Yurii Izdryka* [Peculiarities of the organization of the lexical system in the poetic work of Yuriy Izdryk]. *Movni vymiry svitu: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. student.-uchniv. konf.* Zhytomyr. Pp. 118–121. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2024

Схвалено до друку: 25.11.2024

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	7
Ковпик С. І. Специфіка смакових образів іншого в повісті Розель Лім "Магічна чайна крамничка Ванесси Ю в Парижі".....	7
Коломієць Н. Є. Містичний універсум малої прози для дітей В. Короліва-Старого	16
Пиляпчук С. М. Історичні та фольклорно-етнографічні основи Франкового оповідання "Довбанюк"	26
Юрчук О. О., Чаплінська О. В. Поетика містичного в художній літературі: теоретичний аспект	42
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ	53
Возна М. О., Славова Л. Л., Антонюк Н. М. Відтворення онімного простору Давньої Русі в англomовних академічних текстах	53
Гнатюк М. В., Пашкова Н. І. Інвентар назв одягу в лемківському діалекті	71
Гримашевич Г. І. Актуалізація фонетичних діалектних особливостей середньополіської говірки в збірці малої прози Олени Лотоцької "Ангели в намистах": консонантизм	83
Денисюк В. В., Зелінська О. Ю. Початковий и: питома риса української мови, діалектне вкраплення чи писемна традиція?	94
Дяченко Н. М. Класифікація тролів: комунікативно-прагматичний аспект	107
Титаренко В. М., Ящук Л. В. Словозміна іменних частин мови в привілеях Київському міському магістрату	118
Шарапа М. В. Тема очищення в середньополіських обрядових текстах весняного календарного циклу	128
Яриновська К. Т. Лексика на позначення зорових відчуттів у репрезентації Юрія Іздрика: лінгвістична специфіка, морфологічне вираження (на матеріалі збірки "Календар любові").....	138